

Друга Всеукраїнська наукова конференція

**«Історія та археологія
України: сучасні
тренди досліджень»**

29 квітня 2026 року

М.Одеса

Міністерство освіти та науки України

**Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені К. Д.
Ушинського»**

**Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка**

**Відділ історії козацтва на півдні України Науково-дослідного
інституту козацтва при Інституті історії України НАН
України**

Одеський національний морський університет

Одеський історико-краєзнавчий музей

**ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ:
СУЧАСНІ ТРЕНДИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2026

УДК 94(477)+903(477):(06)

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол №14 від 28 травня 2026 р.

Редакційна колегія:

к.і. н., доцент Секерська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*
Лаборант кафедри історії України Нікіфорова Н. А. (Одеса) –
відповідальний секретар
д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава)
д. і. н. Бруяко І. В. (Одеса)
ас. Родіядл Д. О. (Одеса)

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Секерської. Одеса, 2026. 259 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень», яка відбулася **29 квітня 2026 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти:

д. і. н., професор Михайлуца М. І.
д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

Передмова

У збірці наукових праць представлені публікації наукових доповідей, прочитаних на II Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень», яка відбулася у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» 29 квітня 2026 р. Конференція покликана популяризувати історичну науку, залучити до обговорення актуальних проблем історії та археології України студентів, аспірантів та молодих вчених. Публікація матеріалів конференції сприяє популяризації та поширенню історичних знань.

Сьогодні головним вектором розвитку української науки є її інтеграція до європейського дослідницького простору. Участь у конференціях дозволяє здобувачам освіти та молодим вченим апробувати власні дослідження, здобути перші навички наукової дискусії та розвивати критичне мислення. Саме такі заходи стають першими кроками до залучення молоді до європейської науки, відкривають доступ до передових технологій і міжнародних грантів, а також інтегрують українські наукові здобутки у світовий академічний простір.

Окремі опубліковані в даній збірці статті містять посилання на джерела та літературу мовою держави-агресора імперського, радянського та довоєнного (до 2014 р.) періодів, які дозволяють більш повно розкрити проблематику давньої, середньовічної та нової історії України. Вони не містять будь-якої антиукраїнської пропаганди. Їх використання має обґрунтовану необхідність з точки зору досягнення мети дослідження та через відсутність відповідних аналогів у вітчизняній історичній галузі знань.

ЗМІСТ

ВПЛИВ ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА НА
ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ
ЗАКАРПАТТЯ

Атмажов Олегс.9

БЛИЗЬКОСХІДНІ ПРОБЛЕМИ ХХ – ХХІ СТ. В ПУБЛІЧНІЙ
ІСТОРІЇ

Бессонов Ростиславс.15

ІНФРАСТРУКТУРА РАДЯНСЬКОГО ПОБУТУ: СТВОРЕННЯ
ПАЛАЦІВ УРОЧИСТИХ ПОДІЙ ТА «ЧЕРВОНИХ КУТКІВ»

Білка Оленас.22

ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я ЯК ЛІМІНАЛЬНИЙ ПРОСТІР
АНТИЧНОГО СВІТУ

Буряк Євгенія, Сєкерська Оленас.29

ОДЕСЬКА ЄПАРХІЯ УКРАЇНСЬКОЇ СИНОДАЛЬНОЇ
ЦЕРКВИ ЯК ІНСТИТУЦІЙНИЙ ЧИННИК ЦЕРКОВНО-
ДЕРЖАВНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Вітрук Володимирс.36

В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ УНР В
ЕКЗИЛІ У 1920-1930 РР.

Войналович Олександрас.43

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В
ОДЕСІ

Возіян Микита, Савченко Вікторс.51

ВПЛИВ МУЗИКИ НА СУЧАСНУ МОЛОДЬ УКРАЇНИ

Гайдай Артем, Савченко Віктор.....с.59

АДМІНІСТРАТИВНІ ТА РЕПРЕСИВНІ ПРАКТИКИ
АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР В ОДЕСЬКІЙ ЄПАРХІЇ
(1920–1939)
Генсьорський Василь.....с.65

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО
РОЗВИТКУ БУДЖАКУ ЯК ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ
УКРАЇНИ
Гладких Анастасія, Савченко Віктор.....с.71

ОБРАЗ ПЕТЛЮРИ ТА СКОРОПАДСЬКОГО У ТВОРАХ
ІСТОРИКА УКРАЇНИ ВІКТОРА САВЧЕНКА
Єременко Маргарита.....с.80

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТОІЄРЕЯ АРСЕНІЯ
ЛЕБЕНДИЦЕВА
Єрмакова Валеріяс.87

ДЖАЗ В ОДЕСІ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ,
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ТА СУЧАСНА МОЛОДІЖНА
СЦЕНА
Жимолостнова Вероніка.....с.95

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСЕЛЕННЯ ЧАТАЛ-ГЮЮК
Засоба Катерина, Секерська Олена.....с.102

РОЛЬ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ У ФОРМУВАННІ
ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ
Кондратюк Василь, Середа Олександр.....с.108

ТЕАТРАЛЬНЕ ЖИТТЯ ОДЕСИ В ХІХ СТ.
Кравченко Яна, Діанова Наталіяс.113

ВІДОБРАЖЕННЯ ІДЕЙ ГАДЯЦЬКОГО ТРАКТАТУ 1658
РОКУ В УГОДАХ ГЕТЬМАНІВ Ю. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА
П.ТЕТЕРІ З РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ
Мірошніков Ярослав, Бачинська Олена.....с.119

БІОГРАФІСТИКА: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ, ПОНЯТТЯ ТА МЕТОДИ <i>Нестеренко Тетяна</i>	c.128
СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ <i>Нікіфорова Анастасія</i>	c.134
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ШТАТНА РЕОРГАНІЗАЦІЯ ГУБЕРНСЬКОГО АПАРАТУ ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕЛІТИ ОДЕЩИНИ (1922 – 1923 РР.) <i>Павлов Роман</i>	c.143
ПОСЕЛЕННЯ ЕПОХИ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ ОКТЯБРІ І (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗКОПОК 1976 ТА 1978 РР.) <i>Пелик Олександр, Снитко Іван</i>	c.149
УТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОДЕСЬКОГО РОК-КЛУБУ ЕПОХИ 1986-1991 РОКІВ <i>Рачинський В'ячеслав-Елістер, Савченко Віктор</i>	c.159
КУЛЬТИ БОГІВ В ОЛЬВІЙСЬКОМУ ПОЛІСІ <i>Семзеніс Дарія</i>	c.168
ДІЯЛЬНІСТЬ РОБСІЛЬТЕАТРУ ЯК ЧИННИК УКРАЇНІЗАЦІЇ ОДЕЩИНИ (1924 – 1926 РР.): РЕПЕРТУАРНИЙ І ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ <i>Солодка Марія</i>	c.178
СХІДНЕ ПОДІЛЛЯ ЯК КОЗАЦЬКИЙ КРАЙ: ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ (XVII – ПОЧАТОК XVIII СТ.) <i>Сотніченко Олександр</i>	c.184
ЗАСТОСУВАННЯ ПЕТРОЛОГІЧНИХ МЕТОДІВ В АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ <i>Стицюра Олександра, Сєкерська Олена</i>	c.188

СУЧАСНИЙ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРЕНЛАНДІЇ <i>Томчаковська Олена, Осипенко Олександр</i>	c.194
ЖІНОЧИЙ РУХ 1918–1920 РОКІВ <i>Тоткало Інна</i>	c.201
ПЕРЕСЕЛЕННЯ ГРЕКІВ ТА ВІРМЕН ІЗ КРИМУ ДО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ <i>Українець Владислав, Діанова Наталія</i>	c.207
ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЯ НІМЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ТЕРЕНАХ ОДЕЩИНИ У 30-Х - 40-Х РР. ХХ СТ. (ЗА СПОГАДАМИ Й. МІЛЛЕРА) <i>Федотов Нікіта, Савченко Віктор</i>	c.213
ДІЯЛЬНІСТЬ РУМУНСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ БЕЗПЕКИ В ОДЕСІ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ (1941-1944) <i>Филипенко Артем</i>	c.221
ПРОСТИТУЦІЯ ЯК ФОРМА ДЕВІАЦІЇ У П.ОЛТАВСЬКОМУ ПОВСЯКДЕННІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1940-Х РОКІВ <i>Фісун Євгеній</i>	c.228
СТАН ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ ОДЕСИ У ПЕРІОД РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ МІСТА У ЧАСИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ <i>Холопов Данійл</i>	c.234
МІФИ ОДЕСИ ЯК ЧАСТИНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ <i>Чернауцян Ганна, Савченко Віктор</i>	c.244
ЦЕРКОВНА АРХІТЕКТУРА В ТВОРЧОСТІ ЕТНОГРАФА ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО <i>Шульга Андрій</i>	c.252

Олег Атмажов, здобувач другого рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Науковий керівник: **Віктор Савченко**, д.і. н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ВПЛИВ ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ

Анотація: Стаття присвячена дослідженню впливу природно-географічного середовища на формування регіональної ментальності населення Закарпаття. Проаналізовано взаємозв'язок ландшафту, історичних умов та соціокультурних практик у процесі становлення специфічного типу світогляду і поведінкових моделей мешканців регіону.

Ключові слова: Закарпаття, природно-географічне середовище, регіональна ментальність, гірський ландшафт, соціокультурний розвиток, історико-географічні чинники, толерантність, ідентичність, хронотоп.

Проблема взаємозв'язку природного середовища та формування соціокультурних характеристик населення належить до числа ключових у сучасній гуманітаристиці, оскільки вона дозволяє вийти за межі вузько соціального або політичного пояснення історичних процесів і розглянути людину як продукт складної взаємодії природи, культури та історії. У цьому контексті особливого значення набувають регіони, де природні умови виступають не лише фоном, а активним чинником формування способу життя, мислення та соціальної організації. Одним із найбільш показових прикладів такого типу регіону є Закарпаття.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що Закарпаття поєднує у собі складний гірський рельєф, транскордонне положення, поліетнічну структуру населення та специфічний історичний розвиток. У сукупності ці фактори створюють унікальне середовище, у якому формуються особливі моделі поведінки, цінностей та соціальних взаємодій. Осмислення цього досвіду є важливим для розуміння ширших процесів формування української ідентичності.

Теоретичною основою дослідження виступають ідеї Ф. Броделя [1, с. 52] та Й. Гердера, які підкреслювали роль довкілля як довготривалого чинника історичного розвитку [2, с. 114], та сучасні концепції природного хронотопу [3, с. 81].

Природно-географічні умови як фактор формування господарської та соціальної моделі. Закарпаття сформувалося у межах південно-західного схилу Українських Карпат, що визначило його природну специфіку: складний гірський рельєф, значну лісистість, обмеженість придатних для інтенсивного землеробства територій та відносну ізольованість від рівнинних регіонів. Ці умови створили такий тип просторової організації життя, у якому природні фактори виступають не лише тлом, а базовою структурою, що визначає характер господарювання, соціальні та культурні практики. У таких умовах господарська діяльність не могла розвиватися за моделлю швидкого розширення чи накопичення ресурсів, характерною для рівнинних територій. Натомість вона набула рис адаптивності та самодостатності. Основу економіки становили дрібне землеробство, тваринництво, лісові промисли та ремесла, що вимагали постійного врахування природних обмежень [4, с. 56]. Унаслідок цього сформувалася модель господарювання, орієнтована не на максимізацію прибутку, а на стабільне відтворення ресурсів і забезпечення життєвого балансу.

Цей тип економічної діяльності безпосередньо вплинув на формування соціальної структури. У регіоні не виникло різко вираженої соціальної диференціації, характерної для індустріальних або аграрно-експансивних територій. Натомість сформувалося відносно рівномірне, горизонтально організоване суспільство, у якому ключову роль відіграють локальні громади та родинні зв'язки. Як зазначає Я. Грицак, природні умови значною мірою визначають тип соціальних відносин і господарських практик [4, с. 115], і у випадку Закарпаття це проявляється у перевазі кооперації над конкуренцією.

Водночас природна ізольованість не означала повної замкнутості регіону. Закарпаття розташоване на перетині важливих

транскордонних шляхів, що забезпечувало постійний обмін ідеями, товарами та культурними практиками. За спостереженням О. Субтельного, регіон тривалий час перебував у сфері впливу різних держав, що сприяло формуванню багатокультурного середовища [4, с.73]. Ці процеси також розглядає П.- Р. Магочій [5, с. 142], підкреслюючи транскордонний характер регіону.

Таким чином, природно-географічні умови Закарпаття визначили не лише господарську модель, а й соціальну організацію регіону, сформувавши систему, у якій стабільність, поміркованість і адаптивність стали базовими цінностями.

Вплив ландшафту на психологічні та поведінкові моделі населення. Гірський ландшафт Закарпаття виступає не лише матеріальною основою існування, а й потужним чинником формування психологічного типу населення. Умови життя в горах передбачають постійну необхідність адаптації до природних обмежень, що формує специфічний стиль мислення, орієнтований на обережність, раціональність і передбачливість [6, с. 81].

На відміну від рівнинних територій, де простір дозволяє більш вільні та ризиковані форми діяльності, гірське середовище обмежує можливість помилки. Будь-яке неправильне рішення може мати значні наслідки, тому поведінка людини стає більш зваженою і контрольованою. У результаті формується психологічна установка, спрямована не на швидкий результат, а на довготривалу стабільність. У цьому контексті природне середовище виконує функцію своєрідного «неформального вихователя», який формує поведінкові моделі через повсякденний досвід. Людина не протиставляє себе природі, а інтегрується у її ритм, що співзвучно ідеям історичної антропології [6, с. 94].

Особливо важливим є вплив гірського середовища на соціальні відносини. У таких умовах виживання часто залежить від взаємодопомоги, що сприяє формуванню високого рівня довіри та колективної відповідальності. Спільна праця, взаємна підтримка та кооперація стають необхідними елементами життя, що поступово закріплюються у культурних нормах. Це підтверджується узагальненнями етнокультурних досліджень, які підкреслюють роль середовища у формуванні поведінкових моделей.

Отже, гірський ландшафт Закарпаття формує не лише умови життя, а й внутрішню структуру особистості, закладаючи такі риси, як витримка, послідовність, обережність і здатність до довгострокового

планування.

Історико-культурні чинники та формування толерантної ментальності. Історичний розвиток Закарпаття характеризується частою зміною політичної належності, що створювало умови постійного зовнішнього впливу [6, с. 142]. Регіон входив до складу різних державних утворень, що зумовлювало зміну правових норм, адміністративних систем і культурних впливів. Проте ці зміни не призвели до руйнування локальної ідентичності. Це пояснюється тим, що основою соціального життя залишалися стабільні повсякденні практики, пов'язані з природним середовищем. Політичні структури змінювалися швидше, ніж спосіб життя населення, що дозволяло зберігати культурну тяглість.

Полікультурність регіону стала ще одним важливим фактором формування ментальності. Тривале співіснування різних етнічних груп сприяло виробленню практичної моделі взаємодії, заснованої на компромісі, взаємоповазі та невтручанні. Як зазначає В. Крисаченко, українська культура загалом характеризується здатністю до інтеграції різних впливів [7, с. 158], однак у Закарпатті ця риса набуває особливої виразності.

Важливу роль у збереженні цієї моделі відіграє сім'я як базова соціальна інституція. Саме вона забезпечує передачу культурних норм, цінностей і моделей поведінки [8, с. 94], виступаючи механізмом стабілізації в умовах історичних змін [9, с. 72].

Додатково слід зазначити, що процеси формування регіональної ідентичності Закарпаття досліджуються і в сучасній історіографії, зокрема у працях, присвячених Підкарпатській Русі, де підкреслюється роль локальних практик у збереженні культурної тяглості [10, с. 34].

Фактично, історико-культурні чинники у поєднанні з природними умовами створюють комплексний механізм формування регіональної ментальності, у якому ключову роль відіграє баланс між адаптацією до зовнішніх впливів і збереженням внутрішньої ідентичності [11].

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновки, що природно-географічне середовище є одним із ключових чинників формування регіональної ментальності населення Закарпаття. Гірський ландшафт, транскордонне положення та складна історична динаміка створили унікальні умови, у яких сформувалася специфічна соціокультурна модель, що поєднує стабільність внутрішнього розвитку із відкритістю до зовнішніх впливів.

Ментальність населення регіону характеризується поміркованістю, орієнтацією на стабільність, високим рівнем толерантності, соціальної довіри та здатністю до співіснування у багатокультурному середовищі. Ці риси не є випадковими, а виступають результатом тривалої адаптації до природних умов, які вимагали раціонального використання ресурсів, обережності у прийнятті рішень та високого рівня взаємозалежності між членами спільноти. Особливого значення набуває той факт, що у Закарпатті природне середовище виступає не лише матеріальною основою життя, але й своєрідним стабілізуючим чинником історичного розвитку. Умови гірського простору сприяли збереженню традиційних форм господарювання, соціальної організації та культурної тяглості навіть у періоди частих політичних змін. У цьому сенсі регіон демонструє приклад «повільної історії», де внутрішні процеси розвитку виявляються більш стійкими, ніж зовнішні трансформації.

Важливим результатом дослідження є також усвідомлення того, що ментальність населення формується як комплексне явище, у якому природні, соціальні та історичні чинники діють не ізольовано, а у тісній взаємодії. Закарпаття ілюструє модель гармонійного поєднання адаптивності та ідентичності, де відкритість до зовнішнього світу не руйнує, а доповнює локальну культурну основу.

Таким чином, Закарпаття виступає важливим прикладом взаємодії природи і суспільства, що має значення не лише для регіональних досліджень, а й для ширшого розуміння процесів формування української ідентичності. Досвід цього регіону демонструє, що стійкість суспільства може ґрунтуватися не лише на політичних чи економічних чинниках, а й на глибокій інтеграції людини з природним середовищем, що формує довготривалі моделі поведінки, цінностей та соціальної організації.

Список використаних джерел

1. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV-XVIII ст. Структури повсякденності: можливе і неможливе. Київ : Основи, 1995. Т. 1. 543 с.
2. Гердер Й. Г. Ідеї до філософії історії людства / пер. з нім. А. Онишка. Київ : Основи, 1997. 405 с.
3. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. Москва: Искусство, 1984. 350 с.

4. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ : Генеза, 1996. 360 с.
5. Субтельний О. Україна: історія. Київ : Либідь, 1993. 720 с.
6. Магочій П.-Р. Україна: Історія її земель та народів. Київ : Критика, 2012. 794 с.
7. Крисаченко В. С. Україна: природа і люди. Київ : Наукова думка, 2000. 128 с.
8. Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: історико-етнографічний нарис. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2011. 416 с.
9. Мишанич О. В. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців. Ужгород : Патент, 1991. 120 с.
10. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород : Изд-во В. Падяка, 2001. 431 с.
11. Ухач В. З. Одноденна держава: Події в Підкарпатській Русі напередодні Другої світової війни. Тернопіль : Вектор, 2014. 192 с.

Atmazhov Oleh,
scientific supervisor Viktor Savchenko

***THE INFLUENCE OF THE NATURAL-GEOGRAPHICAL
ENVIRONMENT ON THE FORMATION OF THE REGIONAL
MENTALITY OF THE POPULATION OF TRANSCARPATHIA***

***Abstract:** The article is devoted to the study of the influence of the natural-geographical environment on the formation of the regional mentality of the population of Transcarpathia. The interrelation between landscape, historical conditions, and sociocultural practices in the process of shaping a specific type of worldview and behavioral patterns of the region's inhabitants is analyzed.*

***Keywords:** Transcarpathia, natural-geographical environment, regional mentality, mountainous landscape, sociocultural development, historical and geographical factors, tolerance, identity, chronotope.*

Ростислав Бессонов, здобувач третього рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

БЛИЗЬКОСХІДНІ ПРОБЛЕМИ ХХ – ХХІ СТ. В ПУБЛІЧНІЙ ІСТОРІЇ

Анотація. У статті представлені результати дослідження, присвяченого розкриттю віддзеркалення Близькосхідних проблем ХХ-ХХІ ст. Особливістю історії Близького Сходу у вказаний період є значна кількість гострих конфліктів, які до того ж мають складний характер.

Проблематика дослідження полягає у фрагментарності репрезентації історичних процесів ХХ-ХХІ століть у країнах Близького Сходу в публічному просторі. Такі явища, як міждержавні та внутрішні конфлікти, соціально-політична нестабільність, складні етноконфесійні відносини у публічній історії залишаються недостатньо узгодженими і нерідко залежать від впливу політичного та культурного контексту. Це викликає необхідність аналізу механізмів формування історичної пам'яті та інтерпретацій минулого в сучасному суспільстві.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю осмислення проблем Близького Сходу ХХ-ХХІ століть у публічній історії, яка формує уявлення суспільства про історичні процеси, що мають значну складність та їхнє значення для сьогодення.

Метою дослідження є з'ясування специфіки інтерпретації проблем Близького Сходу ХХ-ХХІ століть у публічному просторі. У результаті дослідження можна бачити, що проблеми Близького Сходу мають складність і неоднозначність інтерпретацій і колективну пам'ять а також вплив на сучасність.

Ключові слова: Близький Схід, публічна історія, інтерпретація, конфлікт.

У ХХ-ХХІ ст. Близький Схід був і є ареною гострих соціально-політичних подій і вплив Близькосхідного регіону на світ дедалі зростає. Війни в Іраку та Сирії, арабо-ізраїльський конфлікт, питання

палестинської державності впливають на сучасну геополітичну обстановку у світі. Ці процеси активно відображаються не лише в академічній історії а також активною репрезентуються в публічному дискурсі.

Проблема полягає в тому, що історія Близького Сходу у публічному просторі часто подається фрагментарно, ідеологізовано або спрощено.

Близький Схід – історична назва регіону, розташованого здебільшого в Західній (Передній) Азії та частково в Північній Африці. За класифікацією ООН Близький Схід охоплює Західну Азію та протиставляється Центральній Азії та Азіатсько-Тихоокеанському регіону [1]. Назва цього найближчого до них східного регіону було дана європейцями.

Отже, публічна історія – це практика представлення історії широкій аудиторії поза академічним середовищем (музеї, медіа, архіви, культурні проекти) [2, р. 2].

Минуле представлене для широкої аудиторії через музеї, меморіальні простори, документальне та художнє кіно, цифрову публічну історію, політику пам'яті та, освіту, образотворче мистецтво, усні та письмові джерела.

Причому йдеться не просто про передачу фактів, а про формування пам'яті та ідентичності, про інтерпретації. Центральним нарративом при цьому є прояв конфліктів. Події (насамперед, згадані вище конфлікти) стають основою публічних нарративів. У різних країнах та за різних політичних режимів ці події подаються по-різному: як боротьба за незалежність, успіх або трагедію, визволення чи поневолення. Коли мова йде про проблеми Близького Сходу у вказаний період, публічна історія часто «встає на бік», підсилюючи ідеологічні інтерпретації.

Історія використовується для формування колективної ідентичності. В Ізраїлі ключовою є пам'ять про Голокост, в арабських країнах – пам'ять про колоніалізм та поразки в арабо-ізраїльських війнах, в Ірані – антизахідний дискурс, пам'ять про Ірано-іракську війну. Ця пам'ять закріплюється через музеї, пам'ятні заходи та освітні програми.

Кінематограф (художнє та документальне кіно) грають величезну роль у публічній історії. Голлівуд та західні ЗМІ часто демонструють події в регіоні через призму конфліктів і, зокрема, тероризму. Варто виділити художній фільм «Лоуренс Аравійський» британського

кінорежисера Девіда Ліна. Цей приклад може вважатися класичним. Він робить історію масовою і емоційно близькою, формує колективні уявлення про минуле а також, що публічна історія часто балансує між точністю і драмою. Місцеві кінематографи пропонують альтернативні погляди – спрямовані на внутрішні соціальні проблеми, акцент ставиться на гуманістичних питаннях. Це створює конкуруючі «публічні історії». Яскравим прикладом є фільм 2008 р. «Вальс із Баширом» присвячений Ліванській війні 1982 року. Він демонструє особистий погляд на травму та пам'ять солдатів і є прикладом того, як публічна історія звертається до аудиторії через індивідуальні спогади. Ще одним прикладом може служити телесеріал «Fauda» сюжет якого оснований на Арабо-ізраїльському конфлікті. Він формує масове сприйняття конфлікту через драму.

У ХХІ столітті величезну роль відіграють інтернет-платформи. Це дозволяє звичайним людям ставати учасниками створення історії. Відео із YouTube, Twitter, Telegram стають історичними джерелами. Facebook та Twitter стали інструментами створення «живої історії». Вочевидь першим явищем, що мало таке відображення стала Арабська весна. Люди самі документували події Арабської весни, формуючи альтернативу державним ЗМІ. Особисті історії використовуються в музеях та онлайн-архівах. Вони зміщують акцент із держав на людей.

Свідчення очевидців стають частиною історичного наративу в реальному часі. Під час Арабської весни соцмережі фактично стали інструментом написання історії знизу. Але водночас виникає проблема дезінформації та пропаганди.

Фізичний простір теж віддзеркалює конфлікти, наприклад, меморіали, присвячені жертвам воєн та революцій, наприклад могила Невідомого Солдата в Багдаді, та пам'ятник Мечі Кадіссії, звелені як пам'ять про Ірано-іракську війну [3, р. 2]. На спірних територіях різні групи «переписують» історію, змінюючи назви вулиць та пам'ятники. Руїнування культурної спадщини (наприклад, у зонах конфліктів) теж стає частиною суспільної історії. Це зміщує акцент із політики на переживання та пам'ять.

Близькосхідні події вже стали частиною світового порядку: міжнародні ЗМІ та організації формують «глобальну публічну історію» регіону; різні аудиторії у різних країнах отримують різні версії тих самих подій.

Проблеми Близького Сходу відбиваються у публічній історії не як єдина «правда», а як поле конкуруючих інтерпретацій. Формуються

різні образи минулого – від героїчних до трагічних. Публічна історія формує те, як суспільства розуміють та пам'ятають ці події.

Громадянська війна в Лівані збройний конфлікт, що тривав з 1975 по 1990 рік. Він призвів до загибелі приблизно 150 000 осіб [4, р. 18]. В цьому складному конфлікті брало участь багато сторін, він також характеризувався складною етнополітичною, релігійною і демографічною ситуацією. Також у конфлікт втручалися зовнішні сили.

Музей громадянської війни в Бейруті (Бейт Бейрут) присвячено Громадянській війні в Лівані. Експозиція часто уникає чітких інтерпретацій, відбиваючи складність і незавершеність пам'яті [5].

Арабська весна – серія продемократичних антиурядових протестів, повстань та збройних заколотів, що поширилися по більшій частині арабського світу на початку 2010-х років. З Тунісу протести спочатку поширилися на інші країни: Лівію, Єгипет, Ємен, Сирію та Бахрейн. Серед повалених правителів були: Зін Ель-Абідін Бен Алі з Тунісу, Муаммар Каддафі з Лівії та Хосні Мубарак з Єгипту, усі у 2011 році; та Алі Абдулла Салех з Ємену у 2012 році. Це призвело не тільки до зміни урядів, а й до заворушень, повстань і громадянських воєн.

Яскравим прикладом майданчика пам'яті є Площа Тахрір як символ Єгипетської революції 2011 року. Простір став «місцем пам'яті», хоча його значення політично заперечується [6, р. 53].

З моменту проголошення про створення Ізраїлю в 1948 році між Ізраїлем та навколишніми арабськими країнами існує конфлікт, що корениться в ізраїльсько-палестинському конфлікті за територію, на яку також претендують палестинські араби. Одночасне зростання сіонізму та арабського націоналізму, що почалося наприкінці 19 століття, ознаменувало початок конфлікту, незважаючи на тривале співіснування арабських та єврейських народів на землях, що входили до складу Османської імперії та за її межами.

Музеї створюють офіційні історичні наративи про конфлікти та травми. Наприклад, присвячені таким подіям, як Арабо-ізраїльський конфлікт, Ірано-іракська війна. У різних країнах події арабо-ізраїльського конфлікту інтерпретуються по-різному: в Ізраїлі акцент робиться на безпеці держави та війнах за незалежність, у Палестині – на пам'яті про Накба [7, р. 178].

Яд Вашем – Центральний музей пам'яті Голокосту у публічній історії пов'язує минулу трагедію із сучасними питаннями безпеки,

формує ключовий елемент ізраїльської ідентичності та впливає на сприйняття загроз у регіоні. Яд Вашем виступає як модель для ранніх музеїв Голокосту поза Ізраїлем [8, р. 452].

Близькосхідні події часто стають предметом історичних суперечок на тему інтерпретації колоніальної спадщини Великобританії та Франції в регіоні, пам'яті про війни та кордони, що виникли після розпаду Османської імперії.

У публічній історії обговорюються питання хто є жертвою, хто відповідає, як пам'ятати конфлікт. У історії Близького Сходу ХХ-ХХІ ст. важливу роль грають конкуруючі наративи пам'яті [9, р. 182]. Різні держави, суспільства та медіа створюють власні версії минулого, які формують політичну ідентичність та міжнародне сприйняття регіону. Ізраїльські та палестинські підручники по-різному описують одні й самі події, наприклад, 1948 рік [10, р. 151].

Стіна поділу (Західний берег) є матеріальним втіленням Ізраїльсько-палестинського конфлікту. Вона вкрита графіті та арт-проектами – тобто може слугувати формою «народної публічної історії».

Художні роботи перетворюють конфлікт на глобально зрозумілий візуальний наратив (роботи Бенксі на Західному березі «Дівчинку з кулями», «Медильник квітів») і роблять локальну проблему частиною світової суспільної історії.

Ці приклади показують, що публічна історія Близького Сходу – це не тільки минуле, а й боротьбу за інтерпретацію сьогодення. Один і той самий конфлікт може одночасно існувати у вигляді музейної експозиції, фільму, вуличного мистецтва, посту в соцмережах. І в кожному випадку його буде розказано по-різному.

Список використаних джерел

1. Middle East. Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/place/Middle-East> (дата звернення: 05.04.2026).
2. The Oxford Handbook of Public History / ed. by P. Hamilton, J. Gardner. Oxford: Oxford University Press, 2017. 568 p.
3. Makiya K. The Monument: Art, Vulgarity, and Responsibility in Saddam Hussein's Iraq // Grove Encyclopedia of Islamic Art & Architecture / ed. by J. Bloom, S. Blair. Oxford: Oxford University Press, 2009. 176 p..
4. United Nations Human Rights Council. Report of the Commission of Inquiry on Lebanon pursuant to Human Rights Council resolution S-2/1.

A/HRC/3/2. Geneva, 2006. 153 p.

5. Beit Beirut – Museum and Urban Cultural Center. The House. URL: <https://www.beitbeirut.org/english/> (дата звернення: 05.04.2026)

6. The Political Aesthetics of Global Protest: The Arab Spring and Beyond / ed. by P. Werbner, M. Webb, K. Spellman-Poots. 2014. 448 p.

7. Khalidi R. Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness. New York : Columbia University Press, 1997. 265 p.

8. Museums and their communities. London / ed. by S. Watson. New York : Routledge, 2007. 568 p.

9. Dib, A. The (Un)Civil War: Media Framing and Memory Construction in Wartime and Postwar Lebanon: dissertation for the degree of Doctor of Philosophy; Freie Universität Berlin, Institute for Media and Communication Studies, Department of Political and Social Sciences. Berlin, 2019. 235 p.

10. Firer R., Adwan S. The Israeli-Palestinian conflict in history and civics textbooks of both nations. / ed. by F. Pingel. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 2004. 176 p.

Rostislav Bessonov

MIDDLE EAST ISSUES OF THE 20TH-21ST CENTURIES IN PUBLIC HISTORY

Abstract: *This article presents the results of a study dedicated to examining the reflection of Middle Eastern issues of the 20th-21st centuries. A distinctive feature of the history of the Middle East during this period is the significant number of acute conflicts, which are also of a complex nature.*

The focus of the study lies in the fragmentary nature of the representation of historical processes of the 20th-21st centuries in the countries of the Middle East in the public sphere. Phenomena such as interstate and internal conflicts, socio-political instability, and complex ethno-confessional relations remain insufficiently coordinated in public history and are often influenced by the political and cultural context. This necessitates an analysis of the mechanisms shaping historical memory and interpretations of the past in contemporary society.

The relevance of this study stems from the need to comprehend the problems of the Middle East in the 20th-21st centuries within public

history, which shapes society's perceptions of highly complex historical processes and their significance for the present.

The aim of this study is to examine the specific nature of how Middle Eastern issues from the 20th and 21st centuries are interpreted in the public sphere. The study reveals that Middle Eastern issues are characterized by complex and ambiguous interpretations, collective memory, and their impact on the present day.

Keywords: *Middle East, public history, interpretation, conflict*

Олена Білка, здобувач другого рівня вищої освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава

Науковий керівник: **Лариса Шаповал**, к. і. н., доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава

ІНФРАСТРУКТУРА РАДЯНСЬКОГО ПОБУТУ: СТВОРЕННЯ ПАЛАЦІВ УРОЧИСТИХ ПОДІЙ ТА «ЧЕРВОНИХ КУТКІВ»

Анотація. У статті досліджено процес формування та еволюції радянської інфраструктури побуту в контексті створення «нової радянської обрядовості». Автори аналізують перехід від радикальних ідеологічних експериментів 1920-х років («червоні весілля», «звездіни») до розбудови масштабної мережі Палаців урочистих подій у 1960-1980-х роках.

Ключові слова: інфраструктура побуту, Палац урочистих подій, «червоний куток», радянська обрядовість, «Палац щастя».

Постановка проблеми. Дослідження радянської повсякденності сьогодні неможливе без аналізу інфраструктури, що формувала життєвий простір людини. Створення «червоних кутків» та пізніше – Палаців урочистих подій було не просто розширенням мережі закладів культури, а цілеспрямованою політикою радянської держави із витіснення традиційних (релігійних) обрядів та заміщення їх новими ритуалами. Проблема полягає у необхідності переосмислення названих об'єктів не як архітектурних одиниць, а як інструментів ідеологічного впливу на приватну сферу життя громадян, тому актуальність теми доповіді є беззаперечною.

Наукова розвідка дозволяє розкрити, як через побутові радянські обряди відбувалася «політизація приватного», що є критично важливим

для розуміння методів утримання влади та формування лояльності населення в невірних суспільствах.

Практична значущість полягає в осмисленні природи сучасних соціальних звичок, які часто є рудиментами радянської системи. Результати даного дослідження можуть бути використані для розробки стратегій деколонізації української культури та створення нових моделей громадського дозвілля, вільних від ідеологічного тиску та примусової колективності.

Історіографія проблеми дослідження. Соціо-нормативний радянський побут вивчали такі дослідники, як О. Коляструк, О. Стяжкіна, В. Даниленко, Т. Гончар, В. Смолій, які зосереджувалися на антропологічних вимірах радянської культури. Так, О. Коляструк спеціалізується на теорії та історії повсякденності, зокрема в 1920-х роках, в її роботах розкрито тему «червоних кутків» як простору «нового побуту» [1]. О. Стяжкіна відома своїми дослідженнями радянської культури, гендеру та повсякденності, в її наукових розвідках розкрито тему Палаців урочистих подій та перетворення «жіночого/родинного» на «радянське» [2]. В. Даниленко аналізує період «відлиги», коли розпочалося масове будівництво та впровадження «цивільної обрядовості» (Палаців щастя), як альтернативи церковному вінчанню [3]. Т. Гончар у монографії «Культура і побут робітників України у другій половині ХХ ст.» розміщений величезний фактичний матеріал про те, як працювала мережа культурно-побутових закладів на практиці [4]. Попри наявність ґрунтовних праць із історії радянського побуту, поза увагою дослідників залишається низка аспектів, які потребують детального вивчення: недостатньо простежено прямиї зв'язок між примітивними формами агітації в «червоних кутках» 1920-х років та монументальною системою Палаців урочистих подій 1960-80-х років як єдиним вектором еволюції державного контролю над приватним; потребує глибшого аналізу питання про те, наскільки успішною була спроба повної заміни сакральних (церковних) смислів суто ідеологічними в межах спеціалізованих установ.

Постановка завдання, цілей. Мета дослідження полягає у виявленні соціокультурних механізмів трансформації радянського побуту через аналіз еволюції спеціалізованих інституцій: від «червоних кутків» до Палаців урочистих подій, а також у визначенні їхньої ролі в ідеологічній регламентації приватного життя людини в 1960-1980 роках в Україні.

Радянський політичний проєкт не обмежувався реформуванням економіки – він мав на меті повну перебудову повсякденного життя (так звану «реконструкцію побуту»), тому створення спеціальних установ було частиною плану витіснення «релігійних пережитків» та формування «нової людини». Держава намагалася створити альтернативну, «світську релігію». Саме для цього була розбудована унікальна інфраструктура: від низових «червоних кутків» до монументальних Палаців урочистих подій. Радянська святково-обрядова система не була чимось принципово новим, а стала логічним завершенням тривалих пошуків, що почалися ще на світанку більшовизму. Після того, як наприкінці 1920-х років політичний режим став тоталітарним, радянська держава поширила свій контроль на всі виміри людського існування. Відтак, будь-яка обрядовість – чи то сімейна, чи то трудова – перетворилася на інструмент політичного впливу. Саме в цей час розпочався період активних експериментів, в ході яких партія шукала форми святкування, які б зрозумілою мовою пояснювали пролетаріату мету нової держави. Тому стиль тогочасних урочистостей був підкреслено агітаційним [1, с. 59].

У середині 1930-х років епоха революційних експериментів із дозвіллям в Союзі Радянських Соціалістичних Радянських Республік (СРСР) завершилася. На зміну відносно вільному підходу прийшов суворий цензурний контроль. Ключовим елементом святкування стали військові паради та масові спортивні виступи. Ці грандіозні шоу, що проводилися у столиці та великих містах, різко контрастували з реальним, доволі скромним рівнем життя звичайних громадян. Післявоєнний період посилив цю тенденцію: офіційні урочистості 1940-1950-х років мали стати символом незламної єдності народу та партії.

До 1920-х років приватне життя людини – народження, шлюб, смерть – було нерозривно пов'язане з церквою, а записи у метричних книгах мали юридичну силу. З приходом більшовиків ситуація радикально змінилася: влада взялася за «революціонізацію» родини. У цей період з'явилися дивовижні для традиційного суспільства формати: «звездіни» (замість хрестин), «червоні весілля» та «комсомольські вінчання». Ці ритуали більше нагадували партійні збори, ніж сімейне свято. Зі зміцненням сталінського режиму у 1930-1950-х роках радянська держава взагалі «забула» про приватну урочистість. Людина стала лише ресурсом, тож реєстрація шлюбу чи народження перетворилася на суху бюрократичну формальність у кабінеті, а

релігійні обряди пішли у підпілля, залишаючись у містах лише форматом закритих домашніх вечірок [4, с. 27].

Серед особливостей державної політики цього часу варто виокремити такі: пропаганду (насадження атеїзму через нові формати свят), репресії (заборона та переслідування традиційних церковних обрядів), творчість «зверху» (намагання сконструювати нові радянські традиції). З усіх родинних (сімейних) обрядів саме весілля отримало найбільший суспільний резонанс, ставши центральним елементом нової державної політики 1960-х років. Головною метою влади було створення привабливого цивільного ритуалу, який міг би стати повноцінною альтернативою церковному вінчанню. Держава прагнула зробити реєстрацію шлюбу не просто юридичним актом, а емоційною та естетичною подією, доступною кожному. Процес «обрядотворчості» спускався зверху: після партійних рішень за справу бралися профспілки, комсомол та місцеві ради. Серед них варто виокремити такі: конкурси та змагання (наприклад, проводили конкурси на найкращий сценарій комсомольського весілля, де перемагали варіанти, розроблені безпосередньо на заводах), масовість (при заводських Палацах культури організували спеціальні «Дні новонароджених і шлюбу», де за рік урочисто розписували тисячі пар), регіональні формати (на Харківщині, наприклад, весілля намагалися перетворити на масові народні гуляння, а на Донеччині впроваджували «Свята сімейного щастя», що об'єднували реєстрацію шлюбів та народжень) [1, с. 85].

Особливістю радянського весільного обряду 1970-х років була ретельна режисура емоційного стану учасників. Психологічний вплив починався вже з порогу «Палацу щастя». Для наречених створювали спеціальні зони підготовки (кімнати нареченої та нареченого), що дозволяло парі налаштуватися на урочисту подію, а гостям – відчувати важливість моменту. Сама процесія до залу була чітко регламентованою: запрошення від упорядника, визначена черговість кроків та обов'язковий музичний супровід, який став візитівкою ритуалу. Окрім будівництва палаців та написання сценаріїв, третім критично важливим елементом інфраструктури став людський ресурс. Масштаби вражали: на середину 1980-х років в Україні над проведенням обрядів працювала ціла «армія» – понад 43 тисячі спеціалістів. Радянська держава офіційно врегулювала питання їхньої професійної підготовки та оплати праці, перетворивши проведення весіль на повноцінну галузь.

Паралельно з естетичним оформленням держава розв'язувала практичне питання: де саме проводити свято? На початку 1960-х спеціалізованих будівель для РАЦСів ще не існувало, тому тимчасовим рішенням стало використання Будинків та Палаців культури. Особливо активно ця практика розвивалася у великих промислових містах, де центрами обрядовості ставали культурні заклади при заводах-гігантах. Така початкова інфраструктура дозволила владі швидко популяризувати новий обряд, використовуючи вже наявну базу промислових підприємств, поки тривало проектування та будівництво окремих «Палаців щастя». Проривом у впровадженні обрядовості стало відкриття мережі Палаців урочистих подій (або «Палаців щастя»). Це були спеціалізовані заклади, покликані вивести реєстрацію шлюбу на рівень високої державної урочистості. В Україні цей процес розпочався у 1960 році з відкриття першого такого Палацу в Києві, а вже наступного року естафету перехопив Дрогобич.

У масштабах всієї Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) темпи будівництва та адаптації приміщень були наступними: початок 1960-х (створення перших еталонних Палаців у великих містах), середина 1960-х (Палаці одружень з'явилися практично в кожному обласному та районному центрі), масштабування (кількість спеціалізованих та пристосованих приміщень для урочистостей зросла з 5 тисяч у 1963 році до 8,5 тисяч у 1976 році) [1, с. 87].

Таке стрімке кількісне зростання свідчило про остаточну перемогу нової цивільної обрядовості. Радянська держава не просто запропонувала ритуал, а забезпечила його фізичну присутність навіть у найвіддаленіших куточках Української Радянської Соціалістичної Республіки, зробивши «Палац щастя» невід'ємним елементом міського та селищного ландшафту.

Оформлення Палаців урочистих подій та спеціалізованих залів не було випадковим – кожен елемент інтер'єру регулювався директивами профільної Комісії при Раді Міністрів УРСР. Держава прагнула створити простір, який би вражав масштабом і водночас був функціональним. Типове приміщення для урочистостей мало чітку структуру: вестибюль, фойє та набір допоміжних кімнат (окремо для нареченої та нареченого, а також кабінет упорядника). Головна зала повинна була мати площу не менше 30 кв. м. та високі стелі (від 3 метрів), щоб створювати відчуття простору та урочистості. Чільна стіна: ідеологічний вівтар. Найсуворіші вимоги висувалися до

художнього оформлення зали. Центральна стіна фактично виконувала роль ідеологічного вітара. Тут обов'язково розміщували: державну символіку; обрядові емблеми, розташовані з правого боку; функціональні атрибути (простір доповнювався предметами, необхідними для самого ритуалу: килимові доріжки, чаша-факел та спеціальні місця для музикантів) [2, с. 136]. Унікальність радянського інтер'єру палаців полягала у спробі поєднати офіціоз із українською етнікою. На столі упорядника поруч із книгами реєстрації в гербових палітурках обов'язково лежав довгий вишитий рушник. Традиційні народні символи – гілки калини, колосся пшениці, барвінок та коровай – використовувалися як декоративні акценти, що мали «пом'якшити» державний стандарт і зробити обряд ближчим до національних традицій.

Варто виокремити три типи обрядових просторів: Палаці або Будинки шлюбу (вузькоспеціалізовані заклади), Палаці щастя (універсальні центри для реєстрації шлюбів та народжень) та Кімнати урочистих подій (локальні пункти при Будинках культури чи сільрадах). Ця інфраструктура дозволяла реалізувати єдиний державний сценарій, залишаючи мінімальний простір для місцевої ініціативи, що робило радянський обряд впізнаваним у будь-якому населеному пункті. Запровадження радянських урочистих весільних обрядів виявилось ефективним: вони майже повністю витіснили вінчання в церкві. Це підтверджує статистика 1960-70-х років у великих промислових містах Сходу України.

Висновки. Отже, відмова від церкви була результатом як ідеологічного тиску та страху перед кар'єрними наслідками, так і природної зміни поколінь, вихованих у безбожництві. Якщо офіційна та церковна церемонії були лише юридичним чи релігійним підтвердженням шлюбу, то народні традиції залишалися справжнім живим ритуалом. Навіть у 1960-80-ті роки зберігалася структура традиційного українського весілля, хоча її зміст дещо змінився. Таке стрімке кількісне зростання свідчило про остаточну перемогу нової цивільної радянської обрядовості. Держава не просто запропонувала весільний ритуал, а забезпечила його фізичну присутність навіть у найвіддаленіших місцях Української Радянської Соціалістичної Республіки, зробивши «Палац щастя» невід'ємним архітектурним та обрядовим елементом міського та селищного ландшафту, загалом соціо-нормативного побуту українського населення.

Список використаних джерел

1. Коляструк О. А. Дозвілля в радянській повсякденності 1920-х років : монографія. Вінниця : Данилюк В. Г., 2010. 208 с.
2. Стяжкіна О. В. Людина в радянській провінції: осмислення (не)приватного життя : монографія. Донецьк : Ноулідж, 2013. 484 с.
3. Даниленко В. М. Радянське повсякдення: інституційні межі та життєві практики. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. 2011. Вип. 16. С. 14-25.
4. Гонтар Т. О. Культура і побут робітників України у другій половині ХХ ст. : монографія. Київ : Наукова думка, 1989. 144 с.

*Olena Bilka,
scientific supervisor Larisa Shapoval*

Soviet life infrastructure: creation of palaces of solemn events and «red corners»

***Abstract.** The article examines the process of formation and evolution of the Soviet infrastructure of everyday life in the context of the creation of a «new Soviet ritual». The authors analyze the transition from radical ideological experiments of the 1920s («red weddings», «stars») to the development of a large-scale network of Palaces of Ceremonial Events in the 1960s-1980s.*

***Keywords:** infrastructure of everyday life, Palace of Ceremonial Events, «red corner», Soviet ritual, «Palace of Happiness».*

Євгенія Буряк, здобувачка другого рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Олена Сєкерська, к. і. н., завідувач кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я ЯК ЛІМІНАЛЬНИЙ ПРОСТІР АНТИЧНОГО СВІТУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу Північного Причорномор'я як лімінального простору античного світу, у межах якого взаємодія грецьких колоністів і місцевих спільнот відображена в релігійних практиках та сакральних ландшафтах, реконструйованих за археологічними й епіграфічними даними.

Ключові слова: Північне Причорномор'я (ПП), лімінальність, античний поліс, культурна гібридизація, релігійні практики, сакральний ландшафт.

Стан вивчення проблеми. Сучасна історична наука вимагає переходу від опису Північного Причорномор'я як пасивної «периферії» до розуміння його як активної зони соціокультурного зламу. Центральна проблема дослідження полягає у відсутності цілісної теоретичної моделі, яка б пояснювала специфіку регіону через категорію лімінальності – стану «порогу». Для Північного Причорномор'я стан «порогу» не був лише епізодичним переходом, він перетворився на «постійну лімінальність». І використовуючи роботи В. Тернера [1] та Б. Томасена [2] можна спробувати пояснити специфіку Північного Причорномор'я з погляду лімінальності.

Згідно з класичним визначенням В. Тернера, лімінальні суб'єкти – це ті, що «не знаходяться ні тут, ні там; вони перебувають між і

посередині позицій, визначених законом, звичаєм та конвенцією» [1, с. 95].

Для Північного Причорномор'я стан «порогу» не був лише епізодичним переходом, він перетворився на «постійну лімінальність». Як зазначає Б. Томассен, такий стан виникає, коли фази переходу стають «замороженими, ніби кіноплівка зупинилася на певному кадрі» [2, між грецькою ойкуменою та варварським світом. Вона не стала суто «грецькою» (як Афіни) і не розчинилася у степу. Це «застигання» на межі дозволило місту існувати століттями як унікальний гібридний поліс.

Історіографія проблеми. Фундаментом дослідження є праця В. Тернера «The Ritual Process», де обґрунтовано стан «betwixt and between» (між і посередині), що характеризується розвитком сталих структур [1, с. 95].

У контексті політичної лімології (за розробками ОНУ ім. Мечникова), вивчення кордонів та лімінальних зон дозволяє відмовитися від спрощеного центрופериферійного погляду на домінування. Наявність кордону і його вплив на переміщення людей та ідей змушують визнати суб'єктність пограниччя [3]. Це підтверджує тезу Г. Видри, що в таких зонах ідентичність «постійно переосмислюється через соціальну практику» [4, с. 189], а за сприятливих умов формує унікальну локальну ідентичність – «комунітас» [1, с. 128].

Низка аспектів стосовно античної історії ПП залишається нерозкритою. Відсутність прикладної моделі «пористої ідентичності» для ПП: Г. Видра обґрунтовує, що в умовах, коли соціальні відносини стають «пористими та непевними», виникає гостра потреба у «переозначенні колективної ідентичності» [4, с. 189]. Проте в історіографії античного ПП ця теза досі не була використана для пояснення феномену греко-варварського синтезу. Невирішеним залишається питання: як саме цей «постійний передоговор» ідентичності дозволяв полісам зберігати суб'єктність протягом століть.

Деконструкція імперського міфу про «terra nullius» (пусту землю): Хоча теорія «постійної лімінальності» [2, с. 51] вказує на тривалість транзитних станів, вона ще не була задіяна як інструмент спростування колоніальних міфів про Південь України. Дослідження присвячується заповненню цієї лакуни: доведенню того, що «невизначеність»

пограниччя була не ознакою слабкості чи відсутності цивілізації, а ознакою її надвисокої адаптивності та інтелектуальної наповненості.

Практичне значення дослідження полягає у розробці методології аналізу «сірих зон» та транзитних суспільств. Особливу увагу приділено постатям політичних лідерів регіону, які виступали г

о Дослідження Північного Причорномор'я (ПП) як лімінального простору має безпосередній зв'язок із актуальними завданнями формування національної ідентичності України. Проблема полягає у впровадженні імперських міфів про «пусту землю» (terra nullius) Півдня України до моменту його колонізації у XVIII столітті. Натомість, використання теорії Б. Томасена про «постійну лімінальність» (permanant liminality) дозволяє аргументувати, що на цих теренах існувала давня, динамічна цивілізація, яка функціонувала як відкрита система – Північне Причорномор'я не «чекало», поки воно стане повністю грецьким або повністю варварським. Воно завжди було «на порозі» – і це був його нормальний, стабільний стан і Ольвія, Тіра не були закриті високими мурами від місцевих жителів, постійно відбувалась взаємна інтеграція – релігійна, культурна, воєнна [2, с. 51].

і **Механізм перетворення конфлікту на «комунітас».** Залишається нез'ясованим, як саме в умовах «спірних кордонів» збройного протистояння до формування локальної солідарності (communitas). Дослідження фокусується на виявленні конкретних соціокультурних практик (торгівля, спільні культу), які робили цей передоговір реальним.

о

р **Брак лімологічного аналізу античних еліт як суб'єктів «кордонотворення».** Незважаючи на значний масив археологічних даних, у сучасній історіографії спостерігається дефіцит досліджень, що базуються на засадах політичної лімології. Традиційно античні кордони Північного Причорномор'я розглядали як статичні оборонні лінії (лімеси), тоді як лімологічний підхід вимагає аналізу кордону як складного соціального процесу, що постійно відтворюється через дії еліт.

м В проблемі дослідження Північного Причорномор'я як лімінального простору античного світу можна виділити чотири основні аспекти. Перший аспект – модель «пористої ідентичності» для ПП. У лімінальних зонах, до яких належало античне Північне Причорномор'я, соціальні зв'язки стають «пористими та непевними» (porous and

с

т

р

у

uncertain), що змушує спільноти постійно «переозначувати колективну ідентичність» [4, с. 189].

Аналіз археологічного контексту регіону (зокрема Тіри та Ольвії) свідчить, що ідентичність мешканців цих міст не була суто етнічною категорією. В умовах пограниччя «активне включення місцевих елементів у життя полісу було необхідною умовою його економічного та політичного виживання».

«Пористість» (porous relations) своїх кордонів для створення унікального типу соціальної структури, що дозволяло їм зберігати цивілізаційну суб'єктність у мінливому степовому оточенні.

Релігія, що об'єднує – культ Ахілла Понтарха (Владики Понту). Це центральний приклад «пограничного» божества. Ахілл трансформувався з грецького героя у грізного володаря моря, якому поклонялися і елліни, і місцеві мешканці. Він виступав медіатором між цивілізованим полюсом та невідомим морським простором [6]. Грецький герой стає «Владикою Понту», божеством, зрозумілим місцевим племенам. Коли скіф або меот приносив жертву Ахіллу, він не переставав бути варваром, але ставав частиною «понтійського» культурного простору. Це і є проникність меж ідентичності.

Геракл-Таргітай: для грека Геракл – втілення цивілізаційної сили, для скіфа – пращур-засновник. Спільне поклонення Гераклу створювало «пори», крізь які варварська генеалогія змішувалася з грецькою міфологією. В результаті виникала гібридна ідентичність, де спільне минуле було важливішим за етнічне походження.

Другий аспект – деконструкція імперського міфу про «terra nullius» (пусту землю). Тривалий час в імперській та радянській історіографії Південь України подавався як «дике поле» або terra nullius (нічия земля), яка нібито отримала цивілізацію лише з приходом імперій Нового часу. Проте застосування теорії Б. Томассена дозволяє повністю деконструювати цей міф. У своїй праці дослідник вводить поняття «постійної лімінальності» (permanent liminality), описуючи ситуації, коли стан «переходу» та «пограниччя» стає не тимчасовою кризою, а сталою формою існування суспільства [2, с. 51].

Античне Північне Причорномор'я протягом тисячоліття функціонувало саме у такому режимі «постійної лімінальності». Це не означало хаосу чи відсутності порядку. Навпаки, як стверджує Томассен, лімінальні зони є епіцентром Цивілізаційної насиченості: Замість «пустої землі» ми бачимо надзвичайно щільну мережу взаємодій: грецькі поліси (Ольвія, Тіра, Херсонес), боспорські міста та

сотні варварських поселень навколо них. Це була зона постійного інтелектуального та економічного обміну.

Третій аспект – механізм перетворення конфлікту на «комунітас». Одним із найскладніших завдань для античних громад Північного Причорномор'я було перетворення постійної загрози зі Степу на стабільну систему співіснування. Гаральд Видра зазначає, що лімінальний досвід дозволяє спільнотам «перетворювати насильство та конфлікт на репрезентації колективного самоперевершення», що є ключовим для уникнення громадянських воєн та соціального колапсу

У цьому контексті конфлікт на межі світів ставав не кінцем цивілізації, а початком формування «комунітас» (communitas) – терміну, який ввів Віктор Тернер для опису особливого стану солідарності, що виникає між людьми в лімінальні періоди [1, с. 128].

Торгові емпорії як зони договору: замість фронтального зіткнення грецькі поліси та варварські племена створювали «нейтральні зони» (ринки, порти). На цих територіях «спірні кордони» (contested borders), про які пише Видра [4, с. 189], ставали місцями інтенсивного обміну, де ворожість замінювалася економічним прагматизмом. Це і був механізм перетворення конфлікту на соціокультурний договір.

Четвертий аспект – античні еліти як суб'єкти структурування пограниччя. У моменти системних криз, коли традиційні соціальні структури втрачають стабільність, виникає потреба в лідерах, здатних орієнтуватися в умовах правової та культурної невизначеності. Найяскравішим прикладом такої стратегії є династія Спартоکیدів у Боспорському царстві.

Соціально-політична лімінальність влади Спартоکیدів проявлялася у поєднанні різних моделей управління в межах Боспорське царство. Правителі династії одночасно виступали як архонти грецьких полісів і як царі (вожді) підвладних племен (царь Левкон), що було зумовлено процесом розширення держави та включення до її складу негрецького населення [5, с. 25-26]. Такий політичний дуалізм дозволяв інтегрувати різні правові та соціальні системи, формуючи гнучку модель влади в умовах пограниччя. У титулатурі Левкона царя перераховані синди, маїти, торети, дандарії, псесси. Серед них особливе місце належало синдам через їхні, переважно, дружні відносини з греками, які заснували на прибережній частині їхньої території свої міста, та заняття землеробством. Економічна діяльність Боспору також мала лімінальний характер. Як

зазначають дослідники, боспорські міста виступали важливими центрами транзитної торгівлі, через які здійснювався обмін між грецьким світом і варварським населенням: до останнього надходили імпорتنі товари (вино, оливкова олія), тоді як місцева продукція включалася до ширших економічних зв'язків [5, с. 24-27]. Водночас Афіни були одним із ключових партнерів Боспору, що підкреслює його роль як економічного посередника між різними цивілізаційними просторами.

Висновки. 1. Перегляд моделі Поліса. Античне Північне Причорномор'я – це не периферія грецького світу, а самодостатня динамічна система. Концепція «пористої ідентичності» доводить, що виживання полісів (Тіри, Ольвії) залежало не від ізоляції, а від здатності до інтеграції місцевих елементів.

Деконструкція імперського наративу. Застосування теорії «постійної лімінальності» Б. Томассена спростовує міф про *terra nullius* (пусту землю). Південь України постає як зона високої «цивілізаційної насиченості» задовго до імперських проєктів Нового часу.

Специфіка еліт. Влада Спартоکیدів на Боспорі є прикладом «лімінального управління». Здатність еліт поєднувати ролі грецьких магістратів та варварських царів забезпечила тисячолітню стабільність регіону через гнучкий політичний дуалізм.

Практичне застосування в освіті. Формування ідентичності: на прикладі «пористої ідентичності» античності можна пояснювати учням складність і багатшаровість сучасної української ідентичності. Це виховує толерантність та розуміння інклюзивності суспільства.

Проектна діяльність. Створення цифрових уроків, на тему «Ахілл – бог двох світів» або «Економіка договору: як торгівля перемагає війну».

Боротьба з дезінформацією. Тези про спростування міфу *terra* історичної суб'єктності українських територій.

Список використаних джерел

р

Коч С. В. Політична лімологія : методичні вказівки. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. 48 с.

4

Зубарь В. М., Русяева А. С. На берегах Боспора Киммерийского. Киев : Стилос, 2004. 240 с.
Русяева А. С. Религия и культы античной Ольвии. Киев: Наукова думка,

*Yevheniia Buriak,
Olena Sekerska*

***THE NORTHERN BLACK SEA REGION AS A LIMINAL SPACE OF
THE ANCIENT WORLD***

Abstract: *The article is devoted to the analysis of the Northern Black Sea region as a liminal space of the ancient world, within which the interaction between Greek colonists and local communities is reflected in religious practices and sacred landscapes reconstructed on the basis of archaeological and epigraphic data.*

Keywords: *Northern Black Sea region (NBSR), liminality, ancient polis, cultural hybridization, religious practices, sacred landscape.*

УДК 271.222-773(477.74-25):322(477)"19"](045)

Володимир Вітриук, здобувач третього рівня
вищої освіти Київської духовної академії і
семінарії, м. Київ

ОДЕСЬКА ЄПАРХІЯ УКРАЇНСЬКОЇ СИНОДАЛЬНОЇ ЦЕРКВИ ЯК ІНСТИТУЦІЙНИЙ ЧИННИК ЦЕРКОВНО-ДЕРЖАВНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Анотація: Стаття зосереджена на аналізі структурних змін, управлінських практик і кадрової політики в межах Одеської єпархії Української Синодальної Церкви 1920-1930-х років, а також на їх впливі на конфесійну динаміку, релігійну ідентичність та суспільні процеси на Одещині в умовах радянської модернізації.

Ключові слова: українське обновленство; церковно-державні відносини.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Проблематика церковно-державних відносин у радянській Україні міжвоєнного періоду залишається однією з ключових у сучасній церковно-історичній науці. Особливого значення вона набуває в контексті дослідження обновленського руху, який був інструментом радянської релігійної політики та водночас спробою інституційної адаптації православ'я до умов тоталітарної держави.

Українська Синодальна Церква постала в умовах глибоких трансформацій церковно-державних відносин як складова обновленського проекту, що поєднував програму внутрішньоцерковної модернізації з декларованою лояльністю до радянської влади. У цьому контексті аналіз діяльності окремих єпархій дозволяє простежити реальні механізми взаємодії церковних інституцій із державними структурами на регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (історіографія проблеми). Проблематика обновленського руху та церковної політики радянської влади ґрунтовно висвітлена у працях А. Киридон, В. Паценка, Г. Білан, О. Тригуба, які розкривають загальноукраїнський контекст формування та функціонування обновленських структур. Окремі регіональні аспекти, зокрема ситуація на Півдні України, розглядаються фрагментарно.

Дослідження, присвячені Одеській єпархії, здебільшого зосереджені на окремих постатях (єпископ Онуфрій (Гагалюк), Ювеналій (Мошковський)) або окремих епізодах репресивної політики,

не розглядаючи єпархію як цілісний інституційний механізм церковно-державної взаємодії.

Виділення невіршених раніше аспектів проблеми. Попри наявність значної кількості праць з історії обновленського руху, недостатньо дослідженим залишається питання функціонування Одеської єпархії як регіонального інструмента реалізації радянської релігійної політики. Не отримали належного висвітлення механізми формування обновленської адміністрації, роль єпархіальних архієреїв, специфіка українізаційних процесів у мультикультурному середовищі портового міста та значення єпархії у формуванні міжнародного іміджу радянської релігійної політики.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є комплексний аналіз діяльності Одеської єпархії УСЦ як інституційного чинника церковно-державних трансформацій у міжвоєнний період, з'ясування особливостей її взаємодії з радянською владою, внутрішньої організації, участі в українізаційних процесах та впливу на релігійне життя регіону.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- з'ясувати історичні умови становлення УСЦ на Півдні України;
- схарактеризувати соціокультурний і географічний контекст функціонування Одеської єпархії;
- проаналізувати процес формування обновленської адміністрації та роль державних органів;
- дослідити конфлікти між обновленськими структурами і традиційним духовенством;
- визначити значення українізаційних процесів у діяльності єпархії.

Виклад основного матеріалу. Українська Синодальна Церква (УСЦ) постала в умовах глибоких трансформацій церковно-державних відносин у радянській Україні як складова обновленського руху, що поєднував програму внутрішньоцерковної модернізації з декларованою лояльністю до радянської влади. УСЦ позиціонувалася як альтернативна православна структура, здатна функціонувати в умовах жорсткого державного контролю, секуляризаційної політики та системного тиску на традиційні форми церковного життя.

Особливе місце в цьому процесі посідала Одеська єпархія, яка в міжвоєнний період стала одним із ключових осередків обновленського руху на Півдні України. Її значення зумовлювалося геополітичним

положенням Одеси як великого портового міста, багатонаціональним складом населення, активними міжнародними контактами та підвищеною увагою з боку радянських органів влади.

Історичний контекст становлення УСЦ на Півдні України.

Після революційних подій і встановлення радянської влади православні інституції на території України зазнали радикальних змін. Політика секуляризації культового майна, закриття духовних навчальних закладів, репресії проти духовенства та демонтаж традиційних форм церковного управління стали складовими загальної антирелігійної стратегії більшовицької держави.

Водночас радянська влада прагнула не лише зруйнувати традиційне православ'я, але й створити керовану церковну структуру, здатну стабілізувати релігійну ситуацію. Таким проектом стала Українська Синодальна Церква, яка отримала формальне визнання і підтримку державних органів та впродовж 1920-х років стала найбільшою легальною православною організацією в УСРР [1, с. 131-132].

УСЦ виникла на тлі гострої конкуренції між різними церковними течіями – від патріаршого православ'я («тихоновців») до радикальних обновленських угруповань. Її ідеологія передбачала реформу церковного управління, декларування соборноправності, залучення мирян, перегляд канонічних норм і використання національної мови в богослужінні [2, с. 85].

Одеська єпархія: соціокультурний та географічний контекст.

Одеська єпархія мала розвинену церковну інфраструктуру ще до революції, проте події громадянської війни та радянська релігійна політика суттєво трансформували її статус. У 1919-1920 рр. більшість традиційних православних інституцій було ліквідовано або поставлено під жорсткий контроль, зокрема припинила діяльність духовна семінарія.

Одеса як портове місто з багатонаціональним складом населення та міжнародними контактами стала зручним простором для апробації моделі «контрольованого православ'я». Саме тут радянська влада прагнула продемонструвати можливість співіснування церковної структури з новим політичним режимом, зберігаючи при цьому механізми повного адміністративного контролю.

Формування обновленської адміністрації та справа єпископа Алексія (Баженова). Одним із найбільш показових епізодів становлення УСЦ в регіоні стала справа єпископа Тираспольського

Алексія (Баженова). З метою примусу до співпраці з органами ДПУ проти нього було порушено кримінальну справу, яку передано до Одеського губревтрибуналу.

11 вересня 1922 р. перед судом постав увесь склад духовної консисторії періоду 1919-1921 рр. Усіх обвинувачували у «саботажі» декретів радянської влади щодо відокремлення Церкви від держави, а згодом – у «контрреволюційній діяльності». Попри це, вирок виявився відносно м'яким, а покарання щодо єпископа Алексія було умовним і супроводжувалося фактичною вимогою лояльності до «Живої церкви».

Уже наприкінці вересня 1922 р. за безпосередньої участі Одеського ДПУ та губкому партії було ухвалено рішення допустити Алексія до керівництва Одеською єпархією як «керовану» фігуру, попри формальне звільнення його на pokій постановою ВЦУ. Цей випадок яскраво ілюструє механізми формування обновленської ієрархії в умовах прямого втручання держави [3, с. 440].

Криза управління та спротив традиційного духовенства. Станом на кінець 1923 р. Одеська єпархія фактично залишалася обезглавленою й управлялася через листування з висланими архієреями. Попри юридичне підпорядкування парафій Вищому церковному управлінню, на практиці обновленство не змогло швидко укорінитися.

Показовою була діяльність єпископа Онуфрія (Гагалюка), який після звільнення з одеської в'язниці розгорнув активну антиобновленську діяльність у Криворізькому регіоні. Його проповідницька та пастирська діяльність сприяла масовому відпливу вірян від синодальних структур і фактичному розвалу обновленських осередків у низці округів [4, с. 108-111]. Подібні процеси засвідчують, що УСЦ, зокрема в Одеській єпархії, не була монолітною структурою, а її функціонування супроводжувалося постійним спротивом традиційного духовенства та мирян.

Адміністративна стабілізація та роль єпархіальних архієреїв. Попри початкові труднощі, у другій половині 1920-х років Одеська єпархія стала однією з найбільш стабільних структур УСЦ. Значну роль у цьому відіграли одеські архієреї Ювеналій (Мошковський) і Костянтин (Спаський).

За Ювеналія відбулося структурне оформлення єпархії, розширення парафіяльної мережі, активне використання вікаріатств і формування позитивного іміджу УСЦ для іноземних спостерігачів. О.

Євсєєва зазначає, що Одеська кафедра за Ювеналія демонструвала найбільшу гнучкість у стосунках з владою та громадськістю.

Костянтин (Спаський) забезпечив відносну стабільність у період посилення антирелігійної кампанії, використовуючи вікаріальну систему як інструмент адміністративного контролю. Саме при ньому були сформовані обновленські Миколаївське, Херсонська, Балтське і Первомайське вікаріатства.

Одеська єпархія виконувала функцію південного опорного пункту обновленського руху, де випробовувалися моделі співіснування з різними конфесійними групами та міжнародним середовищем.

Як запевняє Г. Білан, «у певних регіонах стан УСЦ зберігався традиційно міцним, наприклад – в Одеській губернії» [5, с. 45].

Українізація богослужіння та організаційні аспекти. Однією з важливих ідеологічних ліній обновленського проєкту було питання українізації богослужіння та релігійної практики. УСЦ, з огляду на державну підтримку, декларувала використання української мови в богослужінні та підготовці літургічних текстів, хоча на практиці цей процес часто супроводжувався неоднорідними підходами залежно від регіону й впливу місцевого духовенства.

У випадку Одеської єпархії, враховуючи її мультикультурний характер та історично складний мовний ландшафт портового міста, питання українізації мало специфічний характер: воно часто поєднувалося з прагненням до модернізації церковних практик та адаптації до вимог радянської нормативної політики. Це означало, що частина парафій та ієрархів Одеської єпархії поєднувала елементи українізації з адаптацією до локальних мовних традицій, що робило цей процес менш рішучим і стандартизованим, ніж у деяких центрально-українських єпархіях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Одеська єпархія Української Синодальної Церкви була одним із ключових інституційних елементів церковно-державних трансформацій у міжвоєнний період. Її діяльність характеризувалася:

- тісною інтеграцією в систему радянської релігійної політики;
- поєднанням модернізаційних програм з жорстким державним контролем;
- внутрішніми конфліктами між обновленською адміністрацією та традиційним православним середовищем.

Одеська єпархія в міжвоєнний період була однією з важливих складових обновленського руху на Півдні України. Її унікальність

зумовлювалася геополітичним і соціокультурним контекстом регіону – мультикультурністю портового міста, впливом міжнародних контактів та тиском радянської політики секуляризації й контролю над релігійними інституціями.

У підсумку Одеська єпархія постає як динамічний простір взаємодії церковних і державних інтересів, де інституційна адаптація УСЦ дозволила їй певний час функціонувати, але не забезпечила тривалої стабільності в умовах посилення тоталітарного тиску наприкінці 1930-х років.

Отже, Одеська єпархія УСЦ у міжвоєнний період постає як один із ключових інституційних елементів церковно-державних трансформацій у радянській Україні. Її діяльність засвідчує поєднання модернізаційних ініціатив із жорстким адміністративним контролем з боку держави, внутрішні конфлікти між обновленською ієрархією та традиційним православним середовищем, а також обмежену ефективність інституційної адаптації в умовах посилення тоталітарного тиску наприкінці 1930-х років.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на порівняльний аналіз діяльності інших єпархій УСЦ та вивчення трансформації обновленських структур у період згортання радянської релігійної політики.

Список використаних джерел

1. Пашенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні: 1917-1930-ті роки. Полтава : АСМІ, 2004. 336 с.
2. Горпинченко І. Церковно-обновленський рух в Україні : на матеріалах харківської «Церковної газети» (1906). *Київські історичні студії* : наук. журнал. 2024. № 1 (18). С. 79-85.
3. Тригуб О.П. Роль радянських органів в організації та проведенні розколу РПЦ у 1922-1925 рр. (на матеріалах Півдня України). *Релігія і церква в історії України* : збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції. Полтава : АСМІ, 2006. С. 435-444.
4. Божко О. О. Кривий Ріг у архіпастирському служінні священномученика Онуфрія (Гагалюка). *Гуманітарний журнал*. 2010. № 3-4. С. 107-112.
5. Білан Г. І. Обновленська церква в Україні (від виникнення до II собору). *Наукові записки НаУКМА : Історичні науки*. 2004. Т. 27. С. 42-46.

The Odesa Eparchy of the Ukrainian Synodal Church as an Institutional Factor of Church-State Transformations in the Interwar Period.

Abstract. *The article focuses on the analysis of structural changes, governance practices, and personnel policy within the Odesa eparchy of the Ukrainian Synodal Church in the 1920s-1930s, as well as their impact on confessional dynamics, religious identity, and social processes in the Odesa region under the conditions of Soviet modernization.*

Keywords: *Ukrainian renovationism; church-state relations.*

Олександра Войналович, здобувач першого
рівня вищої освіти Полтавського
національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

Науковий керівник: **Людмила Бабенко**, д.і.н.,
професор кафедри історії України,
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка,
м. Полтава

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ УНР В ЕКЗИЛІ У 1920-1930 РР.

Анотація: У статті розкривається зовнішньополітична діяльність уряду Української Народної Республіки в екзилі впродовж 1920-1930-х рр. Проаналізовано інституційну еволюцію Державного Центру УНР в еміграції, зокрема функціонування Ради Республіки в Тарнові та перенесення центру діяльності до Парижа. Висвітлено ключові напрями роботи дипломатичних місій у країнах Європи, а також специфіку використання трибуни Ліги Націй для артикуляції українського питання. Окрему увагу приділено організації військового штабу, нелегальній роботі з підпіллям в УСРР та складним взаєминам з українськими громадами в Польщі, Румунії та інших країнах. Зроблено висновок, що, попри брак ресурсів та відсутність негайних політичних здобутків, діяльність екзильного уряду забезпечила неперервність української державницької традиції та створила символічний і організаційний фундамент для майбутнього відновлення незалежності України.

Ключові слова. Уряд УНР в екзилі, Державний Центр УНР, Симон Петлюра, Андрій Лівичський, зовнішня політика, українська політична еміграція, Ліга Націй, дипломатична місія, державницька традиція.

Актуальність дослідження зовнішньополітичної діяльності уряду УНР в екзилі у 1920-1930-х рр. зумовлена необхідністю глибокого переосмислення національного державотворчого досвіду в умовах сучасних викликів, пов'язаних із російською агресією та захистом українського суверенітету. Вивчення механізмів дипломатичної боротьби еміграційного уряду, який діяв без території та офіційного міжнародного визнання, дозволяє простежити тяглість української державницької традиції та виявити ефективні стратегії відстоювання національних інтересів на міжнародній арені, зокрема, через платформу Ліги Націй. Досвід консолідації політичної еміграції навколо Державного Центру УНР, збереження військових кадрів та інформаційний опір радянській пропаганді становить не лише історіографічний, а й практичний інтерес для розуміння ролі екзильних урядів у збереженні національної суб'єктності в періоди тимчасової втрати контролю над територією.

Я. Рудницький, порівнюючи еміграцію попередньої доби, приходять до висновку, що еміграція 1920 р. голови Директорії Симона Петлюри мала державно-політичні атрибути Української соборної держави у вигляді армії, розгалуженого апарату, міжнародних визнаних дипломатичних відносин [1]. Після втрати державності та переходу в екзиль однією з ключових задач уряду УНР стало підтримання, а за можливості – просування українського питання на міжнародній арені. Значним випробуванням продовжувала залишатися проблема невизнання національної ідентичності. Українців часто записували під іншими національностями: «росіянин», «поляк», «румун».

Виклад основного матеріалу. На своєму шляху уряд УНР в екзилі спирався поступово на декілька європейських міст як осередків місцезоташування керівних органів ДЦ УНР. На період 1921-1923 рр. таким місцем став Тарнів (Польща). 9 січня 1921 р. тут постала Рада Республіки як тимчасовий представницький орган (передпарламент). Сюди увійшли представники різних політичних партій, що входили до УНР: партія Українських соціалістів федералістів, Радикально-демократична партія, Українська соціал-демократична робітничка партія, Українська партія селянських соціалістів, Українська народна республіканська партія, Союз українських хліборобів-демократів [2, с. 14-15]. Очолив Раду Іван Фещенко-Чопівський, колишній міністр Центральної Ради і Директорії.

Робота Ради тривала близько шести місяців, завершившись у

вересні 1921 р. Микола Лівіцький мотивував таке рішення насамперед фінансовою скрутою ДЦ УНР [2, с. 16]. Ісаак Мазепа підкреслював, що своєю діяльністю, особливо на початкових етапах (січень-квітень 1921 р.) Рада Республіки запобігла передчасному занепаду ДЦ УНР [1].

На початку 1925 р. більша частина уряду на чолі з Головним Отаманом Симоном Петлюрою та заступником голови уряду В'ячеславом Прокоповичем перебралася до Франції [3]. До 1926 р. Париж став новою постійною резиденцією ДЦ УНР. Така зміна була продиктована прагненням здобути більш стабільну політичну платформу для подальшої діяльності.

До ключових посадових осіб цього періоду належали державні і військові діячі. Олександр Лотоцький, Андрій Яковлів, Володимир Сальський, Олександр Шульгін, Роман Смаль-Стоцький підтримували гідний професійний рівень, консолідуючи політичну еміграцію. Пріоритетними завданнями реалізації стала військова підготовка, підтримання контактів із потенційними антирадянськими кадрами у самій Україні, пошук підтримки серед іноземних держав і народів, формування корпусу цивільних фахівців, захист українських прав за кордоном.

Ця робота, розпочата за життя Симона Петлюри, була систематизована та інституалізована після його смерті. Так, наприкінці 1926 р. було утворено штаб військового міністра. Посаду обійняв генерал Володимир Сальський. Структура штабу була чітко поділена на три відділи, кожен з яких виконував конкретні завдання. Зусиллями Першого Організаційного відділу було зареєстровано та взято на облік понад 4 тисячі офіцерів. Другий Нелегальний відділ займався безпосередніми зв'язками з Україною, створюючи на території УСРР так звані «пункти зв'язку», які мали стати у потрібний час осередками місцевої влади та ядрами формування військових сил. Третій Пропагандистський відділ нелегально перенаправляв агітаційні матеріали, підтримуючи визвольні настрої серед українського населення.

Українському керівництву вдалося розвинути багатоаспектну зовнішньополітичну діяльність, яка була спрямована на здобуття підтримки світової спільноти. Відбувалося це незважаючи на складні умови, обмеженість фінансових ресурсів, наростаючу дипломатичну ізоляцію. До прикладу, українське посольство в Берліні було закрите вже у 1923 р. [2, с. 35]. Це сталося після підписання Веймарською республікою та СРСР 16 квітня в місті Рапалло договору в ході роботи

Генуезької конференції.

Натомість, Швейцарія продовжувала визнавати повноваження УНР. Однак через фінансовий брак коштів у 1925 р. з посольства виїхав останній представник дипломатичної місії Курбас [2, с. 35]. Водночас Франція, хоч і дозволяла працювати дипломатичній місії на чолі з Олександром Шульгіним, проте офіційного статусу не надавала [2, с. 35]. Дипломатичні представники УНР, будучи розкиданими по різних країнах Європи, не припиняли провадити інформаційні акції політичного характеру в місцях осідлості. У Чехословаччині цю місію виконував Максим Славінський, в Румунії – Трепка, у Відні – Троцький, Берліні – Хотько, Італії – Онацький [2, с. 35-36]. Досить нечасто до них мали змогу навідуватися члени уряду.

Саме у Женеві як штаб-квартирі Ліги Націй українські представники могли встановлювати контакти з дипломатами провідних держав світу. Зазвичай восени кожного року міністри закордонних справ відвідували засідання Асамблеї, а також Ради ліги, що подекуди проходили декілька разів на рік. Часто акції проводилися спільно з представниками аналогічних екзильних урядів Азербайджану, Грузії, Північного Кавказу, Туркестану. Така згуртованість посилювала резонанс і демонструвала спільний фронт народів, що їх поневолила Москва. З огляду на масштаби діяльності, з 1933 по 1939 рр. у Женеві діяв постійний секретаріат. Спектр його роботи полягав у співпраці як з одиничними делегаціями, так і міжнародними установами. Відбувалося це під егідою Миколи Ливицького.

У площині двосторонніх дипломатичних відносин першочергово мова йшла про держави колишньої Антанти та Малої Антанти. У такого підходу були свої противники, які радше надавали перевагу Німеччині чи Італії. Микола Ливицький з цього приводу наголошував на принциповості режимів: демократичного проти тоталітарного. Уряд УНР робив спроби виходу на американських політиків. Так, 30 жовтня 1929 р. сенатор Копелянт вніс до Конгресу законопроект резолюції про визнання екзильних урядів України і Грузії та призначення до них американських дипломатичних представників [4, с. 260]. 20 лютого 1939 р. до президента США Франкліна Рузвельта була надіслана телеграма, підписана Андрієм Ливицьким, про виведення з території України російських окупаційних військ [4, с. 261].

Не менш важливими були підтримка та координація дій з тими мільйонами українців, що опинилися розпорошеними під владою сусідніх Польщі, Румунії, Чехословаччини [5]. У європейських країнах

проживання українців діяли централізовані структури: Український Центральний Комітет у Польщі (голова М. Ковальський), Український Громадський Комітет у Румунії (голова К. Мацієвич), Союз Українських Емігрантських Організацій у Франції (голова М. Шумицький). Всі вони були об'єднані під егідою Головної Української Еміграційної Ради на чолі з професором О. Шульгіним. Важливу роль відігравали організації колишніх вояків Армії УНР, розкидані по різних країнах. Їх очолювали авторитетні генерали: у Франції – О. Удовиченко, у Польщі – О. Загородський, В. Куш, у Румунії – Г. Порохівський. Усі воєнні організації підпорядковувались міністру військових справ УНР генералу В. Сальському.

Відносини з українцями в Польщі, які зосереджувалися насамперед в Галичині та на Волині, були найбільш інтенсивними та суперечливими. Вбивство Симона Петлюри у 1926 р. Самуїлом Шварцбардом сколихнуло українську еміграцію. Українська громада і преса в Польщі гостро відреагували на цю трагічну подію.

У 1925 р. у Польщі було створено Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Воно стало найбільшою українською політичною партією та провідною силою міжвоєнного періоду. Між ним та урядом УНР фактично існувала неформальна угода, за якою УНР представляла загальноукраїнську визвольну справу на міжнародній арені, тоді як УНДО захищала інтереси українців в самій Польщі. Для останнього обиралася співпраця. Компромісні відносини з польською владою двічі опинялися на межі загострення. Перший раз – під час так званої пацифікації. Так, 1930 р. прокотилися масові репресії проти українців Галичини, які включали в себе побиття, арешти, закриття українських установ. Уряд УНР вживав заходів, подаючи офіційну ноту протесту та висвітлюючи події у пресі, зокрема, в «Тризубі». Другий раз – через підтримку Карпатської України, тоді як офіційна Варшава підтримувала угорські претензії на цю територію.

На офіційному рівні уряд УНР та ОУН мали напружені відносини через низку ідеологічних і тактичних розбіжностей. Тим не менш, існували таємні канали зв'язку. Наочним прикладом цього називав себе Микола Лівичий: «Таким чином, сталося так, що я був фактичним зв'язковим поміж урядом УНР і полковником Коновальцем» [2, с. 59-60]. Саме він організував таємну зустріч у Швейцарії у 1933 р. Вона засвідчила прагнення об'єднати зусилля. Коновалець тоді сказав: «Так, так, коли почнуться події, будемо йти разом...» [2, с. 61]. Цьому вчергове стали на заваді. У 1938 р. радянський агент служби зовнішньої

розвідки Павло Судоплатов убив Євгена Коновальця.

Відносини з українською громадою Румунії на Буковині склалися найбільш сприятливо. Український Громадський Комітет у Бухаресті під керівництвом К. Мацієвича, а потім В. Трепке, підтримував тісні зв'язки з екзильним урядом. Співпраця з місцевими політиками, такими як сенатор В. Запозецький та посол Сербанюк, будувалася на взаємоповазі та спільній роботі, без серйозних конфліктів з румунською владою.

Наприкінці 1920 – початку 1930-х рр. на озброєння було взято Лігу Націй як платформу для популяризації України в у світі. Активну позицію у цьому напрямку зайняв Міністр закордонних справ уряду УНР в екзилі Олександр Шульгін. Головним завданням було визначено ознайомлення міжнародної спільноти з українською боротьбою проти більшовиків. Це знайшло свій практичний вихід у критичні моменти виживання українського народу (Голод 1921-1923 рр., Голодомор 1932-1933 рр.), коли було визнано факт голоду і була надана гуманітарна допомога від західної спільноти.

У 1930-х рр. західні країни одна за одною почали провадити політику визнання СРСР. На противагу цьому О. Шульгін розгорнув активну кампанію проти прийняття Радянського Союзу до Ліги Націй. Вхідження тоталітарної держави, яка не зупиниться перед окупацією нових держав-сусідів, буде зрадою європейська цінностей, – стверджував він. На жаль, ці заклики не були почутими й виявилися пророчими.

14 грудня 1939 р. на асамблеї Ліги Націй 28 із 40 держав-учасниць проголосували за виключення СРСР у зв'язку зі збройною агресією проти Фінської республіки. Саме на такі агресивні зовнішні війни покладали сподівання урядовці УНР [6]. Вони вважали, що це спричинить внутрішню дестабілізацію, яка призведе до розпаду Радянського Союзу і, відповідно, визволення України.

Висновки. З одного боку, діяльність УНР в екзилі була боротьбою держави-«привида», уряду без території, який протягом довгих років намагався говорити від імені народу, котрий залишився під радянською окупацією. Їхні меморандуми в Лізі Націй часто залишалися голосом, що кричав у порожнечі, а спроби отримати визнання розбивалися об байдужість або прагматичні інтереси європейських держав. Внутрішні чвари та брак ресурсів часто перетворювали цю боротьбу на сізифову працю. З іншого боку, саме ця наполегливість, ця щоденна, рутинна робота з підтримки військових

кадрів, ведення архівів, видавництва преси та невтомної дипломатії стала тим насінням, яке вони зберегли для майбутнього. Вони не досягли своєї головної мети – відновлення незалежності України у міжвоєнний період, але вони зберегли саму ідею української державності, її символи, дипломатичний протокол і, що найважливіше, віру в те, що боротьба не закінчена. Отже, їхня діяльність стала живим містком між Українською революцією 1917-1921 рр. і майбутніми поколіннями борців, доказом того, що українська держава не зникла, а лише чекає свого часу.

Список використаних джерел

1. Малуца О. Органи влади ЗУНР та УНР в екзилі у 20–40-і рр. ХХ ст.: боротьба за національну державність як форму організації повсякденного життя української еміграції. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2007. № 12. С. 287-308. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2007_12_287
2. Лівницький М. А. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. – Мюнхен ; Філадельфія : Українське Інформаційне Бюро, 1984. 75 с.
3. Купин Л. Українська політична імміграція у Франції міжвоєнного періоду (1919-1939). *Мандрівець*. 2013. № 1. С. 31–35.
4. Україна в міжнародних відносинах. *Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 5. Біографічна частина: А–М* / Відп. ред. М.М. Варварцев. К.: Ін-т історії України НАН України, 2014. 331 с.
5. Максимець Б. В. Українська політична еміграція: від мазепинців до розформування державного центру УНР у запитаннях та відповідях. *Історія та правознавство*. 2020. № 28/30. С. 27–45.
6. Двірна К., Кунц С. Повоєнна доля армії УНР у 20-30-ті роки ХХ століття. *Історія в рідній школі*. 2016. № 6. С. 2–6.

This article examines the foreign policy activities of the government of the Ukrainian People's Republic in exile during the 1920s-1930s. It analyzes the symbolic and organizational foundation for the future restoration of Ukraine's independence.

Government of the Ukrainian People's Republic in exile, State Center of the Ukrainian People's Republic, Symon Petliura, Andriy Livytskyi, foreign

Микита Возіян, здобувач першого рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Віктор Савченко, д. і. н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В ОДЕСІ

Анотація: У роботі досліджено специфіку встановлення більшовицького режиму в Одесі крізь призму діяльності Одеської Радянської Республіки (1918). Аналізується поєднання ідеологічного фанатизму та кримінального свавілля, що стали підґрунтям для розгортання масового «червоного терору». Особливу увагу приділено трансформації міста з відкритого порту на закриту зону репресій, де репресивні органи придушували опір інтелігенції та підприємництва, закладаючи фундамент тоталітарного контролю в регіоні.

Ключові слова: Більшовики, білогвардійці, денікінці, Муравйовщина та червоний терор.

Актуальність даної роботи полягає у необхідності дослідження особливостей становлення радянської влади в Одесі. Ця тема є особливо актуальною у наш час, коли триває російсько-українська війна. Варто пам'ятати, що встановлення радянської влади в Одесі мало сепаратистський та окупаційний характер (відокремлення Одеси від УНР, а пізніше – встановлення диктатури Михайла Муравйова). Зараз, Одеса знову перебуває під загрозою окупації, як і усі інші українські міста. Тож, актуальним у наш час є порівняння тодішніх особливостей встановлення російської окупаційної влади у місті з особливостями її встановлення у ті часи.

Мета даної роботи полягає у дослідженні особливостей становлення радянської влади в Одесі. Також, метою даної роботи є дослідження особливостей відносин між ОРР, ДКРР і РСФРР, окупацію Одеси денікіями, а також-відновлення в Одесі радянської влади у лютому 1920 року.

Становлення радянської влади в Одесі (1917-1920) вирізнялося високою активністю криміналітету, жорстокістю, спробами створити автономну «Одеську Радянську Республіку» та швидкою зміною політичних режимів. Влада супроводжувалася конфіскаціями, масовим червоним терором, плавучими в'язницями і використанням місцевих банд як збройної сили. Одеса неодноразово переходила з рук у руки. Остаточне встановлення радянської влади відбулося лише 7 лютого 1920 року. У січні 1918 року було проголошено автономну ОРР, що проводила самостійну політику, часто не узгоджену з Москвою чи Харковом. Влада відзначалася крайньою жорстокістю, що провокувала класовий терор проти офіцерів, буржуазії та духовенства. Було сформовано Бюро боротьби з контрреволюцією. Військові кораблі використовувалися більшовиками як плавучі в'язниці для проведення страт без суду. Більшовиків активно підтримували кримінальні елементи, які входили до складу збройних формувань і грабували Одесу під виглядом революційних мандатів. Одеська рада народних комісарів на чолі з Володимиром Григоровичем Юдовським радикально змінила апарат управління, припинивши діяльність більшості газет і розпочавши хвилю конфіскацій.

Основна частина. Становлення радянської влади в Одесі є важким історичним процесом, що відбувався в умовах системної політичної кризи, соціальної дестабілізації та воєнного протистояння за часів Громадянської війни. Одеса в ті роки являла собою один із ключових економічних і транспортних центрів Півдня знищеної Російської імперії, що зумовлювало її стратегічне значення та перетворювало на важливий об'єкт боротьби між різними політичними силами. Багатонаціональний склад населення та важка соціальна структура міста додатково ускладнювали процеси політичної трансформації [1, с. 22-32].

Внаслідок Лютневої революції, в Одесі, як і в інших містах Російської імперії, почала формуватися ситуація політичного дуалізму, що характеризувалася паралельним функціонуванням органів Тимчасового уряду та Рад робітничих і солдатських депутатів. В Одесі діяв і третій орган влади (від УЦР) – Українська Військова Рада на чолі

з колишнім лікарем Іваном Митрофановичем Луценком. При чому діяли вищевказані органи влади за 50-100 метрів один від одного. Адміністрація Тимчасового уряду розташовувалася у будівлі Міської Думи, Рада робітничих і солдатських депутатів – у Воронцовському палаці, а Українська Військова Рада – у будівлі Англійського клубу. Для такої владної структури характерними були нестійкість і низький рівень інституційної узгодженості, що сприяло створенню передумов для подальшого загострення політичної боротьби. Здобувши владу на Півночі у Петрограді внаслідок Жовтневого перевороту, більшовики почали активне встановлення влади на Півдні, втім в Одесі вони зіткнулися з організованим опором з боку місцевих політичних еліт, представників інших соціалістичних течій та українських національних сил.

Вперше, інституційне оформлення радянської влади в Одесі відбулося у січні 1918 року, коли було проголошено Одеську Радянську Республіку (ОРР). Втім, її існування було нетривалим і супроводжувалося високим рівнем політичної нестабільності. Більшовицька влада у зазначений період певною мірою спиралася на військову силу, що обумовило радикалізацію політичних практик, включно із застосуванням насильства, як інструменту утримання контролю [2, с. 85-92].

3 (16) січня 1918 року Одеська Рада матроських, робітничих і солдатських депутатів ухвалила рішення про самовизначення Одеси як вільного міста з автономним урядом. 13 (26) січня в Одесі почалося повстання під керівництвом Військово-революційного комітету Рад Румчероду (Румунського фронту, Чорноморського флоту та Одеси), до якого входили представники анархістів, більшовиків, лівих есерів, максималістів і фабрично-заводських комітетів. Вранці 14 (27) січня повстанці захопили штаб військового округу, вокзал, пошту, телеграф і телефонну станцію. На ранок у газеті «Голос пролетаря» опублікували звернення одеського Революційного комітету, в якому заявляли, що вся влада в Одесі перейшла до Рад. Більшовиків підтримало близько 2300 червоногвардійців, члени бойових організацій лівих есерів і анархістів, близько 2 000 матросів з крейсера «Алмаз», «Ростислав», «Синоп», 1 000 більшовізованих солдатів Охтирського кулеметного полку та 49-го полку. Більшовицьке повстання в Одесі, також, підтримали дружинники Союзу молоді під командуванням Семена Урицького, сформовані під командуванням Олеко Дундича інтернаціональні загони військовополонених з австро-угорської армії, а

також – загопи Мішки Япончика (Михайла Вінницького) та Яшки Блюмкіна (Якова Блюмкіна). Тим часом, Українська Центральна Рада мала в Одесі доволі скромну кількість військових – усього лише 2 000. До цих 2 000 входили гайдамацькі курені (1 300 осіб), юнкери (200 осіб), а також – окремі добровольчі загопи до яких входили переважно гімназисти і студенти (300 осіб). Якщо співставити їхню кількість із загальною чисельністю більшовицьких повстанців і всією їхньою «групою підтримки», то можна було неозброєним оком побачити, що шанси втримати місто під контролем УНР були мізерні. Уенерівці, також, розуміли це, внаслідок чого, деякі військові частини УНР в Одесі заявили про свою нейтральну позицію у відношенні до повстанців. Втім, деякі українські військові частини все ж таки вступили у бій з повстанцями, але зазнали нищівної поразки. Соціально-економічна ситуація в Одесі різко погіршилася, що проявлялося у дезорганізації господарського життя, дефіциті продовольства та зростанні соціального напруження [3, с. 95-100].

Після проголошення ОРР 18 (31) березня 1918 року, було сформовано уряд на чолі з Володимиром Юдовським. Своє головне завдання уряд ОРР вбачав у встановленні дипломатичних відносин з РСФРР і подальшому входженні до складу цієї держави на автономних засадах. Але у плани Ради Народних Комісарів на чолі з Володимиром Іллічем Леніним не входило визнання ОРР і встановлення з нею дипломатичних відносин. Володимир Ленін планував віддати територію ОРР Донецько-Криворізькій Радянській Республіці. Після ліквідації УНР, РСФРР вдалася до ліквідації ОРР. Для цього у місто було направлено сумнозвісного «червоного диктатора Півдня», головнокомандувача Особливої революційної армії з боротьби проти румунської олігархії, генерала Михайла Муравйова, який був відомий жорстокими розправами над воїнами УНР під час першої російсько-української війни 1917-1918 років. Знаючи жорсткі методи Муравйова, РНК РСФРР вірила, що він без проблем знищить і ліквідує ОРР. Власне, саме тому його й було сюди направлено. Головне завдання Михайла Муравйова в Одесі полягало в усуненні від влади Володимира Юдовського та перетворенні Ради Народних Комісарів ОРР на звичайний Обласний Виконавчий Комітет. З прибуттям у місто, Муравйов (із неабияким особистим задоволенням) почав втілювати в життя покладені на нього задачі зі знищення ОРР, встановивши в Одесі власну військову диктатуру. В історіографії даний період отримав назву – «Муравйовщина».

Перше, що зробив Михайло Муравйов, це зібрав у Оперному театрі усіх громадських діячів і поставив їх перед фактом, заявивши, що для боротьби з можливою військовою інтервенцією необхідно зробити спільний грошовий внесок для більшовицької армії, бо в останньої за словами диктатора не вистачало матеріальних ресурсів. У разі ненадання матеріальної допомоги, він погрожував одеситам без бою віддати Одесу румунам. Більшість одеситів побоюючись його погроз почали надавати матеріальну допомогу Червоній армії. По відношенню до незгодних Михайло Муравйов задіював дуже жорсткі репресії, а також – розганяв мітинги і демонстрації. У більшості випадків арештантів відправляли на сумнозвісні плавучі в'язниці – кораблі «Алмаз» і «Ростислав», де їх катували і розстрілювали викидаючи трупи просто в Одеську гавань [4, с. 19-20].

Внаслідок підписання Брестського миру 9 лютого 1918 між УНР та державами Четверного Союзу, війська Німецької та Австро-Угорської імперій спільно з Армією УНР почали звільняти територію УНР від більшовиків. Звільнити мали і Одесу. У зв'язку з цим, диктатура Михайла Муравйова опинилася під загрозою знищення та ліквідації. На початку березня, на Півночі німці вже допомогли українцям звільнити Київ, а тим часом на Півдні, австрійці спільно з українцями наступали на Одесу. Втім, «червоний диктатор Півдня» не збирався здаватися без бою. Він був готовий вщент знищити Одесу, щоб вона лише не дісталась австрійцям і українцям. Муравйов наказав вивести в Одеську гавань військові кораблі та почати обстрілювати Одесу з артилерії. Проте матроси відмовилися виконувати наказ свого головнокомандувача. Сучасні одесити можуть завдячувати відмові тих матросів бомбити Одесу, адже завдяки цій відмові виконувати наказ, до наших часів більш-менш зберігся історичний центр міста.

Таким чином, у березні 1918 року, під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, більшовицький режим в Одесі було тимчасово ліквідовано. Зазнавши ганебної поразки від добре озброєної регулярної австро-угорської армії, Михайло Муравйов разом зі своїми матросами втік спершу до Миколаєва, а коли туди також дістались австрійці – до Новоросійська. Місто знову перейшло під контроль УНР, яка внаслідок військового перевороту 29 квітня 1918 року трансформувалася в Українську державу Гетьмана Павла Петровича Скоропадського.

Вдруге, радянську владу в Одесі намагався встановити Отаман Нікіфор Григор'єв, який 8 квітня 1918 року вигнав з міста французів і греків, таким чином усунувши від влади проантантівських генералів –

Олексія Володимировича Шварца та Олексія Миколайовича Грішина-Алмазова. Втім, довго проіснувати червоній владі Отамана Григор'єва не судилося. Вже 23 серпня 1919 року він і його війська були вибиті з Одеси Білою гвардією на чолі з Антоном Денікіним. Закріпившись на деякий час в Одесі, білогвардійці включили її до складу Півдня Росії та зробили центром Новоросійської області. Також, вони створили спеціальну розслідувальну комісію для розслідування більшовицьких злочинів.

Остаточне встановлення та затвердження більшовицької влади в Одесі відбулося 7 лютого 1920 року внаслідок наступу Червоної армії, яка вибила з міста білогвардійців. Друга окупація Одеси більшовицькими силами стала передумовою для формування нової системи управління, що базувалася на принципах партійного контролю та централізму. Було створено місцеві органи радянської влади, які забезпечували реалізацію політики центрального керівництва. Важливою складовою цього процесу стала мілітаризація суспільства, що проявлялася у мобілізації та підпорядкуванні економіки військовим потребам [5, с. 49-54].

Однією з визначальних характеристик становлення більшовицької влади в Одесі було системне застосування репресивних механізмів. Діяльність надзвичайних органів, зокрема НК, була спрямована на ліквідацію політичної опозиції та потенційних противників радянського режиму. Репресії набули масового характеру та виконували як каральну, так і превентивну функцію, сприяючи формуванню атмосфери соціального контролю та страху. За свідченнями істориків, лише за весну 1920 року в Одесі було здійснено велику кількість розстрілів, які стали одними із ключових чинників консолідації радянської влади у місті.

Паралельно з політичними процесами відбувалися глибокі соціально-економічні трансформації. Встановлення державного контролю над виробництвом і розподілом ресурсів, запровадження нових трудових норм, а також – націоналізація підприємств свідчили про намагання радикальної перебудови економічної системи відповідно до засад більшовизму. Втім, втілення в життя подібних заходів ускладнювалося загальною економічною кризою, що призводило до зниження рівня життя населення та посилення соціального напруження.

Протягом 1920-х років процес становлення радянської влади в Одесі завершився встановленням абсолютного політичного контролю над усіма сферами життя одеситів. Більшовики знищили політичний

плюралізм, а суспільство інтегрувалося у централізовану систему управління, що функціонувала на основі жорстокого пропагандистського контролю. Важливим інструментом утримання влади залишалася репресивна політика, що за рахунок обмеження політичних прав і свобод забезпечувала міць, процвітання та стабільність існуючого політичного режиму [6, с. 282-287].

Отже, для становлення радянської влади в Одесі характерними рисами були комплексність і суперечливість. Цей процес відбувався під впливом поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників, включно з Громадянською війною, економічною кризою та політичною боротьбою.

Ключовими рисами цього процесу було активне використання насильства, глибокі соціально-економічні зміни, нестабільність, довготривалість і централізація управління. Як наслідок, Одеса була інтегрована до радянського державного апарату, що визначило подальший напрямок її розвитку.

Висновки. Становлення радянської влади в Одесі відзначалося високим рівнем насильства, знятим опором, частою зміною режимів, активною роллю криміналітету та створенням автономної Одеської Радянської Республіки. Встановлення влади супроводжувалося жорстким «червоним терором», конфіскаціями та використанням плавучих в'язниць для розправи над політичними опонентами.

Одеська Рада робітничих депутатів була неоднорідною, і більшовики не відразу здобули в ній більшість, змагаючись із меншовиками, есерами та українськими силами. Встановлення влади відбулося шляхом збройного повстання, після чого було проголошено автономну республіку, що вийшла з підпорядкування УНР, але вона була швидко ліквідована німецько-австрійськими військами. У січні 1918 року більшовики спиралися на кримінальні банди (зокрема, групу Мішки Япончика), які грабували місто під прикриттям «революції». Активно діяв революційний трибунал, а кораблі «Ростислав» і «Алмаз» стали в'язницями, де страчували без суду. Одеса переходила з рук у руки (більшовики, німці, французька інтервенція, армія Денікіна) до остаточного встановлення радянської влади у 1920 році. Через космополітичний характер міста та сильні анархістські настрої, радянська влада утверджувалася важко, а частина населення сприймала її як чужорідну. Після остаточного встановлення радянської влади почалася радикальна перебудова апарату управління та конфіскація майна.

Список використаних джерел

Дмитренко О. В. Основні напрямки репресивної політики радянської влади на Одещині в 1920–1930-х роках. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2025. 72 с.

Савченко В. А. Особливості встановлення червоної окупаційної влади в Одесі. (4-8 лютого 1920 р.). *Старожитності Лукомор'я*. 2025, № 5. С. 100-120.

Савченко В. А. Три окупації Одеси: до питання затвердження більшовицького колоніального режиму у 1918-1920 рр. *Емінак*. 2025, № 3. С. 90-103.

Савченко В. А. Червоний терор на Одещині в період становлення радянської влади (1918–1920). У: «Реабілітовані історією», Одеса : ПЛАСКЕ, 2010. 800 с.

Попик А. С. Репресії радянської влади в 1920-1930-х рр. Проти колишніх діячів політичних партій в Одесі. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2018. 89 с.

Ченцов В. В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки ХХ ст. Тернопіль: Збруч, 2000. 482 с.

«

». *Particular attention is paid to the city's transformation from an open port*

Bolsheviks, White Guards, Denikinists, Muravyov's regime, and the Red

Артем Гайдай, здобувач першого рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Віктор Савченко, д. і. н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ВПЛИВ МУЗИКИ НА СУЧАСНУ МОЛОДЬ УКРАЇНИ

Анотація: У статті досліджено вплив музики на сучасну молодь України в умовах розвитку цифрових технологій та суспільних викликів. Проаналізовано роль музики як засобу самовираження, формування світогляду та національної свідомості. Розглянуто особливості доступності музичного контенту в інтернет-просторі та його вплив на повсякденне життя молоді. Визначено позитивні аспекти впливу музики, зокрема емоційну підтримку, розвиток творчих здібностей і соціальну інтеграцію, а також негативні, поширення деструктивних цінностей і надмірне споживання контенту. Окрему увагу приділено ролі музики у період пандемії та повномасштабної війни. Зроблено висновок про значущість музики як важливого соціокультурного чинника.

Ключові слова: музика, сучасна молодь, вплив музики, цифрові технології, самовираження, національна свідомість, культура, Україна.

У наш час музика стала більш доступною та невід'ємною частиною життя сучасної молоді. Вона супроводжує нас усюди: звучить у кафе, на вулицях, у навушниках під час прогулянок чи поїздок. Уявити сучасний світ без музики сьогодні майже неможливо.

Музика давно перестала бути лише формою розваги. Вона стала голосом покоління, способом самоідентифікації та навіть формою культурного спротиву. В умовах глобалізації, розвитку цифрових технологій і водночас складних історичних випробувань музика суттєво

впливає на світогляд молоді, мовну культуру, стиль життя та суспільні цінності. Вона формує тренди, об'єднує людей навколо спільних ідей, допомагає переживати складні моменти й надихає діяти. Музика допомагає підліткам та молоді справлятися зі стресовою ситуацією під час війни, надихає, дає надію та допомагає зрозуміти сутність української культури.

Метою цієї статті є:

- з'ясувати, наскільки ефективно музика впливає на сучасну молодь;
- визначити позитивні та негативні наслідки цього впливу;
- дослідити, що саме сприяє саморозвитку молоді в музичному плані.

Доступність музики в епоху цифрових технологій. Сьогодні поняття музики для сучасного світу є звичним і повністю інтегрованим у повсякденне життя. Завдяки інтернету можна легко знайти будь-яку пісню, прослухати її онлайн, завантажити або поділитися нею з іншими. Проте ще 15-25 років тому ситуація була зовсім іншою.

Інтернет-революція в Україні розпочалася у 1990-х роках, а найбільшого поширення набула у 2000-2010-х. Раніше музика була більш обмеженим продуктом: її слухали на касетах, платівках або CD-дисках, які потрібно було купувати. Доступ до нових композицій був складнішим, ніж сьогодні.

Попри технологічний прогрес, живе виконання залишається особливо цінним. Саме воно демонструє майстерність артиста, його впевненість і здатність надихати інших. Живий виступ часто стає прикладом для молоді: «Якщо я зміг – зможеш і ти»

Музика як творчість і самореалізація. Як представник і слухачів, і творців музики, можу сказати: слухати – це одне, а створювати – зовсім інше. Під час написання пісні чи виконання кавер-версії важливо ставити себе на місце слухача, аналізувати звучання, переходи між частинами та можливі недоліки.

Особливо цікавим є вплив музики на сучасну культуру України в період останніх подій. Під час карантину 2019-2021 років багато людей почали розвиватися в різних сферах, зокрема й у музиці. Ще більшим поштовхом стала повномасштабна війна 2022 року. У складний для країни період кількість нової музики, творчої енергії та ентузіазму не зменшилася, а навпаки – зросла.

Україна перемогла на пісенному конкурсі «Євробачення», що стало потужним сигналом: навіть у найтяжчі часи можливо досягати

міжнародного визнання. За останні роки з'явилося багато нових виконавців, які надихають інших своїм прикладом.

Музика також допомагає зберегти культурну спадщину. Наприклад:

- гурт «Сусіди Стерплять» створив пісню «Забудуться жалі» на вірші Василя Симоненка [1];
- вірш Тараса Шевченка «Заповіт» було переосмислено у сучасному стилі та використано у фільмі «Кіборги» [2];
- гурт «Один в каное» виконав пісню «Човен» на вірші Івана Франка [3].
- гурт «КАТРЯ & Robert Franco» поклав на музику поезію Василя Стуса [4].

Такі приклади доводять, що музика здатна поєднувати минуле й сучасність, не даючи забути українських класиків.

Особистий досвід. Музика вплинула і на одного з авторів (А. Гайда) особисто: «спочатку це було просто захоплення: я слухав різні жанри, аналізував тексти, ритм, подачу. Згодом з'явилося бажання не лише сприймати, а й творити. Я почав писати власні тексти, підбирати акорди, виступати».

Перший виступ відбувся на «Студосені» в університеті у 2025 році, де А. Гайдай вперше виконав власну пісню. Пізніше він виступив у More Music Club під час всеукраїнської події «Стусуємось» із трьома авторськими композиціями. Дві з них були згадані у статті на сайті Університету Ушинського [5; 6; 7]. Окрім статей були журналісти з телеканалу 1+1, Інтер – відео можна побачити на платформі YouTube

I
n
s
t
a
g
r
a
m
s
t
u
s

Назву гурту А. Гайда можна побачити у статтях на Суспільне Одеса, а також на сайті Університету Ушинського, де більш розгорнуто можна побачити історію з проектом «Стусуємось».

Якщо говорити коротко про те як А. Гайдай дійшов до цього нагтхнення – займатись музикою та творити, то можна описати це його словами: «Я не мав певних кумирів чи чогось подібного, я просто бачив

людей, які не боялись показати свою творчість перед іншими та робили у своє задоволення. Тож я для себе виніс таку думку – якщо хочеш щось зробити то для тебе не буде нічого неможливого, цю річ я взяв з однієї популярної історії гурту «The Beatles». Зі слів Пола Маккартні. На початку кар'єри (близько 1957 року) майбутні учасники The Beatles знали лише три акорди (А, Е, D). Почувши, що хтось на іншому боці Ліверпуля знає акорд В7, Пол Маккартні з друзями поїхали туди на автобусі через усе місто разом з інструментами, щоб вивчити його та додати до своєї гри [9]. Ця історія також показує складність доступу до нових знань та можливостей, але немає нічого неможливого. Багато з музикантів починали свій шлях з чогось подібного.

Тепер поговоримо про цікаві питання, позитивний та негативний вплив музики на сучасну молодь. Музика є невід'ємною частиною життя сучасної молоді. Вона супроводжує повсякденну діяльність – навчання, відпочинок, спілкування, подорожі – та значною мірою впливає на формування світогляду, емоційного стану й поведінки молодих людей. Завдяки розвитку цифрових платформ і соціальних мереж музика стала максимально доступною, а її вплив – значно сильнішим, ніж у попередні покоління.

Позитивний вплив музики. Емоційна підтримка. Музика допомагає переживати складні емоції, знижує рівень стресу та тривожності.

Формування особистості. Через музичні вподобання молодь виражає індивідуальність та формує ідентичність.

Розвиток творчих здібностей. Прослуховування та створення музики розвиває уяву, креативність, музичний слух і творче мислення.

Соціальна інтеграція. Концерти, фестивалі та онлайн-спільноти об'єднують людей.

Формування національної свідомості. Українська музика популяризує мову, культуру та історію.

Негативний вплив музики. Деструктивний контент. Пісні з пропагандою насильства чи залежностей можуть формувати негативні моделі поведінки.

Нереалістичні цінності. Акцент на матеріальному успіху або швидкій славі може викривлювати життєві орієнтири.

Надмірне споживання. Постійне використання навушників може знижувати концентрацію та погіршувати сон.

Вплив на мовну культуру. Сленг і ненормативна лексика з пісень іноді впливають на мовлення молоді.

Висновки. Отже, музика в сучасному світі є значно більшим явищем, ніж просто форма дозволя. Вона стала інструментом самовираження, джерелом натхнення та важливим чинником формування світогляду молоді.

Події останніх років – пандемія та повномасштабна війна – продемонстрували, що музика здатна підтримувати суспільство, об'єднувати людей і формувати національну свідомість. Водночас її вплив може бути як позитивним, так і суперечливим, тому важливо зберігати критичне мислення.

Таким чином, музика є потужним культурним і соціальним явищем, що активно формує сучасну молодь України та впливає на розвиток суспільства сьогодні й у майбутньому.

Список використаних джерел

Сусіди Стерплять. URL: https://youtu.be/cJzv0otI4_PQ?si=Tn

2 Реп Заповіт. URL: <https://youtu.be/zfCNoQLcOf4?si>

Один в каное URL: <https://youtu.be/IUdbx>

В
К
А
Є
В
И
В
Ж
М
Р
У
В
М
О
Н
У
Н
Е
Р
Р
Б

THE INFLUENCE OF MUSIC ON CONTEMPORARY YOUTH IN UKRAINE

Abstract: This article examines the influence of music on contemporary youth in Ukraine in the context of digital technology development and societal challenges. It analyzes the role of music as a means of self-expression, the formation of worldview, and national consciousness. It examines the characteristics of music content accessibility in the online space and its impact on the daily lives of young people. The article identifies the positive aspects of music's influence, including emotional support, the development of creative abilities, and social integration, as well as the negative aspects, such as the spread of destructive values and excessive consumption of content. Special attention is paid to the role of music during the pandemic and full-scale war. A conclusion is drawn regarding the significance of music as an important sociocultural factor.

Keywords: music, contemporary youth, influence of music, digital technologies, self-expression, national consciousness, culture, Ukraine.

Василь Генсьорський, магістр теології,
випускник Християнської Академії
Теологічної, м. Варшава

АДМІНІСТРАТИВНІ ТА РЕПРЕСИВНІ ПРАКТИКИ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР В ОДЕСЬКІЙ ЄПАРХІЇ (1920-1939)

Анотація: У статті проаналізовано антирелігійну політику СРСР в Одеській єпархії у 1920-1939 рр. Розкрито механізми закриття храмів, ліквідації монастирів і репресій духовенства як складові єдиного адміністративно-репресивного процесу.

Ключові слова: Одеська єпархія; антирелігійна політика; репресії.

Постановка проблеми та її наукова актуальність. Антирелігійна політика радянської держави в 1920-1930-х рр. була складовою ширшого проєкту формування тоталітарного суспільства, у межах якого Православна Церква розглядалася не лише як ідеологічний опонент, але і як соціальний інститут, що підлягав системному демонтажу.

Особливу наукову цінність у цьому контексті має регіональний вимір проблеми, оскільки саме на місцевому рівні загальносоюзні директиви набували конкретних адміністративних і репресивних форм.

Одеська єпархія становить показовий приклад реалізації антирелігійної політики СРСР, оскільки поєднувала великий міський центр, розгалужену мережу сільських парафій, значну кількість монастирів і активне духовенство. Вивчення механізмів закриття храмів, ліквідації монастирських спільнот і репресій проти духовенства в межах єпархії дозволяє глибше осмислити реальний характер державно-церковних відносин у добу сталінського тоталітаризму.

Історіографія проблеми. Проблематика антирелігійної політики СРСР загалом достатньо представлена в працях українських і зарубіжних дослідників, які розглядали її в контексті ідеології більшовизму, діяльності каральних органів та трансформації

церковного життя. Водночас більшість досліджень мають загальноукраїнський або загальносоюзний характер і лише фрагментарно торкаються регіональної специфіки.

Окремі аспекти історії Одеської єпархії – закриття храмів, доля монастирів, репресії духовенства – розглядалися у краєзнавчих та церковно-історичних публікаціях, однак вони, як правило, носять описовий характер і не завжди інтегровані в аналіз загальної системи адміністративно-репресивних практик.

Недостатньо дослідженим залишається питання поетапності антирелігійної кампанії, інструментарію правового тиску та взаємодії місцевих органів влади з каральними структурами.

Невирішені аспекти проблеми. Попри наявність значного масиву джерел, потребують подальшого осмислення:

- механізми реалізації антирелігійної політики на рівні губернських і окружних органів влади;
- трансформація форм тиску від адміністративних до відверто репресивних;
- взаємозв'язок між закриттям культових споруд, ліквідацією монастирів і фізичним знищенням духовенства як єдиного процесу демонтажу церковної інституції.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є аналіз адміністративних та репресивних практик антирелігійної політики СРСР в Одеській єпархії у 1920-1939 рр.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- простежити етапи закриття православних храмів;
- охарактеризувати механізми ліквідації монастирських спільнот;
- проаналізувати форми тиску та репресій проти духовенства;
- визначити місце Одеської єпархії в загальносоюзній системі антирелігійної політики.

Виклад основного матеріалу. 1. Закриття храмів як інструмент системної ліквідації церковного простору. Одним із перших і найбільш наочних етапів практичного демонтажу православної присутності в публічному просторі стало масове закриття храмів. Після встановлення радянської влади в Одесі 1920 року розпочалася реалізація положень декрету про відокремлення Церкви від держави та школи від Церкви.

Уже навесні 1920 р. Комісія при Одеському губернському відділі юстиції ухвалила рішення про ліквідацію домових церков при

державних установах, зокрема церкви св. Олександра Невського при Новоросійському університеті.

Ситуація довкола університетського храму стала показовою для розуміння логіки нової влади. Попри спротив частини професури та духовенства, які намагалися зберегти храм бодай у статусі музею, 1 травня 1920 р. Губернський відділ народної освіти наказав припинити богослужіння та перенести церковне майно до іншого храму. Категоричне рішення Одеського губревкому від 2 червня 1920 р. остаточно підтвердило курс на ліквідацію. Конфлікт продемонстрував: навіть помірковані форми співіснування Церкви з новою владою не передбачалися [1, с. 54].

Із весни 1921 р. функції закриття храмів перейшли до спеціально створеної Одеської губернської ліквідаційної комісії. Її діяльність супроводжувалася постійним кадровим оновленням керівництва через «повільність» у виконанні планів. Уже на цьому етапі простежується характерна риса радянської антирелігійної політики – репресивна бюрократизація: складання детальних списків храмів, перевірка їх правового статусу, опечатування приміщень, вилучення інвентарю [2, с. 183].

Після ліквідації домових церков влада зосередилася на парафіяльних храмах. Закриття часто здійснювалося у два етапи: формальне припинення діяльності громади та подальше вилучення церковних цінностей. Саме кампанія 1922 р. з вилучення коштовностей стала для багатьох храмів фактичною точкою неповернення. Лише 28 квітня 1922 р. в Одесі одночасно діяли 12 комісій, що конфіскували майно з десятків церков, серед яких Преображенський кафедральний собор.

У 1924 р. циркуляри НКВС унормували процедуру закриття культових споруд, дозволяючи їх переобладнання під «культурно-освітні» чи господарські потреби. Згідно з положенням про Комцветфонд (1926), металеві предмети культу підлягали безоплатній передачі державі для потреб промисловості. Таким чином, економічний аспект став невід'ємною складовою руйнування церковної інфраструктури [3, с. 56-57].

Другий етап (1926-1930 рр.) характеризувався перенесенням основного удару на сільські парафії. Розірвання договорів з громадами через несплату податків, штучне зменшення кількості членів до менш ніж 50 осіб, ініціювання «зборів трудящих» щодо недоцільності існування храму – усе це створювало видимість законності. Храми

перетворювали на клуби, зерносховища, лікарняні канцелярії або просто розбирали [4, с. 16-18].

Після ухвалення 8 квітня 1929 р. закону «Про релігійні об'єднання» розпочався третій, найбільш масштабний етап ліквідації. Місцева влада отримала широкі повноваження для закриття храмів. Уже на початку 1930 р. Одеська єпархія посідала перше місце в УСРР за кількістю ліквідованих церков (81 об'єкт). У 1936 р. було знищено Преображенський кафедральний собор: собор розібрали після попереднього пограбування та осквернення поховань архієреїв. Плани облаштувати на місці вітваря громадський туалет вдалося відвернути лише завдяки втручання академіка В. Філатова [5, с. 281-298].

До 1939 р. в межах єпархії діяли лише поодинокі, переважно кладовищні храми. У Херсоні залишилася одна церква, у Миколаївській області – жодної. В Одесі функціонувала лише Свято-Димитріївська церква на Другому християнському кладовищі [1, с. 299].

2. Ліквідація монастирських осередків. Паралельно з парафіяльною мережею руйнувалася й монастирська структура. Уже з 1919 р. розпочалася інвентаризація майна та контроль фінансів. Декрети про землю і про відокремлення Церкви позбавили монастирі прав власності. Землі та господарства передавалися державі, а самі обителі перетворювалися на «трудові комуни» [6].

На території Свято-Георгіївського Бізюкового монастиря було створено радгосп «Червоний маяк», а Херсонський Благовіщенський монастир перетворено на дитяче містечко. Одеський Свято-Успенський монастир передали під будинок відпочинку. Насельники змушені були формально реєструватися як члени сільськогосподарських артілей, фактично втрачаючи канонічний статус [7, с. 152-158].

Особливо трагічною була доля Свято-Михайлівського жіночого монастиря, заснованого 1835 р. Після відмови підтримати обновленський рух обителі ліквідували, а 1931 р. монастирський собор було підірвано [8, с. 118].

Пантелеймонівський монастир у 1922 р. зазнав погрому під час вилучення цінностей: ікони знищувалися, настінний розпис замальовувався.

До кінця 1920-х років більшість монастирів Одеської єпархії припинили існування або функціонували як світські установи. Формально проголошена «свобода совісті» поєднувалася з повною

економічною та адміністративною залежністю чернечих спільнот від органів влади.

3. Репресії проти духовенства. Закриття храмів і монастирів супроводжувалося цілеспрямованими репресіями проти кліру. Уже до кінця 1921 р. в Україні жертвами терору стали тисячі священнослужителів. У межах Одеської єпархії першим гучним арештом став випадок єпископа Парфенія (Брянських), якого неодноразово заарештовували та зрештою розстріляли 1937 р. [9, с. 364-365].

Єпископ Прокопій (Титов), керуючий Одеською кафедрою, був страчений 28 жовтня 1937 р. за звинуваченням у «контрреволюційній діяльності». Митрополит Анатолій (Грисюк), який очолював єпархію у 1928-1936 рр., після численних арештів був засуджений і помер 1938 р. в Ухтпечлазі. Архімандрит Геннадій (Ребеза) після заслання до Казахстану також був розстріляний.

У 1931 р. органами ДПУ було сфабриковано справу «Одеської контрреволюційної церковної організації», в рамках якої заарештовано 24 особи, переважно священнослужителів. Обвинувачення ґрунтувалися на стандартних формулюваннях про «антирадянську агітацію» та «підготовку збройної боротьби» [10, с. 121].

Репресії поєднувалися з економічним тиском: підвищені податки, страхові платежі, дискримінаційна квартирна плата для «нетрудового елементу». Таким чином, держава створювала умови, за яких існування духовенства ставало практично неможливим навіть без формального арешту.

Висновки. Події 1920-1939 рр. в Одеській єпархії демонструють цілісність і послідовність радянської антирелігійної політики. Закриття храмів, секуляризація монастирів і фізичне знищення духовенства були не розрізненими акціями, а складовими єдиного механізму демонтажу Православної Церкви як суспільного інституту.

Регіональний матеріал переконливо засвідчує, що адміністративна регламентація, економічний тиск і репресивні практики взаємодоповнювали одне одного, формуючи модель «керованої ліквідації» церковного життя. До кінця 1930-х років церковна мережа єпархії була майже повністю знищена, а духовенство – репресоване або маргіналізоване. Одеський досвід відображає загальносоюзну тенденцію, водночас підкреслюючи особливу інтенсивність реалізації антирелігійної політики на півдні України.

Список використаних джерел

1. Левченко В. В. Олександро-Невська церква Новоросійського університету: історія, персоналії, документи. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2015. 360 с.
2. Татарченко О. Б. Діяльність державних органів по відокремленню Церкви від держави у Херсонській та Одеській єпархії у 20-30 роки ХХ століття. *Інтелігенція і влада*. 2009. Вип. 15. С. 180-190.
3. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917-1941 рр.: [у 2 ч.]. Ч. 2. Кінець 20-х – 1941 рр. Київ : НАН України, Інститут історії України, 1995. 216 с.
4. Киридон А. Міжконфесійні відносини в радянській Україні (20-30-ті роки). *Історичний журнал*. 2005. № 6. С. 15-26.
5. Каталог зруйнованих храмів і монастирів України / ред. : В. Ф. Солдатенко (голова); упорядн. : Кривошея В. В. та ін. Київ : ДП НВЦ «Пріорітети», 2013. 512 с.
6. Бердяєва І. В. Видавничі проекти православних конфесій України у 20-ті – 80-ті роки ХХ ст. як фактор формування сучасної традиції. *Південний архів. Історичні науки* : збірн. наук. праць. Херсон, 2008. С. 294-302.
7. Павленко В. Я., Єжова О. В. Історія Свято-Григорівського (Бізюкового) монастиря. *Південний архів* : Збірн. наук. праць. Вип. 4 : Історичні науки. Херсон, 2001. С. 152-158.
8. Губарь О. Одесса в новых памятниках, мемориальных досках и зданиях. Одесса : Optimum, 2004. 137 с.
9. Мануил (Лемешевский), митр. Русские православные иерархи периода с 1893-1965 годы (включительно). Куйбышев, 1966. Ч. 5. 518 с.
10. Михайлуца М. І. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945). Одеса, 2008. 392 с.

Vasyl Hensyorskyi

Administrative and Repressive Practices of Soviet Anti-Religious Policy in the Odesa Diocese (1920-1939).

Abstract. *The article analyzes the Soviet anti-religious policy in the Odesa Diocese in 1920-1939. It examines church closures, liquidation of monasteries, and clergy repression as interconnected elements of a unified administrative and repressive system.*

Keywords: *Odesa Diocese; anti-religious policy; repression.*

Анастасія Гладких, здобувач другого рівня вищої освіти, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Віктор Савченко, д. і. н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ БУДЖАКУ ЯК ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано особливості історичного та культурного розвитку Буджаку як прикордонного регіону України. Визначено основні чинники формування поліетнічного середовища регіону та окреслено специфіку його культурної взаємодії.

Ключові слова: Буджак, Південна Бессарабія, прикордонний регіон, поліетнічність, культурний розвиток.

Буджак є одним із найбільш своєрідних історико-географічних регіонів Південної України, що розташований між Дунаєм, Дністром та узбережжям Чорного моря. Його розвиток значною мірою визначався прикордонним положенням території, яка протягом тривалого історичного періоду перебувала у сфері впливу різних державних утворень і культурних традицій. У науковій літературі Буджак часто розглядають як особливий прикордонний простір Північного Причорномор'я, де відбувалися активні процеси політичної, соціальної та культурної взаємодії різних народів [1].

Історичний розвиток регіону тісно пов'язаний із процесами формування багатонаціонального населення Північного Причорномор'я. У різні історичні періоди територія Буджаку входила до складу Османської імперії, Російської імперії, Румунії та Радянського Союзу, що істотно вплинуло на соціально-економічні та

культурні процеси в регіоні. Саме ці політичні трансформації сприяли формуванню поліетнічного середовища, у якому співіснували українці, болгари, гагаузи, молдовани, татари та представники інших етнічних груп [2].

У сучасній історичній науці прикордонні регіони дедалі частіше розглядаються як важливі простори міжкультурної взаємодії та формування багатокультурного середовища. У цьому контексті Буджак виступає прикладом регіону, де історично склалося поєднання різних етнічних, мовних і культурних традицій. Дослідники наголошують, що саме багатонаціональний склад населення та тривалі культурні контакти сприяли формуванню унікального культурного простору Південної Бессарабії [3, с. 29].

Попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених історії Південної Бессарабії, питання формування Буджака як прикордонного історико-культурного регіону потребує подальшого комплексного аналізу. Особливо актуальним є дослідження історичних передумов формування поліетнічного населення регіону та особливостей його культурного розвитку.

Метою цієї статті є дослідження особливостей історичного та культурного розвитку Буджака як прикордонного регіону України, а також визначення основних чинників, що вплинули на формування його поліетнічного та культурного середовища.

Для досягнення мети передбачені наступні завдання:

- проаналізувати історичні передумови формування Буджака як прикордонного регіону;
- дослідити особливості етнокультурного складу населення Південної Бессарабії;
- визначити основні риси культурного розвитку регіону та їх роль у формуванні регіональної ідентичності.

Стан вивчення проблеми. Проблеми історичного та культурного розвитку Південної Бессарабії та Буджака привертають увагу сучасних дослідників у контексті вивчення прикордонних регіонів, поліетнічних суспільств та процесів формування регіональної ідентичності. У сучасній історіографії ці питання розглядаються з позицій історичних, культурологічних та соціально-політичних досліджень.

Значний внесок у дослідження історичних процесів на українських землях у XIX столітті зроблено у праці В. Шандри та О. Аркуші «Україна в XIX столітті: людність та імперії». Автори

розглядають особливості розвитку українських територій у складі імперських держав, аналізують взаємовідносини між імперською владою та місцевими спільнотами, а також процеси формування культурної та соціальної ідентичності населення. Дослідники підкреслюють, що упродовж XIX століття відбувалися важливі геополітичні трансформації, які впливали на розвиток регіонів України та формування їхнього соціального й культурного середовища [4, с. 6-7].

Окрему увагу науковці приділяють питанням культурного розвитку Південної Бессарабії. Зокрема, Т. Шевчук досліджує роль мистецького краєзнавства у формуванні регіональних студій та підкреслює, що сучасні краєзнавчі дослідження дедалі більше орієнтуються на вивчення культурних процесів і локальної спадщини. Авторка зазначає, що дослідження культурних традицій і мистецьких практик Буджака сприяє формуванню позитивного образу регіону та розвитку його культурного потенціалу [5, с. 138-139]. Крім того, у роботі наголошується на важливості міжкультурної взаємодії народів Південної Бессарабії та її значенні для формування локальної ідентичності населення [5, с. 140].

Важливим напрямом сучасних досліджень є вивчення історичної пам'яті та культурного простору міст Південної Бессарабії. У статті Л. Циганенко та Г. Олейнікової розглядаються особливості формування історичної пам'яті у мультиетнічному середовищі дунайських міст. Автори підкреслюють, що специфіка історичного розвитку регіону, часті зміни державної належності та етнокультурне різноманіття сприяли формуванню особливого культурного середовища. При цьому важливими носіями історичної пам'яті виступають архітектурні пам'ятки, культові споруди, топоніміка та інші елементи міського простору [3, с. 29-30].

У сучасних дослідженнях також розглядаються етнополітичні аспекти розвитку регіону. Так, В. Бондаренко аналізує процеси формування етнополітичної ситуації в Буджаку та роль окремих етнічних спільнот у розвитку регіону. Автор зазначає, що історичні процеси колонізації та міграції населення сприяли формуванню поліетнічного складу населення Буджака, що стало важливою особливістю його історичного розвитку [2, с. 19-20].

Важливе місце в сучасній гуманітарній науці займають також дослідження, присвячені фронтірному характеру регіону. У збірнику наукових праць «Буджацький фронтір у дзеркалі сучасної

гуманітаристики» розглядаються різні аспекти історії, культури та мовної ситуації Буджака, що дозволяє дослідникам комплексно аналізувати процеси розвитку цього регіону як прикордонного простору [1, с. 3].

Отже, сучасні дослідження демонструють зростання наукового інтересу до історії та культури Буджака. Водночас комплексне вивчення історичних і культурних особливостей регіону як прикордонного простору потребує подальшого дослідження, що зумовлює актуальність даної теми.

Буджак є історико-географічним регіоном Північного Причорномор'я, який сформувався в межиріччі Дунаю, Дністра та Чорного моря. Його географічне розташування здавна визначало стратегічне значення території та сприяло формуванню особливого історичного середовища. Територія Буджака розташована на півдні сучасної Одеської області і є частиною ширшого історичного регіону Бессарабії, що протягом різних історичних періодів перебував у складі різних державних утворень. Саме прикордонний характер цієї території значною мірою визначив специфіку її історичного та культурного розвитку.

У науковій літературі Буджак часто розглядають як своєрідний фронтірний простір, де відбувалися активні процеси політичної, культурної та етнічної взаємодії. Регіон розташований між дельтами Дунаю та Дністра і межує з територіями сучасних Румунії та Молдови, що робить його важливим прикордонним регіоном Південної України. У науковому дискурсі для позначення цієї території також використовуються назви «Південна Бессарабія» або «Українське Придунав'я» [1, с. 6]. Таке географічне положення сприяло формуванню складних історичних процесів, пов'язаних із переміщенням населення, зміною політичної влади та розвитком культурних контактів.

Протягом тривалого історичного періоду територія Буджака перебувала у складі різних держав. У ранньому середньовіччі ці землі входили до сфери впливу різних кочових народів та держав Північного Причорномор'я, а пізніше – до Османської імперії. Саме в цей час сформувалися передумови для подальших міграційних процесів та етнічних змін у регіоні. Назва «Буджак» має тюркське походження і означає «кут» або «окраїну», що відображає прикордонний характер цієї території [2, с. 22].

Важливі зміни у розвитку регіону відбулися наприкінці XVIII –

на початку XIX століття, коли після російсько-турецьких війн територія Бессарабії поступово перейшла під контроль Російської імперії. У цей період почалися активні процеси колонізації та заселення території новими етнічними групами. На землі Буджака переселялися болгари, гагаузи, німці, молдовани та інші народи, що значною мірою визначило сучасний поліетнічний характер регіону [2, с. 19]. Такі міграційні процеси стали важливим чинником формування багатонаціонального середовища Південної Бессарабії.

Дослідники підкреслюють, що історичний розвиток українських земель у складі імперських держав у XIX столітті супроводжувався значними соціально-економічними та демографічними змінами. Ці процеси мали безпосередній вплив на формування населення південних регіонів України та їхню культурну специфіку. Геополітичні трансформації, пов'язані зі змінами державних кордонів і входженням українських територій до складу великих імперій, визначали напрямки соціального розвитку та етнічних процесів на цих землях [4, с. 14-15].

У XX столітті територія Буджака знову пережила значні політичні трансформації. Після Першої світової війни вона входила до складу Румунії, а у 1940 році була приєднана до Радянського Союзу. Надалі ця територія входила до складу Української РСР, а з 1954 року – до Одеської області. Такі історичні зміни значною мірою вплинули на формування соціальної структури населення та культурного середовища регіону [2, с. 21].

Таким чином, формування Буджака як прикордонного регіону відбувалося під впливом комплексу історичних чинників, серед яких важливу роль відігравали географічне положення території, політичні трансформації та міграційні процеси. У результаті цих процесів сформувався поліетнічний регіон із багатою культурною спадщиною, що поєднує традиції різних народів та історичних епох.

Однією з ключових особливостей історичного розвитку Буджака є його поліетнічний характер, що сформувався внаслідок тривалих міграційних процесів, колонізаційної політики різних держав та географічного розташування регіону на перетині важливих торговельних і культурних шляхів. Саме прикордонне положення території сприяло формуванню багатонаціонального середовища, у якому взаємодіяли різні етнічні та культурні традиції.

Історично територія Буджака була місцем проживання або транзиту різних народів. Упродовж XVIII-XIX століть, особливо після входження Бессарабії до складу Російської імперії, на цих землях

відбувалися активні процеси заселення. У цей період сюди переселялися болгари, гагаузи, молдовани, німці та представники інших етнічних груп. У результаті сформувалося багатонаціональне населення, яке стало характерною рисою регіону [2, с. 19-20].

Значну роль у формуванні етнокультурної структури Буджака відігравали також гагаузи – тюркомовний православний народ, переселення якого на територію Південної Бессарабії відбулося переважно наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Їх поява була пов'язана з міграційними процесами, що відбувалися після російсько-турецьких війн. Переселення гагаузів на територію Буджака відбувалося за підтримки російської адміністрації, яка проводила політику колонізації південних земель імперії [2, с. 19].

Водночас важливою рисою розвитку регіону стало співіснування різних етнічних груп у межах спільного соціального простору. На території Буджака сформувалися численні поселення болгар, гагаузів, українців, молдован та інших народів, що зберігали власні мовні, релігійні та культурні традиції. Така різноманітність населення сприяла формуванню складної етнокультурної мозаїки, яка стала характерною рисою Південної Бессарабії [1, с. 6].

Особливу роль у розвитку етнокультурного середовища відігравали міста регіону, які виступали центрами міжкультурної взаємодії. У таких містах, як Ізмаїл, Болград, Білгород-Дністровський та інші, формувалося багатокультурне міське середовище, де взаємодіяли різні етнічні спільноти. Саме в міському просторі відбувалися інтенсивні процеси культурного обміну, що сприяли формуванню спільних соціальних практик та локальної ідентичності населення [3, с. 29-30].

У сучасних дослідженнях Буджак також розглядається як приклад регіону, у якому історично склалася специфічна модель співіснування різних культур. Попри наявність етнічного різноманіття, у регіоні сформувалися механізми соціальної взаємодії, що забезпечували відносно стабільні міжетнічні відносини. Саме тому дослідники характеризують Буджак як унікальний прикордонний простір, де історично відбувалося поєднання різних культурних традицій [5, с. 7].

Отже, етнокультурне різноманіття є однією з визначальних характеристик історичного розвитку Буджака. Багатонаціональний склад населення, сформований у результаті міграційних процесів та колонізаційної політики, сприяв виникненню особливого культурного

середовища, у якому поєдналися традиції різних народів. Саме ця поліетнічність стала важливим чинником формування культурної специфіки регіону та його місця в історичному просторі України.

Культурний розвиток Буджака формувався під впливом складних історичних процесів, пов'язаних із прикордонним положенням регіону, багатонаціональним складом населення та тривалими контактами між різними культурними традиціями. Саме поєднання різних етнічних, мовних і релігійних елементів стало визначальною рисою культурного простору Південної Бессарабії. Однією з важливих характеристик культурного розвитку регіону є збереження локальних традицій різних народів, які проживають на його території. У Буджаку історично співіснують українські, болгарські, гагаузькі, молдовські та інші культурні традиції, що відображається у побуті населення, фольклорі, народному мистецтві та релігійних практиках. Таке різноманіття культур створює своєрідний культурний ландшафт регіону, який вирізняється серед інших територій України.

Дослідники підкреслюють, що культурна спадщина Південної Бессарабії є важливим об'єктом сучасних регіональних досліджень. Зокрема, значна увага приділяється вивченню мистецьких традицій та культурних практик населення регіону, які є важливим елементом збереження історичної пам'яті та локальної ідентичності. Мистецьке краєзнавство дозволяє розглядати культурний розвиток регіону як складний процес взаємодії традицій різних народів, що проживають у поліетнічному середовищі [5, с. 138-139].

Важливу роль у культурному житті Буджака відіграють міста регіону, які історично були центрами торгівлі, освіти та культурного обміну. Саме в урбаністичному середовищі відбувалися активні контакти між різними етнічними спільнотами, що сприяло формуванню багатокультурного міського простору. Архітектурна спадщина, історичні пам'ятки та культурні традиції міст Південної Бессарабії відображають багатомістову історію регіону та є важливими носіями історичної пам'яті населення [3, с. 29].

Культурний розвиток регіону також тісно пов'язаний із процесами формування регіональної ідентичності. У поліетнічному середовищі Буджака відбувається поєднання локальних традицій із загальноукраїнським культурним простором. Це сприяє формуванню особливої регіональної ідентичності, яка поєднує елементи різних культур і водночас зберігає зв'язок із загальнонаціональною історією та культурою України.

Сучасні дослідники зазначають, що прикордонні регіони, зокрема Буджак, є важливими просторами культурної взаємодії, де формуються нові моделі співіснування різних культур. У цьому контексті Буджак можна розглядати як своєрідну культурну лабораторію, у якій історично сформувалися механізми міжкультурного діалогу та взаємодії [1, с. 6].

Таким чином, культурний розвиток Буджака характеризується поєднанням різних етнічних і культурних традицій, що сформувалися внаслідок тривалих історичних процесів. Багатонаціональний склад населення, активні культурні контакти та прикордонне положення регіону сприяли формуванню унікального культурного простору, який є важливою складовою історичної та культурної спадщини України.

Висновки. Проведене дослідження показало, що Буджак є одним із найбільш своєрідних історико-географічних регіонів України, розвиток якого значною мірою визначався його прикордонним положенням та складними історичними процесами. Територія упродовж тривалого часу перебувала у сфері впливу різних держав, що сприяло формуванню специфічного соціально-політичного та культурного середовища.

Важливою особливістю розвитку Буджака є його поліетнічний характер, сформований унаслідок міграційних та колонізаційних процесів XVIII-XIX століть. Співіснування українців, болгар, гагаузів, молдован та інших етнічних груп сприяло формуванню багатокультурного середовища та складної етнокультурної структури населення регіону.

Таким чином, Буджак можна розглядати як унікальний прикордонний регіон України, історичний і культурний розвиток якого зумовлений поєднанням різних культурних традицій та тривалими міжкультурними контактами. Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим вивченням локальних історичних процесів і культурної спадщини етнічних спільнот регіону.

Список використаних джерел

1. Буджацький фронтір у дзеркалі сучасної гуманітаристики: збірник наукових праць. Ізмаїл : Ізмаїльський державний гуманітарний університет, 2020. 334 с
2. Бондаренко В. Аспекти формування Буджакської етнополітичної дилеми та поліетнічної проблеми державного

етнічного управління: гагаузький чинник. *Аспекти публічного управління*. 2021. Т. 9. № 5. С. 19–34.

3. Циганенко Л., Олейнікова Г. Memory of the Past in the Multi-Ethnic Space of Danube Cities. *Acta Poloniae Historica*. 2022. № 126. С. 29-46.

4. Шандра В., Аркуша О. Україна в XIX столітті: людність та імперії. Київ : Академперіодика, 2022. 436 с.

5. Шевчук Т. Мистецьке краєзнавство Південної Бессарабії як напрям регіональних студій: стан, проблеми, перспективи. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Серія: Історичні науки. 2020. Вип. 50. С. 138-147.

Anastasiia Hladkykh,

FEATURES OF THE HISTORICAL AND CULTURAL DEVELOPMENT OF BUDJAK AS A BORDER REGION OF UKRAINE

Abstract. *The article analyzes the historical and cultural development of Budjak as a border region of Ukraine and identifies the factors that shaped its multiethnic environment and cultural interaction.*

Keywords: *Budzhak, Southern Bessarabia, border region, multi-ethnicity, cultural development.*

Маргарита Єременко, здобувач другого рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Науковий керівник: **Віктор Савченко**, д. і. н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ОБРАЗ ПЕТЛЮРИ ТА СКОРОПАДСЬКОГО У ТВОРАХ ІСТОРИКА УКРАЇНИ ВІКТОРА САВЧЕНКА

Анотація: У статті аналізується образи П. Скоропадського та С. Петлюри у працях Віктора Савченка. Автор показує Петлюру як поєднання ідеаліста й прагматика, а Скоропадського – як суперечливого діяча між двома культурами. Порівняння підкреслює різницю їх оцінок і ролей в історії революції 1917-1921 рр.

Ключові слова: С. Петлюра, П. Скоропадський, В. Савченко, біографістика, Українська революція, образ, УНР, Гетьманат.

Період Української революції 1917-1921 років залишається одним із найбільш суперечливих і соціально значущих етапів в історії нації. Дві ключові постаті цієї епохи – С. Петлюра та П. Скоропадський – уособлювали різні моделі державотворення: з одного боку, республікансько-соціалістичну модель; з іншого – консервативно-авторитарну. Довгий час радянська історіографія формувала переважно негативне сприйняття обох постатей, проте сучасні українські дослідження дедалі частіше прагнуть до більш збалансованого й об'єктивного розуміння їхньої діяльності та ролі.

У цьому контексті особливого значення набуває популярна біографічна література, оскільки вона не лише узагальнює висновки наукових досліджень, а й впливає на формування історичної свідомості широкої громадськості. Твори одеського історика В. Савченка є

яскравим прикладом поєднання наукового підходу та доступної подачі матеріалу. Його дослідження про С. Петлюру та П. Скоропадського демонструють підхід, у якому ґрунтовна джерельна база органічно поєднується з авторським баченням та сміливою інтерпретацією історичних подій.

Актуальність цього дослідження випливає з необхідності критичного ознайомлення з сучасною біографічною літературою, присвяченою діячам Української революції, оскільки вона має значний вплив на формування національної ідентичності та дедалі більше інтегрується в освітню сферу. Водночас, питання авторських концепцій та художньо-образних прийомів В. Савченка в його творах досі не було предметом комплексного наукового аналізу.

В. Савченко – одеський історик, автор численних біографічних досліджень про діячів революційної епохи – посідає чільне місце в сучасній українській популярній історіографії. Обидві монографії, що розглядаються, були опубліковані видавництвом «Фоліо» в рамках серії «Знамениті українці», яка з самого початку задає певні інтерпретаційні рамки: обидві постаті представлені як визначні постаті національної історії, попри суттєві відмінності в їхніх політичних поглядах та життєвих шляхах.

Методологічно В. Савченко схиляється до документально-нарративного підходу в написанні біографічних творів: він широко використовує архівні матеріали, мемуари сучасників та публікації періодичної преси, поєднуючи їх з власними інтерпретаціями. Автор не цурається оціночних суджень, активно використовує психологічну характеристику та прагне «олюднити» своїх героїв, розкриваючи їхні внутрішні конфлікти, сумніви, помилки та індивідуальні риси. Обидва твори починаються зі своєрідного «вступного парадоксу» – прийому, покликаного захопити увагу читача за допомогою несподіваної інтерпретаційної перспективи.

Характерно, що монографія, присвячена С. Петлюрі, починається з твердження, що радянська пропаганда фактично звела його образ до «безтілесного символу», а автор ставить перед собою завдання повернути йому людські риси, показати його як живу особистість. На противагу цьому, робота про П. Скоропадського починається із зауваження: «Скоропадського часто плутають із його іменитим родичем» – після чого нарратив будується навколо складності, багатогранності та внутрішніх суперечностей цієї історичної постаті [2, с. 3].

В. Савченко формує образ С. Петлюри як людини, що виросла з «типового молодого різночинця кінця ХІХ – початку ХХ ст.» [1, с. 4] до символу національно-визвольного руху. Автор послідовно відтворює еволюцію С. Петлюри – від семінариста, пов'язаного з громадським рухом, до журналіста, активного учасника партійного життя і, зрештою, Головного отамана. У цьому процесі становлення В. Савченко зосереджується на кількох визначальних рисах особистості свого героя.

По-перше, в трактуванні В. Савченка С. Петлюра постає як ідеаліст і романтик, водночас здатний на рішучі та швидкі дії. У книзі наведено багато прикладів, що демонструють його відмінність від інших діячів Центральної Ради, насамперед В. Винниченка: у критичних ситуаціях С. Петлюра не був схильний вагатися, а діяв впевнено та оперативно. Зокрема, описуючи початок більшовицьких виступів у Києві наприкінці 1917 року, автор наголошує: «Зі всього керівництва УНР тільки Симон Петлюра тоді був здатен на рішучі дії» [1, с. 24].

По-друге, дослідник наголошує на тісному та нерозривному зв'язку С. Петлюри з широкими народними масами. Савченко демонструє, що більшовицька «антиреклама», зокрема узагальнене позначення всіх бійців УНР як «петлюрівців», парадоксально сприяла утвердженню його постаті як символічного лідера визвольного руху. Таким чином, за логікою автора, ім'я С. Петлюри, фактично, завдяки діям його опонентів, стало позначенням усього руху за незалежність України. Водночас це ім'я набуло подвійного смислового навантаження: для одних воно уособлювало зраду, а для інших – боротьбу за державність [1, с. 36].

По-третє, автор не оминає стороною суперечливі та проблемні аспекти постаті. Зокрема, у творі досить відверто висвітлюється тема єврейських погромів. В. Савченко наголошує, що С. Петлюра не віддавав ні письмових, ні усних наказів, які б заохочували до насильства, а, навпаки, неодноразово видавав накази, спрямовані на його припинення [1, с. 69]. Водночас дослідник не знімає з С. Петлюри відповідальності як керівника за події, що відбувалися у підпорядкованих йому військах, а пояснює цю відповідальність насамперед об'єктивними умовами загального безладу та дезорганізації, характерними для періоду Громадянської війни. В. Савченко також формулює образ: «Він блискуче розбиває інтриги недругів, виходить із критичних ситуацій під час змов. Правда, він був майстерним політиком, але не «блискучим полководцем» [1, с. 69].

По-четверте, В. Савченко приділяє значну увагу масонському аспекту діяльності Петлюри – його участі в масонських ложах та спробам використати ці міжнародні мережі для отримання дипломатичного визнання УНР на Заході. Ця тема, яка в традиційній історіографії часто залишалася на периферії або повністю ігнорувалася, представлена в роботі достатньо детально, що додає додаткової багатовимірності та певного ореолу таємничості образу Петлюри.

Особливе місце в монографії займають стосунки С. Петлюри з В. Винниченком. Автор наголошує, що в щоденникових записах В. Винниченка С. Петлюра постає в різко критичному світлі – як «честолюбцем», «балериною» та «зухвальцем» [1, с. 56]. Водночас В. Савченко протиставляє цю суб'єктивну оцінку підтримці, яку С. Петлюра мав серед військових та широких народних мас, що тяжіли саме до його лідерства.

У підсумку В. Савченка в образі С. Петлюри домінує позитивна інтерпретація: автор наголошує на його витривалості у складних історичних обставинах, відданості національній справі, бажанні зберегти державність навіть у найкритичніші моменти.

Образ П. Скоропадського у В. Савченка будується на принципово інших засадах. Вже у вступі автор формулює ключову тезу: «Оцінювати гетьмана Скоропадського можна і як «лиходія», і як «праведника», але саме своєю неоднозначністю він і цікавий» [2, с. 9]. Саме ця орієнтація на фундаментальну неоднозначність визначає загальну логіку та подальшу авторську стратегію викладу.

Перша ключова риса образу – роздвоєність ідентичності. В. Савченко докладно змальовує, як Скоропадський виріс у родині, де пишалися козацьким корінням, але водночас вважали Малоросію нероздільною частиною Росії. Автор цитує самого Скоропадського: «Я люблю російську мову, українці її терпіти не можуть; я люблю середню Росію, Московщину, вони вважають, що ця країна огидна; я вірю у велике майбутнє Росії» [2, с. 8]. В. Савченко показує, що П. Скоропадський став «людиною двох культур» не з кон'юнктурних міркувань, а через шире внутрішнє переконання.

Друга ключова риса – авантюризм і честолюбство. В. Савченко неодноразово підкреслює, що П. Скоропадський «мріяв про гетьманство» задовго до того, як здобув реальну можливість його досягнути [2, с. 65]. Автор наводить анекдотичну легенду про «гетьманську булаву» в Зимовому палаці і жарт Миколи II [2, с. 23].

Третя риса – парадоксальність правління. В. Савченко формулює цілий ланцюжок парадоксів: «бойовий генерал, що воював проти германців, – ставленик Німеччини, щирий прибічник Антанти – союзник її ворогів, людина російської культури – фундатор українізації та створення української церкви, монарх – супротивник монархізму» [2, с. 4-5]. Ці парадокси не є в очах автора ознакою лицемірства – вони відображають органічну суперечливість самої постаті П. Скоропадського, людини, яка намагалася синтезувати несинтезоване.

Четверта риса – цікаве спостереження щодо ставлення П. Скоропадського до С. Петлюри. У книзі наведено примітну характеристику: «Потрібно сказати, що Петлюра завжди мені малювався як надзвичайно честолюбна людина демагогічного штибу з великою авантюристичною жилкою, але щирий у своєму ставленні до України і потім чесний у грошових відносинах» [2, с. 52]. Далі П. Скоропадський визнавав, що С. Петлюра: «міг би бути одним із надзвичайно корисних діячів часів гетьманства» [2, с. 52]. В. Савченко не коментує цю цитату, але її розміщення в тексті говорить саме за себе: навіть супротивник визнавав у С. Петлюрі людину, придатну для державної служби.

Важливою складовою монографії є висвітлення масонського аспекту діяльності П. Скоропадського. В. Савченко детально аналізує його участь у масонських ложах, зокрема в розділі «Нарцис», де він перебував разом із С. Петлюрою. У цьому контексті масонство представлено автором не як елемент конспірологічних інтерпретацій, а як реальний інструмент формування політичних та соціальних мереж впливу в українському суспільстві того часу.

Загалом образ П. Скоропадського у В. Савченка є значно складнішим і суперечливішим, ніж образ С. Петлюри. Автор не схильний ані до апологетики, ані до однозначного засудження. Виважена, хоча й не позбавлена іронії, авторська позиція добре відображена у фразі: «Скоропадський залишився суперечливою фігурою – «своїм серед чужих і чужим серед своїх»» [2, с. 4].

Порівняльний аналіз обох монографій дозволяє виявити суттєві відмінності в підходах авторів до побудови образів двох лідерів. Постать С. Петлюри представлена передусім через призму його діяльності – конкретних дій, політичних рішень та відповідальності за них. На противагу цьому, образ П. Скоропадського розкривається

переважно через складність його ідентичності та вплив соціального походження.

Роль середовища у формуванні цих образів також відрізняється. У випадку С. Петлюри ключовим є його тривале протистояння з В. Винниченком та М. Грушевським, що дозволяє автору представити його як «людину дії» на тлі «людей слова». Для П. Скоропадського вирішальним фактором є перебування між двома середовищами: з одного боку, аристократичним Петербургом, а з іншого – коло «свідомих українців», серед яких він постійно відчувається «чужим».

Характер взаємодії обох постатей з народом також суттєво відрізняється. У В. Савченка С. Петлюра постає як лідер, якого підтримували широкі маси та за яким йшли, навіть без його цілеспрямованого прагнення до цього. П. Скоропадський зображений як правитель, який намагався спиратися на різні соціальні групи, але так і не здобув стабільної та органічної громадської підтримки.

Водночас обидва твори об'єднує багатство цитат зі спогадів сучасників – як прихильників, так і критиків. В. Савченко послідовно застосовує полілогічний підхід, не уникаючи суперечливих оцінок та надаючи читачеві можливість самостійно інтерпретувати події та постаті. Така стратегія відповідає загальному задуму автора – показати історичних постатей як живі, багатовимірні та внутрішньо суперечливі особистості, а не як однозначно позитивні чи негативні постаті.

Таким чином, аналіз показує, що у працях В. Савченка здійснено спробу принципово нового осмислення постатей епохи Української революції. Дослідник одним із перших в українській історіографії сформував багатогранний образ П. Скоропадського, поєднавши в ньому риси реакціонера та політичного авантюриста з характеристиками людини, яка опинилася в пастці власних суперечливих переконань та ситуативних рішень. Водночас діяльність гетьмана розглядається під критичним кутом, зокрема, підкреслюється тенденційність та суб'єктивність його мемуарної спадщини, яка містить спотворення історичної реальності.

На противагу цьому, в інтерпретації С. Петлюри автор наголошує на його ролі як однієї з ключових постатей української державності, фактично позиціонуючи його як провідного будівника державності того часу. Важливим нововведенням також є висвітлення впливу масонських структур на політичну кар'єру та діяльність обох постатей, що раніше майже не ставало предметом систематичного аналізу.

Загалом, праці В. Савченка представляють С. Петлюру та П. Скоропадського не як схематичні «плакатні» фігури, а як живих, складних політиків, занурених у контекст суперечливої та динамічної епохи. Такий підхід відкриває нові можливості для подальших досліджень і спонукає майбутні покоління істориків вивчати цей період глибше та неупередженіше

Список використаних джерел

1. Савченко В. А. Симон Петлюра. (Серія «Знамениті українці») Харків : Фоліо, 2019. 126 с.
2. Савченко В. А. Павло Скоропадський – останній гетьман України. (Серія «Історичне досьє»). Харків : Фоліо, 2008. -512 с.

Margarita Yeremenko,

THE PORTRAYAL OF PETLIURA AND SKOROPADSKY IN THE WORKS OF UKRAINIAN HISTORIAN VIKTOR SAVCHENKO

Abstract: *This article analyzes the portrayal of S. Petliura and P. Skoropadsky in the works of Viktor Savchenko. The author portrays Petliura as a combination of idealist and pragmatist, and Skoropadsky as a controversial figure caught between two cultures. The comparison highlights the differences in their assessments and roles in the history of the 1917-1921 revolution.*

Keywords: *S. Petliura, P. Skoropadsky, V. Savchenko, biographical studies, Ukrainian Revolution, image, UPR, Hetmanate.*

УДК 271.2-725:929(477)

Валерія Єрмакова, здобувачка першого рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Науковий керівник: **Наталія Діанова**, д. і. н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТОІЄРЕЯ АРСЕНІЯ ЛЕБЕДИЦЕВА

Анотація. Розглянуто життєвий шлях протоієрея Арсенія Лебединцева. Акцентовано увагу на церковній, освітянській та науковій діяльності. Проаналізовано його внесок у розвиток освіти та історичної науки.

Ключові слова: Арсеній Лебединцев, Одеса, Спасо-Преображенський собор, семінарія, освіта, наука.

Дослідження церковної історії Південної України XIX ст. є вагомим складовою сучасної української історіографії, так як без її належного вивчення неможливо репрезентувати світську історію краю в зазначений період. У контексті даної проблематики важливим є аналіз різнопланової діяльності православного духовенства, яке залишило свій слід в історії України. Одним із його представників став протоієрей Арсеній Гаврилович Лебединцев – видатний українець – церковно-релігійний діяч, педагог та науковець, життя якого тісно пов'язане з Одесою. Представлена публікація має краєзнавчий характер й зберігає свою актуальність.

Тематика, що стосується життєдіяльності Арсенія Лебединцева, має зовсім не значну за обсягом історіографію. Серед дослідників XIX ст. варто відзначити С. Петровського, який видав його біографічний нарис. Значну цінність цього видання становлять наведені автором додатки, які містять 12 документів, що проливають

світло на життєдіяльність о. Арсенія [1]. У 22 томі «Записок Одесского общества истории и древностей» був опублікований некролог О. Кочубинського, присвячений пам'яті дійсного члена Товариства А. Лебединцева [2, с. 65-76].

Серед сучасних дослідників варто відзначити Н. Діанову [3-6] та С. Кузьміну, які розглядали різні аспекти діяльності А. Лебединцева [7]. Та попри значущість постаті протоієрея в історії Православної церкви та його внесок у розвиток історичної науки, до цього часу бракує праць про його наукову спадщину та життєдіяльність у цілому.

Метою даного дослідження є узагальнення та комплексний аналіз життя і діяльності Арсенія Лебединцева, визначення його ролі в розвитку Православної церкви, освіти та науки.

Короткі біографічні відомості про Арсенія Гавриловича Лебединцева засвідчують його глибоке вкорінення в українське духовне середовище. Він народився 2 березня 1818 р. у багатодітній родині священника в селі Яблунівка Богуславського повіту на Київщині (нині – Черкаська область). Походив з українського роду та був нащадком осавула Війська Запорозького Лебединця [1, с. 4].

Початкову освіту майбутній протоієрей здобув у Богуславському духовному училищі, після чого продовжив навчання в Київській духовній семінарії. Високі успіхи в навчанні дозволили йому в 1939 р. отримати рекомендацію для вступу до Київської духовної академії – провідного закладу вищої духовної освіти того часу. Період навчання в академії співпав із ректорством видатних церковних діячів – спочатку Інокентія Борисова, а потім Димитрія Муретова, які суттєво вплинули на формування світогляду юного Арсенія. Після завершення навчання із ступенем магістра богослов'я (1843 р.), Арсеній отримав призначення до Одеси, де розпочав свою діяльність як викладач Херсонської духовної семінарії. Це стало початком його подальшого професійного шляху в галузі освіти. У семінарії А. Лебединцев успішно працював викладачем загальної історії та грецької мови, а вже через рік обіймав посаду помічника інспектора та отримав звання професора [4, с. 217].

Важливою подією особистого життя професора стало одруження в 1846 р. з Олександрєю Ісидорівною Гербановською, донькою колишнього одеського кафедрального протоієрея, що дало йому можливість стати на шлях духовного служіння. Невдовзі після цього А. Лебединцев був висвячений у диякони, а 1 січня 1847 р. – у священники Одеського Спасо-Преображенського кафедрального

собору. Одночасно він виконував обов'язки духівника та наставника виправних рот цивільного відомства [7, с. 110].

У 1848 р. розпочався новий етап життєдіяльності о. Арсенія. З благословення Херсонського архієпископа Інокентія (Борисова), який розпочав науково-історичне дослідження та відродження церковних старожитностей на Кримському півострові, його в сані протоієрея переведено до Севастополя в якості настоятеля Петропавлівської церкви [6, с. 84]. Надалі коло його обов'язків поступово розширювалося: він став благочинним церков Південного узбережжя Криму, входив до складу Херсонського єпархіального піклування про бідних духовного звання, виконував обов'язки законовчителя для доньок нижчих чинів чорноморського відомства [7, с. 110-111].

Разом із цим, за дорученням архієпископа Інокентія (Борисова), Арсеній Лебединцев виконував функції його уповноваженого в справі вивчення та відновлення християнських святинь Криму. Він безпосередньо долучався до вивчення пам'яток Херсонеса й Інкермана, регулярно звітував про хід археологічних розкопок, виявлені знахідки та брав участь у практичних заходах із їх відновлення. Високий рівень його роботи було відзначено архіпастирською подякою в 1851 р. [3, с. 132].

Невід'ємною складовою цієї діяльності стало інтенсивне листування протоієрея з Інокентієм (Борисовим). Згодом ці листи були частково опубліковані в «Киевской старине» та видані окремим накладом й перетворилися на вагоме джерело для дослідження культурного життя регіону середини ХІХ ст. [8, с. 36]. У цей же час він долучався до важливих церковних подій. Зокрема, 28 січня 1853 р. взяв участь в освяченні тимчасової церкви в ім'я князя Володимира, побудованої в Херсонесі на місці храму, де ймовірно князь у 988 р. прийняв християнство. Там були присутні представники духовенства, військового керівництва та численні мешканці Криму [5, с. 88].

Із початком Східної війни діяльність о. Арсенія набула особливо напруженого та драматичного характеру. Усвідомлюючи небезпеку, він евакуював родину до села Зелена Діброва, проте сам залишився в обложеному місті та виконував свої обов'язки протягом усього часу оборони Севастополя (вересень 1854 р. – серпень 1855 р.) [7, с. 111]. Важливим свідченням цих подій є листування його братів – Петра та Феофана Лебединцевих, зокрема, у листі від 25 січня 1855 р. Петро Лебединцев писав брату, що сім'ю Арсенія було перевезено до Білої Церкви. При цьому звертав увагу на небезпечні умови, в яких перебував

сам о. Арсеній: його житло неодноразово зазнавало обстрілів, снаряди вибухали поблизу, а один із них навіть влучив у церкву [9, с. 20].

У цей складний воєнний час А. Лебединцев став безпосереднім учасником оборони Севастополя, виконуючи свою духовну місію священнослужителя. Він часто відвідував перев'язувальні пункти, де підтримував поранених, здійснював сповідь і причастя [8, с. 36-37]. Особливе місце в його діяльності посідало служіння духівником Хрестовоздвиженської общини сестер милосердя, яку очолював знаменитий лікар М. Пирогов. Він був свідком їхньої самовідданої допомоги пораненим і відображав їх роботу в своїх записах на тлі реалії воєнного часу [10].

За порадою архієпископа Інокентія (Борисова) о. Арсеній регулярно надсилав йому листи з описом подій у місті, а також вів записи у щоденнику, де фіксував власні враження та переживання. Хоча цей щоденник зберігся лише частково, відновлені фрагменти разом із листами становлять цінне джерело для вивчення повсякденності війни та духовного стану її учасників [4, с. 106].

Важливість епістолярної спадщини А. Лебединцева відзначав О. Кочубинський: «Щоденник» А. Лебединцева разом із «Севастопольськими листами» М. Пирогова дає змогу реконструювати жахливі події Кримської (Східної) війни, показавши її через їх власні відчуття і є важливим джерелом історичної епохи» [2, с. 69].

Після завершення активної фази бойових дій о. Арсеній не припинив свого служіння, попри поширення тифу та холери залишався в Сімферополі, а з листопада 1855 р. тимчасово очолював Бахчисарайський Свято-Миколаївський собор [7, с. 111].

Лише в 1857 р. Арсеній Лебединцев отримав змогу повернутися до Одеси, де його спочатку призначено священником карантинного батальйону та законовчителем міського дівочого училища, а згодом переведено до Стрітенської церкви [6, с. 84]. 7 серпня 1857 р. він обійняв посаду ключаря Одеського Спасо-Преображенського кафедрального собору, а з 1874 р. і до кінця життя був його настоятелем, пов'язавши з цим храмом понад сорок років служіння [4, с. 108]. За цей час А. Лебединцев проявив себе талановитим організатором, приділяв значну увагу адміністративно-господарським справам, ініціював і контролював проведення ремонтних робіт, опікувався впорядкуванням храму та забезпеченням його належного функціонування [1, с. 25-26]. Паралельно виконував обов'язки в єпархіальних структурах: з 1857 р. був наглядачем консисторського

судового столу, з 1874 р. членом Херсонської духовної консисторії, а з 1880 р. членом піклування про бідних духовного звання. Одночасно він виконував функції цензора періодичного церковного видання «Одесский воскресный листок» [7, с. 111].

Паралельно з церковною службою А. Лебединцев розгорнув активну освітню діяльність. Із 1857 р. він викладав Закон Божий у міському дівочому училищі, в Рішельєвській гімназії (1867-1875 рр.) та німецькому реальному училищі св. Павла. Педагогічна діяльність протоієрея здобула високу оцінку – його неодноразово відзначали як одного з найкращих викладачів, який вирізнявся сумлінністю та високим фаховим рівнем [3, с. 134].

Значною була й роль А. Лебединцева в організації освітнього процесу. У 1863 р. його обрали членом повітової училищної ради від духовенства, а упродовж 1866-1873 рр. він уже успішно очолював цю установу [4, с. 217]. Протоієрей також був членом комітету з удосконалення навчально-духовних закладів Херсонської єпархії та входив до правління Херсонської духовної семінарії, де брав активну участь у педагогічних і розпорядчих засіданнях [3, с. 134].

Важливою складовою діяльності Арсенія Лебединцева була наукова праця, пов'язана з вивченням історії Південної України та Православної церкви Херсонської єпархії. Упродовж 17 років (1881-1898 рр.) він був дійсним членом Одеського товариства історії і старожитностей, що стало важливою платформою для оприлюднення його наукового доробку. Значна частина праць дослідника публікувалася на сторінках «Записок» Товариства та «Херсонских епархиальных ведомостей» [4, с. 155].

Окремим напрямом його діяльності стала робота з архівами Дубосарського духовного правління, що були передані Херсонській духовній консисторії. Робота з церковними документами стала підґрунтям для написання «Літопису» Одеського Преображенського собору, що сприяло збереженню церковної історії [1, с. 25-26].

Наукова спадщина А. Лебединцева охоплює широкий спектр проблем церковної та регіональної історії. Однією з найвагоміших праць стала «Ханська Україна», в якій, на основі архівних документів, відтворено історію населення Буго-Дністровського межиріччя до середини ХІХ ст. та проаналізовано його етнічний склад. Автор переконливо обґрунтував тезу про переважну більшість українців серед жителів цього регіону [11]. Праця містить значний статистичний матеріал, до того ж 15 архівних документів розміщено в додатках.

Важливе місце у дослідженнях Арсенія Лебединцева відведено історії Православної церкви Криму. Він досліджував розвиток Феодосійської єпархії як продовження Кримської єпархії періоду турецького панування, простеживши її діяльність до ліквідації у 1800 р. [12]. Подальше узагальнення цієї теми представлено в праці, що стосувалась церковного життя Криму упродовж 1783-1883 рр. Спираючись на свої попередні дослідження та нові матеріали автор відтворив цілісну картину розвитку церковного життя на півострові [13]. Ці праці залишаються вагомим джерелом з історії розвитку православ'я на кримських землях.

Деякі праці протоієрея присвячені постатям відомих церковних діячів, зокрема, архієпископа Інокентія (Борисова) та протоієрея Петра Куницького [3, с. 135-136]. Їх цінність полягає в особистих спогадах та в дослідженні їхньої діяльності.

А. Лебединцев започаткував дослідження історії становлення перших православних храмів Одеси: Спасо-Преображенського собору, церкви св. Катерини, церкви Олександра Невського та грецької церкви Святої Трійці. Посилаючись на архівні джерела Херсонської духовної консисторії він першим підняв питання щодо дат їх заснування та освячення [4, с. 108]. Це питання упродовж ХІХ ст. залишалось досить дискусійним і до цього часу не втратило своєї актуальності.

Висновки. Таким чином, Арсеній Лебединцев гармонійно поєднував церковну, освітню та наукову діяльність, істотно вплинувши на духовний і культурний розвиток Південної України. Його багаторічне служіння в Одесі та участь у подіях Східної війни свідчать про високий рівень професійної та моральної відданості обов'язку. Наукові дослідження, присвячені світській та церковній історії південного краю, залишаються важливим джерелом для сучасного історичного аналізу та ґрунтового вивчення розвитку півдня України.

Список використаних джерел

1. Петровский С. К десятилетию смерти кафедрального протоиерея А. Г. Лебединцева. Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1908. 42 с.
2. Кочубинский А. На память о действительном члене протоиерее А. Г. Лебединцеве. *ЗООИД*. Одесса, 1900. Т. XXII. С. 65-76.
3. Діанова Н.М. Відображення життєдіяльності протоієрея Арсенія Лебединцева в працях С. Петровського. *Причорномор'я: історико-правовий, мовний, етно-культурний та релігійний виміри:*

збірник наукових праць. Вип. 10 / відп. ред. М.І. Михайлуца. Одеса: Олдрі+, 2025. С. 131-139.

4. Діанова Н. М. Внесок вищого православного духовенства Південної України у розвиток історичної науки і освіти (кінець XVIII – початок XX ст.): монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 319 с.

5. Діанова Н. М. Діяльність православних архієреїв Херсонської єпархії (кінець XVIII – початок XX ст.): монографія. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2022. 207 с.

6. Діанова Н. М. Український фактор у православному житті Одеси (кінець XVIII – початок XX ст.). *Причорномор'я: історико-правовий, мовний, етнокультурний та релігійний виміри: збірник наукових праць*. Вип. 9 / відп. ред. М. І. Михайлуца. Одеса : Олдрі+, 2023. С. 79-86.

7. Кузьміна С. Вихованці КДА брати Лебединцеви: історичний тип особистості. *Біографічний підхід у вивченні історії та спадщини Київської духовної академії: зб. наук. праць / упоряд. і відп. ред. М. Л. Ткачук*. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. С. 99-121.

8. Перерва В. Протоіерей Петро Гаврилович Лебединцев (1820-1896 рр.). Том І. Білоцерківський період. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2025. 198 с.

9. Родинне листування протоіерея Петра Гавриловича Лебединцева : збірник документів / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису; упор., авт. вступ. статті Г. Ю. Калініч. Київ, 2020. 604 с.

10. Письма протоіерея Арсенія Лебединцева к Преосвященному Иннокентию, архиепископу Херсонскому о ходе военных действий и состоянии церкви и духовенства во время 11-месячной осады Севастополя. Киев : тип. Корчак-Новицкий, 1896. 185 с.

11. Лебединцев А. Ханская Украина. Лебединцев А. Г. Ханская Украина. *Прибавление к «Херсонским епархиальным ведомостям»* (далі – Приб. к ХЕВ). 1860. № 6. С. 301-316.

12. Лебединцев А. Г. О Феодосийской (викарной) епархии. *Приб. к ХЕВ*. 1861. Ч. 2. С. 40-57.

13. Лебединцев А. Г. Столетие церковной жизни Крыма, 1783-1883. *ЗООИД*. Одесса, 1883. Т. 13. С. 201-219.

*Valeriia Yermakova,
Nataliia Dianova*

THE LIFE OF ARCHPRIEST ARSENY LEBENDYTSEV

Abstract. *This article examines the life of Archpriest Arseniy Lebedytsev. The focus is on his ecclesiastical, educational and academic activities. It analyses his contribution to the development of the education and historical.*

Keywords: *Arseny Lebedytsev, Odessa, the Cathedral of the Transfiguration, the seminary, education, science.*

Вероніка Жимолостнова,
к. мистецтвознавства, здобувач другої вищої
освіти ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Науковий керівник: **Віктор Савченко,**
д. і. н., професор кафедри історії України
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ДЖАЗ В ОДЕСІ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ, ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ТА СУЧАСНА МОЛОДІЖНА СЦЕНА

Анотація. Досліджено формування та розвиток джазу в Одесі від 1920-х років до сьогодення. Висвітлено процеси інституціоналізації, роль мультикультурного середовища, діяльність музикантів, освітніх і фестивальних ініціатив. Окреслено значення одеської джазової школи для сучасної музичної культури України

Ключові слова: джаз, Одеса, українська культура, інституціоналізація.

Джазове мистецтво в Україні розвивалося під впливом європейських та американських музичних традицій, проте в кожному регіоні набувало власної локальної специфіки, зумовленої історико-культурними особливостями. В Одесі джаз формувався як унікальне явище, що поєднувало міжнародні традиції жанру з місцевим музичним середовищем. Мультикультурний характер портового міста, інтенсивні міжнародні контакти та співіснування різних етнічних і музичних традицій сприяли формуванню одеської джазової школи, яка стала значущою складовою українського музичного простору та вплинула на розвиток жанру в інших регіонах країни.

Постановка проблеми. Історія одеського джазу, попри його важливу роль у музичній культурі України, залишається недостатньо

дослідженою в науковому вимірі. Наявні публікації мають переважно мемуарний і публіцистичний характер, що зумовлює фрагментарність знань про етапи розвитку жанру, його інституціоналізацію та формування локальної виконавської традиції. Обмеженість письмових джерел, розпорошеність архівних матеріалів і тривале функціонування джазу в клубно-естрадному середовищі Одеси ускладнюють цілісну реконструкцію його історії. Це актуалізує потребу комплексного дослідження, спрямованого на систематизацію джерел і визначення місця одеського джазу в національному та європейському культурному контексті.

Аналіз досліджень із проблеми. Проблематика розвитку українського джазу частково висвітлена в узагальнювальних працях з історії національної музичної культури. У монографії В. Петренка «Джазове мистецтво України» [1] окреслено основні етапи становлення жанру та регіональні осередки, однак одеський контекст подано фрагментарно. О. Мельник у дослідженні «Музичні міста України» [2] аналізує культурну специфіку провідних музичних центрів, включаючи Одесу, проте джаз розглядається переважно в загальному культурологічному вимірі. Еволюцію жанру в Україні висвітлено у роботі С. Ковальчука «Український джаз: від витоків до сучасності» [3], а новітні стильові тенденції – у книзі Л. Коваленко «Сучасні музичні тренди України» [4]. Водночас цілісного історичного або історико-музикознавчого аналізу одеської джазової школи зазначені праці не містять.

Важливим джерелом для осмислення освітнього аспекту є праця М. Голощاپова «Естрадно-джазова освіта в Одесі: становлення і розвиток» [5], у якій розкрито процес формування професійної підготовки джазових музикантів, створення естрадного відділу в музичному училищі та специфіку поєднання академічної й імпровізаційної традицій.

Суттєве значення мають архівні матеріали Одеської обласної філармонії [6], що містять концертні програми, звіти, афіші та документи художніх рад і дають змогу простежити інституціоналізацію джазу в місті. Джерельну базу доповнюють матеріали Архіву видавництва «Музична Україна» [7], публікації періодики, а також численні інтерв'ю з діячами одеського джазу, в тому числі з М. Голощапим [8] та С. Петуховим [9], які дозволяють реконструювати внутрішню логіку розвитку одеської джазової сцени.

Отже, попри наявність окремих досліджень і значного

емпіричного матеріалу, проблема історії становлення та еволюції одеського джазу потребує системного узагальнення й комплексного наукового аналізу, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті окреслити основні етапи становлення та розвитку одеського джазу у ХХ – на початку ХХІ століття, проаналізувати процеси його інституціоналізації та визначити особливості формування місцевої виконавської й освітньої традиції.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті українського музичного розвитку, Одеса посідає особливе місце, як перший осередок появи та систематичного існування джазових форм музичної діяльності на початку ХХ століття. Перші джазові елементи у місті фіксуються в 1920-1930-х роках, коли естрадні ансамблі вводили в репертуар інтонації свінгу та елементи аранжування біг-бендів, як новаторський тип музичного виконавства, відмінний від академічної традиції [6, оп. 3, спр. 45].

В міжвоєнний період на території міста у театральних-естрадних колективах, ресторанах, клубах, вар'єте, кінотеатрах та танцювальних залах існували невеликі «джаз-бенди», які виконували популярні фокстроти, чарльстони та обробки американських мелодій [7, спр. 98]. Цей процес сприяв формуванню локальної одеської джазової школи та закладав підґрунтя для її подальшого розвитку. Важливу роль у популяризації джазових форм відіграв уродженець Одеси Л. Утьосов, який разом із трубачем Я. Скоморовським створив у 1928 році перший у СРСР театралізований джаз-оркестр «Теа-джаз». Репертуар колективу поєднував тогочасні популярні американські джазові стандарти та авторські пісні, що виконувалися з елементами імпровізації і акторської гри. Діяльність цього колективу сприяла поширенню джазових ритмів у музичному просторі Півдня України, зокрема в Одесі [1, с. 78].

Одеса функціонувала не лише як локальний осередок нової музики, а як провідний гастрольний центр – своєрідний «транзитний вузол» між столичними музичними осередками та регіональною сценою, що суттєво вплинуло на формування місцевої виконавської традиції. Гастролі відомих музикантів, зокрема піаніста і композитора О. Цфасмана та трубача Е. Рознера сприяли популяризації джазової музики та формуванню професійного середовища джазового виконавства в місті [2, с. 112].

У повоєнний період джаз в Одесі розвивався в складних ідеологічних умовах, однак поступово набував професійних форм.

Саме тоді формувалася виконавська традиція, що поєднувала імпровізаційність і академічну підготовку музикантів. Важливу роль у цьому процесі відігравав Є. Болотинський – керівник одеського симфоджазу у 1950-ті роки. Його колектив виконував оркестрові обробки популярних свінгових композицій, танцювальних фокстротів та інструментальних п'єс у стилі біг-бенду. У концертних програмах звучали аранжування західних авторів та радянських естрадних творів із елементами джазової імпровізації. Архівні матеріали Одеської філармонії засвідчують регулярні виступи симфоджазу впродовж 1954-1958 роках, що стало важливим етапом інституціоналізації жанру в регіоні [6, оп. 5, спр. 112].

Новий імпульс розвитку джазу в Одесі у 1970-1980-х роках пов'язаний з діяльністю Ю. Кузнецова (фортепіано), який у 1974 р. разом з О. Кучеровським (бас) і С. Заком (барабани) заснував перше в Одесі професійне джазове тріо [3, стр. 137]. Репертуар колективу включав інтерпретації класичних джазових композицій та авторські твори Кузнецова, побудовані на поєднанні модальної гармонії та слов'янської мелодики. Крім концертних програм в Одеській філармонії у 1980-1990-х роках, колективом були здійснені студійні фонограми.

Наступний етап можна вважати інституціоналізацією одеського джазу. В 1980 р. в Одеському музичному училищі ім. К. Данькевича відкрився естрадний відділ. Його перший керівник М. Голошапов очолював відділ до кінця життя, забезпечуючи інтеграцію академічної освіти з практикою живої сцени. Відділ став осередком підготовки нового покоління одеських джазменів, поєднуючи теоретичну підготовку з досвідом виступів у великому оркестрі, малих ансамблях та тріо [5].

У 1982-1983 роках в Одеській філармонії був започаткований цикл концертів з участю провідних джазових музикантів з історико-теоретичними екскурсами відомих тогочасних теоретиків жанру В. Фейертага та С. Баташева, що стало «легалізацією» джазу на сцені філармонії і значним проривом у його популяризації в місті [6, оп.6, спр. 130].

Фестивальна практика також зміцнювалася – перший фестиваль студентських джазових оркестрів (1982 р.) та Другий обласний фестиваль джазової музики (1983 р.) засвідчили зростання популярності жанру [10].

Розвиток фортепіанної джазової традиції у 1980-2000-х роках

пов'язаний із творчістю С. Терентьева – піаніста й композитора, ініціатора створення проєкту «Від класики до джазу» (1983 р.) та тріо «Diamond» (1984 р.) у складі І. Голубятнікова (бас) і О. Омельченка (барабани). У його репертуарі вагоме місце посідають авторські сюїти, імпровізаційні цикли та композиції у стилі пост-боп і сучасного мейнстріму. Виконавська манера митця поєднує академічну піаністичну школу з імпровізаційною свободою, репрезентуючи характерні риси одеської джазової традиції [11].

У 1990-ті роки джазова сцена Одеси продовжила розвиватися у контексті пострадянських культурних змін: відновлювалася концертна діяльність, активізувалися фестивальні та клубні ініціативи. Зростала популярність камерного тріо, естрадного джазу та симфоджазу, а також активізувалася інтеграція сучасних європейських тенденцій у місцеву виконавчу практику.

Вагомий внесок у розвиток вокального джазу здійснила Т. Боева (вокал), яка в 1980–2010-х роках виконувала класичні джазові композиції і авторські композиції в стилі скет-вокалу, характерному для джаз-рока. Т. Боева активно представляла Одесу на міжнародних фестивалях, сприяючи інтеграції міської сцени у європейський культурний простір [12].

У 2001 р. міжнародний фестиваль «Джаз-карнавал в Одесі», ініціатором створення якого став Ю. Кузнецов, закріпив статус міста як провідного джазового центру України [10]. Фестиваль став платформою для виконання різноманітних джазових стилів від класичного свінгу і бібопу до ф'южну, та етноджазу.

Серед представників молодого покоління джазменів Одеси, важливу роль відіграють музиканти, які активно виступають у різних форматах: тріо, квартети, великі ансамблі, беруть участь у фестивалях, самостійно розвивають власні проєкти, в яких джаз поєднується з електронною музикою, етнічними мотивами та авторськими пошуками. Молоді виконавці постійно приймають участь у національних і міжнародних фестивалях, майстер-класах та освітніх програмах. Зокрема, піаніст і композитор О. Петухов поєднує традиційне джазове мислення з елементами ф'южну та сучасної імпровізації. Його програми включають інтерпретацію прийомів класичного джазу і авторські композиції [9].

Така творча різноманітність сприяє формуванню сучасної одеської джазової мови, яка продовжує традиції попередніх поколінь і водночас формує нову ідентичність жанру в Україні.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Аналіз розвитку джазу в Одесі від початку ХХ століття до сьогодення засвідчує провідну роль міста у формуванні української джазової традиції. Діяльність Є. Болотинського, Ю. Кузнєцова, Т. Боевої та інших музикантів заклала підґрунтя локальної виконавської школи. Водночас фестивальна практика й освітні ініціативи, зокрема відкриття естрадного відділу Одеського музичного училища ім. К. Данькевича, забезпечили її інституційне становлення. Сучасний етап представлений творчістю С. Терентьева та О. Петухова, які поєднують академічну підготовку з імпровізаційною свободою, формуючи актуальну одеську джазову мову.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з проведенням системних документально-архівних розвідок, спрямованих на опрацювання та систематизацію концертних програм, афіш, інтерв'ю, архівних фонограм і матеріалів періодики з метою формування цілісної історико-теоретичної бази розвитку одеської джазової сцени.

Список використаних джерел

1. Петренко В. Джазове мистецтво України. Київ : Мистецтво, 2015. 280 с.
2. Мельник О. Музичні міста України. Львів : Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2020. 312 с.
3. Ковальчук С. Український джаз: від витоків до сучасності. Одеса : 2018
4. Коваленко Л. Сучасні музичні тренди України. Харків : 2021.
5. Голощاپов М. Естрадно-джазова освіта в Одесі: становлення і розвиток. Одеса : [б. в.], 2012.
6. Архів Одеської обласної філармонії. Ф. 12. Ф. 12. Оп. 3. Спр. 45; Оп. 5. Спр. 112; Оп. 6. Спр. 130.
7. Архів Одеського видавництва «Музична Україна». Ф. 27. Оп. 1. Спр. 98
8. Голощاپов М. Інтерв'ю з М. Голощاپовим (27.01.2013) – Мастер-джем : інтернет-ресурс. URL: <https://www.webcitation.org/6DyoPcAWx?url=http://master-jam.com/interview-goloschapov>
9. Петухов С. Філармонія Одеса – інтерв'ю KVITKA-DAY 2023 /Олексій Петухов – YouTube-відео: інтернет-ресурс. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JGj5uV-gT6Y> (дата звернення: 17.02.2026).

10. Odessa JazzFest. Офіційний сайт. URL: https://www.jazzinodessa.com/?utm_source=chatgpt.com,

11. Архівні матеріали та інформація про виступи С. Терентьєва [Електронний ресурс]. <https://dumskaya.net/wiki/sergey-terentev/>

12. Шевченко О. Боева Тетяна Іванівна [Електронний ресурс] <https://odessa-memory.info/ru/index.php?id=815>

*Veronika Zhimolostnova,
Viktor Savchenko*

**JAZZ IN ODESSA: HISTORY OF FORMATION,
INSTITUTIONALIZATION, AND THE CONTEMPORARY
YOUTH SCENE**

Abstract. *The article examines the formation and development of jazz in Odesa from the 1920s to the present day. It highlights the processes of institutionalization, the role of the multicultural environment, and the activities of musicians, educational initiatives, and festivals. The significance of the Odesa jazz school for contemporary Ukrainian musical culture is outlined.*

Keywords: *jazz, Odesa, Ukrainian culture, institutionalization.*

Катерина Засоба, здобувач
першого рівня вищої освіти
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Олена Сскерська,
к. і. н., завідувач кафедри історії України
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСЕЛЕННЯ ЧАТАЛ-ГЮЮК

Анотація: У статті розглядається неолітичне поселення Чатал-Гююк як важливий археологічний об'єкт для вивчення ранніх землеробських суспільств. Проаналізовано особливості архітектури, господарства, розподілу праці та поховальних практик. Особливу увагу приділено результатам сучасних досліджень, зокрема сезону 2018 року. Зроблено висновок про високий рівень розвитку соціальної організації та культури мешканців поселення.

Ключові слова: Чатал-Гююк, неоліт, археологія, кераміка, антропологія, землеробство.

Постановка проблеми. Дослідження найдавніших землеробських суспільств є ключовим для розуміння витоків міської цивілізації, соціальної організації та формування культури осілого життя. Одним із найважливіших археологічних об'єктів у цьому контексті є поселення Чатал-Гююк, розташоване на території сучасної Туреччини. Це унікальне неолітичне протомісто, яке існувало приблизно у VII-VI тисячоліттях до н. е., стало одним із головних джерел знань про ранні аграрні спільноти Близького Сходу. Багаторічні археологічні дослідження Чатал-Гююку дозволяють реконструювати не лише архітектуру та побут, але й соціальні відносини, ритуальні практики та технологічний розвиток його мешканців.

Викладення основного матеріалу. Пам'ятку Чатал-Гююк було відкрито у 1958 році британським археологом Джеймсом Меллартом під час досліджень у Південній Анатолії. Він звернув увагу на великий пагорб, який утворився внаслідок багатовікового накопичення залишків житлових споруд. Уже перші спостереження показали, що це не просто поселення, а складний багаточаровий об'єкт. У 1961-1965 роках було проведено перші масштабні розкопки, під час яких виявлено 12-14 будівельних горизонтів. Вони відображають безперервне заселення території протягом приблизно тисячі років – у межах 6500-5650 років до н. е. [1; 2, с. 80].

Кожен новий шар формувався на місці попереднього: старі будівлі частково руйнувалися, засипалися, і на їх основі зводилися нові. Саме так поступово утворився високий пагорб (тель), який і зафіксував археологічну історію поселення. Загальна площа Чатал-Гююка становила близько 13 гектарів, що робить його одним із найбільших неолітичних поселень того часу.

Архітектура поселення є однією з найцікавіших його особливостей. Будинки були прямокутними, одноповерховими, збудованими з сирцевої цегли на дерев'яному каркасі, з використанням глини, очерету та штукатурки. Їх площа коливалася приблизно від 11 до 48 м². Важливо, що будівлі мали дуже схожу структуру, що свідчить про певні традиції або навіть правила забудови [2, с. 80].

Найбільш незвичною рисою Чатал-Гююка є відсутність вулиць. Будинки розташовувалися настільки щільно, що між ними не було проходів. Переміщення відбувалося по дахах, які були плоскими та вкритими глиною. Саме дахи виконували функцію своєрідних «вулиць». Вхід до будинку здійснювався через отвір у даху за допомогою драбини. Через цей же отвір виходив дим від вогнищ і печей. Така система могла бути зручною для економії простору, а також виконувати захисну функцію [1].

Внутрішній простір будинків був добре продуманий і функціонально організований. Основна кімната виконувала одразу кілька функцій: тут готували їжу, працювали, відпочивали і спали. У центрі або біля стіни розташовувалося вогнище або піч. Уздовж стін будували підвищені платформи, які використовувалися як місця для сидіння, роботи та сну. Ці платформи мали ще одну важливу функцію – під ними часто розташовувалися поховання.

Поховання всередині житла є характерною рисою Чатал-Гююка. Померлих ховали під підлогою, зазвичай у скорченому (флексованому)

положенні. Іноді над такими місцями робили спеціальні позначки або конструкції. Загалом було досліджено понад 400 поховань, що дозволяє говорити про сталі поховальні традиції та особливе ставлення до предків.

Стіни будинків часто прикрашалися розписами, орнаментами та рельєфами. Серед них трапляються сцени полювання, геометричні візерунки, зображення людей і тварин. Окремо виділяються букранії – прикріплені до стін черепи биків, які, ймовірно, мали культове або символічне значення. Усе це свідчить про складне духовне життя мешканців і наявність розвинених уявлень про світ.

Матеріальні знахідки дають можливість детально відтворити господарство поселення. Було знайдено понад 5500 кам'яних знарядь, серед яких переважають жорна, зернотерки, абразивні інструменти, а також сокири, мотики, ножі та скребки. Велика кількість інструментів для обробки зерна свідчить про те, що основою економіки було землеробство. Люди вирощували зернові культури і активно їх переробляли [2, с. 81-83].

Окрему групу становлять обсидіанові вироби – близько 1200 наконечників та інших інструментів. Обсидіан є вулканічним склом і не зустрічається безпосередньо в районі поселення, тому його наявність свідчить про існування обмінних зв'язків із іншими регіонами. Це означає, що Чатал-Гююк не був ізольованим, а входив у ширші економічні мережі [3, с. 13-19].

Антропологічні дослідження кісткових решток дозволили зрозуміти, як саме жили ці люди. У жінок зафіксовано значні навантаження на колінні, кульшові суглоби та зап'ястки. Це пов'язано з регулярним перетиранням зерна за допомогою зернотерок, що виконувалося у положенні на колінах. У чоловіків переважають зміни у верхніх кінцівках, особливо в плечах і ліктях, що пояснюється активним використанням металевих зброї під час полювання [4, с. 63-65].

Ці дані свідчать про чіткий розподіл праці в межах громади. Водночас відсутність суттєвих відмінностей у житлі та похованнях говорить про те, що соціальна нерівність була мінімальною або взагалі відсутньою.

У розвитку поселення простежується і технологічна еволюція. У ранніх шарах переважають важкі інструменти та використання списів, що вимагало значних фізичних зусиль. У пізніших шарах з'являються легші знаряддя, а також лук і стріли. Це свідчить про поступове

вдосконалення технологій і зміну способів ведення господарства [3, с. 20-24].

Новий етап досліджень пам'ятки розпочався у 1993 році під керівництвом Ієна Ходдера. Розкопки стали більш масштабними та комплексними. Було відкрито понад 50 будівель, а також двори, господарські зони та смітники. Саме сміттеві відклади дали багато інформації про повсякденне життя, харчування та використання ресурсів.

У різних частинах поселення застосовувалися різні методи дослідження. У південній зоні проводили глибокі розкопки для вивчення стратиграфії, а в північній – широкі площинні розчистки, що дозволило відтворити планування поселення. Було виділено кілька рівнів, найкраще дослідженими з яких є рівні G і H. Загалом у межах цих досліджень проаналізовано понад 2400 кам'яних артефактів із 20 будівель і 9 дворів. Основну частину становлять інструменти, пов'язані з обробкою їжі: жорна, ручні камені, шліфувальні та полірувальні інструменти. Це ще раз підтверджує важливу роль землеробства [3, с. 25-28].

Особливо важливими є результати польового сезону 2018 року, коли було досліджено східну частину поселення (East Area). Тут було закладено велику траншею (10 × 50 м), яка дозволила простежити складну стратиграфію і різні етапи використання території – від неоліту до пізніших періодів. У цьому секторі було виявлено щонайменше чотири добре збережені будівлі (B.172-B.175). Вони показують, що житло неодноразово перебудовувалося: у старі будівлі вставляли нові стіни або кімнати, не руйнуючи їх повністю. Це свідчить про раціональне використання простору і довготривале проживання на одному місці. Також тут було знайдено щонайменше 18 поховань, серед яких є як дорослі, так і дитячі. Поховання мають різні особливості: флексоване положення тіл, наявність кам'яних конструкцій та супровідних предметів. Це говорить про складну систему ритуалів і вірувань. Окремо варто відзначити керамічний матеріал понад 5290 фрагментів. Більшість із них це проста неолітична кераміка, виготовлена вручну. Водночас є і пізніші зразки. Особливо цінними є фрагменти з рельєфними зображеннями людей і тварин, що свідчить про розвиток мистецтва та символічного мислення [5, с. 30].

Після завершення неолітичного періоду територія Чатал-Гююка не була повністю покинута. Археологічні знахідки показують, що тут продовжували жити або використовувати цю місцевість: знайдено ями,

печі та інші господарські об'єкти пізнішого часу. Це свідчить про тривале значення цієї території в історії регіону.

Висновки. Отже, Чатал-Гююк є одним із найважливіших археологічних комплексів для вивчення ранньої історії людства. Його дослідження демонструють високий рівень організації неолітичного суспільства, складну архітектуру безвуличного типу, розвинену систему господарства та глибоко символічну культуру. Археологічні дані свідчать про чіткий розподіл праці, технологічний розвиток і тривалу еволюцію поселення. Завдяки багаторічним розкопкам Чатал-Гююк став ключовим джерелом знань про перехід людства до осілого способу життя та формування перших складних спільнот.

Список використаних джерел

1. Брузиус Б. Утопія – спадщина далекого минулого URL: <https://arheologija.ru/dzheymy-mellaart-drevneyshie-tsvilzatsii-blizhnego-vostoka/> (дата звернення 20. 04.2026).
2. Hodder I. Women and Men at Çatalhöyük. *Scientific American*. 2003. V.290. № 1. P.76–83. URL: https://www.academia.edu/42284610/Ian_Hodder_Woman_and_men_Scientif_american_vol_290_jan (дата звернення 2. 04.2026).
3. Wright K. I. Domestication and inequality? Households, corporate groups and food processing tools at Neolithic Çatalhöyük. *Journal of Anthropological Archaeology*. 2014. Vol. 33. P.1–33. URL: https://www.researchgate.net/publication/259124141_Domestication_and_inequality_Households_corporate_groups_and_food_processing_tools_at_Neolithic_Catalhoyuk (дата звернення 3.04.2026).
4. Sadvari J. W., Tsoraki C., Dogiama L., Knüsel C. J. Reading the Bones, Reading the Stones: An Integrated Approach to Reconstructing Activity Patterns at Neolithic Çatalhöyük. *Çatalhöyük Perspectives*. 2010. Ch. 5. P. 60–73. URL: https://www.researchgate.net/publication/305347580_Reading_the_stones_reading_the_bones_an_integrated_approach_to_reconstructing_activity_patterns_at_Neolithic_Catalhoyuk (дата звернення 5.04.2026).
5. Çatalhöyük 2018 Research Report / Ç. Çilingiroğlu, C. Karataş Yüksel. March 2020. 30 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/340966789_CATALHOYUK_2018_RESEARCH_REPORT (дата звернення 12. 04.2026).

*Kateryna Zasoba,
Olena Sekerska*

RESEARCH ON THE ÇATALHÖYÜK SETTLEMENT

Abstract: *The article examines the Neolithic settlement of Çatalhöyük as an important archaeological site for the study of early agricultural societies. It analyzes the features of architecture, economy, division of labor, and burial practices. Special attention is given to the results of recent research, particularly the 2018 field season. The study concludes that the inhabitants of the settlement demonstrated a high level of social organization and cultural development.*

Keywords: *Çatalhöyük, Neolithic, archaeology, pottery, anthropology, agriculture.*

Василь Кондратюк, здобувач другого рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Олександр Серета, к. і. н.,
доцент кафедри історії України
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

РОЛЬ БЕРЕТЕЙСЬКОЇ УНІЇ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Анотація: У статті досліджується роль Берестейської унії у формуванні історичного мислення. Розкрито її вплив на осмислення процесів державотворення, релігійних відносин та національної ідентичності. Проаналізовано підходи до інтерпретації події та її значення для розуміння історичного розвитку України.

Ключові слова: Берестейська унія, історичне мислення, конфесійний конфлікт, полемічна література, православна церква, уніатська церква.

Берестейська унія 1596 року є однією з ключових подій у релігійній, культурній та інтелектуальній історії Східної Європи. Її значення виходить далеко за межі суто церковного об'єднання, оскільки вона стала чинником глибоких трансформацій суспільної свідомості. Особливо важливим є її вплив на формування історичного мислення, яке визначає способи інтерпретації минулого. У сучасній історичній науці проблема осмислення ролі Берестейської унії залишається актуальною. Це пов'язано з необхідністю переоцінки традиційних підходів до аналізу конфесійних процесів. Крім того, актуальність теми зумовлена зростанням інтересу до питань ідентичності та історичної пам'яті. Берестейська унія стала одним із ключових факторів, що вплинули на ці процеси. Вона сприяла формуванню нових інтелектуальних практик та дискусійних традицій.

Зв'язок теми з науковими завданнями полягає у вивченні механізмів формування історичного мислення в ранньомодерну добу. Це дозволяє глибше зрозуміти процеси становлення національної свідомості. Також дослідження сприяє аналізу взаємодії релігії та культури в історичному контексті. У ширшому сенсі воно допомагає осмислити роль конфесійних конфліктів у розвитку інтелектуальної традиції. Вивчення цієї проблеми є важливим і для сучасних міждисциплінарних досліджень. Воно поєднує історію, філософію, культурологію та релігієзнавство.

Незважаючи на значну кількість досліджень, у цій темі залишаються невирішені аспекти. Зокрема, недостатньо вивчено роль унії у формуванні історичної свідомості різних соціальних груп. Потребує уточнення питання про вплив полемічної літератури на розвиток історичного дискурсу. Також важливо дослідити, як змінювалися інтерпретації унії в різні історичні періоди. Особливої уваги заслуговує проблема взаємодії конфесійного та національного чинників. Усі ці аспекти визначають наукову новизну дослідження.

Берестейська унія 1596 року виникла внаслідок складного переплетіння політичних, релігійних та соціокультурних процесів у межах Речі Посполитої. Однією з ключових передумов стала криза православної церкви, яка втратила значну частину свого авторитету серед населення [1, с. 45]. Це було пов'язано як із внутрішніми проблемами церковної організації, так і з зовнішнім тиском з боку держави. Вища православна ієрархія часто демонструвала низький рівень освіченості та дисципліни. У той же час католицька церква активно зміцнювала свої позиції завдяки підтримці польської влади. Особливо важливу роль у цьому процесі відіграла Контрреформація, яка сприяла активізації католицького впливу [2, с. 214].

У таких умовах православна еліта почала шукати шляхи збереження свого становища. Одним із можливих рішень стало укладення унії з Римом [1, с. 60]. Такий крок розглядався як можливість отримати рівні права з католицьким духовенством. Водночас передбачалося збереження східного обряду та традицій, унія мала компромісний характер. Проте не всі представники православного середовища підтримали цю ідею.

Важливим чинником стало також загострення міжконфесійних відносин у державі. Католицька церква прагнула до уніфікації релігійного життя, що викликало опір серед православних, що призвело до формування двох протилежних таборів. Частина духовенства

підтримувала ідею унії як засіб реформування церкви, інша частина виступала за збереження традиційної православної моделі. Такий поділ став основою майбутнього конфлікту [3, с. 178].

Не менш важливу роль відігравали соціальні чинники. Міщанство та шляхта активно включалися в релігійне життя. Особливого значення набули православні братства, які виступали на захист традиційної віри, сприяючи розвитку освіти та книгодрукування. Підвищувався рівень релігійної та історичної свідомості населення, і у результаті, суспільство стало більш чутливим до конфесійних змін. Предумови Берестейської унії були багатограними та суперечливими. Вони поєднували внутрішню кризу православної церкви та зовнішній тиск католицького середовища. Важливу роль відігравали також політичні інтереси Речі Посполитої. Унія стала спробою компромісу в умовах конфлікту, і заклала підґрунтя для подальших трансформацій у релігійному та інтелектуальному житті [4, с. 134].

Берестейська унія спричинила активну полеміку серед духовенства та інтелектуалів того часу. Полемічні твори активно зверталися до історичних фактів для обґрунтування своїх позицій. Автори використовували давні тексти, хроніки та церковні документи як аргумент для підтвердження власної точки зору, надаючи розвиток критичного ставлення до джерел та аналізу подій. У процесі полеміки формувалися нові підходи до інтерпретації історії. Зокрема, автори почали звертати увагу на причинно-наслідкові зв'язки між подіями, створюючи перехід від суто хронікального викладу до аналітичного [5, с. 115].

Православні та уніатські письменники по-різному оцінювали роль Берестейської унії. Одні вбачали в ній можливість реформувати церкву та інтегрувати її у ширший християнський світ, інші розглядали унію як загрозу релігійній ідентичності та традиціям [5, с. 120].

Особливу роль у формуванні історичного мислення відігравали братства та шкільні осередки. Вони створювали середовище, де поширювалися знання про історію та релігію. Уніатські інституції запозичували європейські освітні моделі, що стимулювало порівняльний аналіз історичних явищ. Водночас полемічна література виконувала функцію збереження колективної пам'яті та формування релігійної ідентичності [6, с. 223].

Розвиток історичного мислення також відбувався через поширення друкованих видань та навчальних матеріалів [4, с. 140]. Це

дозволяло формувати у населення навички оцінки історичних джерел. Унія стимулювала інтеграцію українських та білоруських інтелектуальних традицій у ширший європейський контекст. Водночас зберігалася власна релігійна та культурна самобутність. Полеміка і дискусії стали основою для подальшого розвитку історичної свідомості. Соціальні групи реагували на унію по-різному. Шляхта та міщанство включалися в релігійне та культурне життя, що посилювало відчуття колективної приналежності. Уніатська церква запроваджувала європейські освітні моделі, що сприяло формуванню нових культурних орієнтирів. Водночас зберігалися місцеві традиції, що створювало синтез різних культурних впливів [6, с. 223].

Берестейська унія залишила тривалий слід у свідомості поколінь, заклавши основу для подальших культурних та інтелектуальних трансформацій. Вона сприяла усвідомленню значення історії для формування ідентичності. Цей процес став важливим чинником розвитку національної та релігійної свідомості на території України та Білорусі. У результаті, унія заклала фундамент для майбутніх історичних досліджень та формування історіографії регіону [3, с. 250].

Висновки. Берестейська унія постає не лише як важливий церковно-релігійний акт, а й як складний історичний феномен, що суттєво вплинув на формування історичного мислення в українському суспільстві. Її інтерпретації протягом століть відображали зміну світоглядних орієнтирів, політичних контекстів та ідеологічних пріоритетів. Осмислення цієї події сприяло виробленню критичного підходу до джерел і наративів, що є невід'ємною рисою історичного пізнання. Водночас унія стала полем ідейного протистояння, що стимулювало розвиток полемічної літератури та інтелектуальної традиції. Через призму оцінок Берестейської унії формувалося уявлення про тяглість і розриви в історичному розвитку.

Особливе значення має те, що унія актуалізувала питання ідентичності, конфесійної належності та культурної самобутності. Це, у свою чергу, сприяло поглибленню історичної рефлексії та усвідомленню багатомірності минулого. У різні історичні епохи вона трактувалася як компроміс, зрада або необхідний крок до збереження традиції, що демонструє варіативність історичного мислення. Така множинність підходів сприяє розвитку плюралістичного бачення історії. Важливо й те, що дискусії навколо унії стимулювали формування історичної пам'яті як динамічного процесу.

Не менш важливо, що звернення до цієї теми в сучасних дослідженнях демонструє її актуальність і сьогодні. Вона продовжує бути джерелом для переосмислення історичного досвіду та пошуку нових інтерпретацій. Таким чином, Берестейська унія відіграла значну роль у формуванні історичного мислення, сприяючи його ускладненню та поглибленню. Її вплив виходить за межі суто релігійного питання, охоплюючи ширший культурний і інтелектуальний простір. Підсумовуючи, можна стверджувати, що саме через подібні події формується здатність суспільства до критичного осмислення власного минулого.

Список використаних джерел

1. Гудзяк Б. А. *Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*. Львів: Видавництво УКУ, 2018. 426 с.
2. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. *Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2019. 752 с.
3. Каппелер А. *Історія України*. Київ: К.І.С., 2019. 360 с.
4. Яковенко Н. М. *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття*. 4-те вид., переробл. та допов. Київ: Критика, 2018
5. Яковенко Н. М. *У пошуках нового неба: Життя і тексти Йоаникія Галятовського*. Київ: Критика, 2017. 704 с.
6. Плохій С. М. *Походження слов'янських націй: домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі*. Київ: Критика, 2015. 456 с.

*Vasyl Kondratiuk,
Oleksandr Sereda.*

THE ROLE OF THE UNION OF BREST IN THE FORMATION OF HISTORICAL THINKING

Abstract: *The article examines the role of the Union of Brest in the formation of historical thinking. Its influence on the understanding of state-building processes, religious relations, and national identity is revealed. Approaches to the interpretation of this event and its significance for understanding the historical development of Ukraine are analyzed.*

Keywords: *Union of Brest, historical thinking, confessional conflict, polemical literature, Orthodox Church, Uniate Church.*

Яна Кравченко, здобувач другого рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Наталія Діанова, д. і. н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ТЕАТРАЛЬНЕ ЖИТТЯ ОДЕСИ В ХІХ СТ.

Анотація. Театральне життя Одеси ХІХ ст. було одним із найяскравіших культурних феноменів міста, що формувалося під значним європейським впливом. До одеських театрів приїжджали провідні митці та виконавці світового рівня. У статті стисло розглядається взаємодія акторів і глядачів, висвітлюється вплив українського театрального мистецтва на формування культурного середовища Одеси, а також визначається значення театру для її мешканців.

Ключові слова: Одеса, театр, актори, глядачі, сцена, культура.

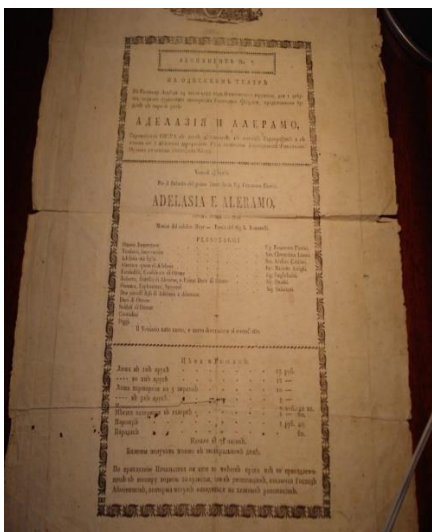
На початку ХІХ століття Одеса ще не мала власної театральної будівлі. Але театральне життя жило в серцях мешканців міста: вистави проходили де завгодно – на площах, базарах, крамницях. Саму сцену складали з підручних матеріалів – діжок і дощок, на яких розміщували декорації, а актори грали просто неба. У той час в Одесі відбувся перший виступ професійної польської трупи, що стало важливим кроком до формування постійного культурного середовища. Театральне життя в цей період було суто аматорським, але інтерес до нього швидко зростав. Тому будівництво театру для міста було питанням часу.

За ініціативою Армана Емманюеля де Рішельє 10 лютого 1810 року урочисто було відкрито Перший Міський театр, очільник міста вбачав у театрі не просто розвагу, а економічний та демографічний

інструмент розвитку Одеси. Будівлю театру було зведено за проектом італійського архітектора Франческо Фраполлі, значні зміни в план вніс Тома де Томон [1]. Театр знаходився приблизно на тому ж місці що й теперішній, але передній фасад був повернутий до моря, а сама сцена – до Пале-Рояля. Будівля чітко проглядалася з боку моря, слугуючи своєрідним розпізнавальним знаком міста для гостей, що прибували сюди [2, с. 12]. Театр не опалювався, глядачі взимку та в холодні дні сиділи в залі у верхньому одязі, але це не заважало одеситам та гостям міста насолоджуватись виставами. У репертуарі того часу були комедії, трагедії, водевілі та комічні опери. У місті виступали артисти з різних країн Європи, що робило театральне життя Одеси частиною загальноєвропейського культурного простору. Невдовзі в театрі почала домінувати італійська опера, яка мала неабиякий успіх серед глядачів, а свій початок брала ще до будівництва театру і була аматорською. У зазначений період італійська мова набула значного поширення в Одесі, що було зумовлено популярністю оперного мистецтва. Саме тут, прозвучали такі відомі й популярні опери: «Севільський цирульник» Дж. Россіні, «Лючія ді Ламмермур», «Любовний напій» Г. Доницетті, «Тоска» Дж. Пуччіні [1]. Через популярність італійської трупи Одеса лише підтвердила свій статус європейського міста, де цінується мистецтво. Багато оперних артистів, які приїжджали до Одеси з Італії були маловідомими, а повертались на Батьківщину вже здобувши широку популярність. У 1812-1813 роках у місті спалахнула чума, яка забрала життя італійських виконавців, які гастролювали Одесою. Стверджують, що співачки та балерини купували шалі та хустки з кораблів заражених чумою [3, с. 17].

Підтвердженням активного репертуарного життя міста є театральна афіша 1822 року (мал.), що зберігається в архівних фондах Одеського національного академічного театру опери та балету. Афіша надрукована двома мовами – російською та італійською. Оголошення містить склад виконавців, перелік дійових осіб та ціни на квитки – рідкісний зразок театального життя Одеси початку ХІХ століття.

Малюнок. Абонемент на виставу італійської опери «Adelasia e Aleramo» в Одеському міському театрі від 14 квітня 1822 року.

Головним джерелом інформації про культурне життя міста того часу була газета «Одесский вестник», яка почала виходити з 1827 року та оперативно висвітлювала нові театральні постанови. Вона регулярно знайомила читачів із біографіями композиторів і виконавців, а з розвитком оперного жанру на її сторінках з'явилася професійна критика [4, с. 7].

Театр відвідували представники різних соціальних верств, зокрема аристократія, купецтво та іноземні дипломати. Водночас важливу роль у театральному середовищі відіграла публіка галереї, представлена студентством і поціновувачами музичного мистецтва, які вирізнялися високим рівнем обізнаності та вимогливістю до виконавців. Негативна реакція цієї частини глядачів могла суттєво вплинути на сценічну репутацію артиста, що свідчило про вибагливість і водночас справедливість одеської публіки. Однією з форм визнання майстерності артиста в Одесі були позитивні відгуки музикантів оркестру, що інколи проявлялися під час репетицій. У зазначений період опера приваблювала публіку не лише мистецькою складовою, але й виконувала функції інформаційного та комунікативного осередку також.

Таким чином Перший театр Одеси був важливим центром європейської культури, куди приїжджали відомі митці з різних країн. Та не одними європейськими артистами була багата сцена одеського театру. Там виступали й талановиті українські актори, одним з яких був Карпо Соленик. Його вважали новатором в акторському мистецтві. Тарас Шевченко високо оцінював акторську майстерність К. Соленика, називаючи його геніальним артистом [2, с. 16].

В Одеському театрі ставили п'єси класиків, зокрема Миколи Гоголя, Олександра Грибоедова та згодом Антона Чехова. Це впливало на формування театральних уподобань глядачів. Водночас місцева публіка сприймала ці твори по-своєму.

З 1847 р. почав свою діяльність драматичний театр, у формуванні театральної трупи якої брав участь Михайло Щепкін [3, с. 44]. Він був відомим актором та володів українською мовою. Його приїзди до Одеси викликали інтерес серед глядачів.

Пожежа Першого міського театру Одеси мала значний вплив на культурне життя міста, адже театр відіграв важливу роль у житті одеситів. Будівля згоріла вцент, що призвело до тимчасового припинення театральних заходів. Протягом певного часу на цьому місці зберігалися руїни, які згодом було демонтовано, після чого Театральна площа поступово заросла трав'яною рослинністю [2, с. 23]. Проте ця трагедія лише підкреслила значення театру для одеситів і стимулювала подальший розвиток театральної інфраструктури.

У 1887 році на місці згорілого театру постала нова споруда, зведена за проектом архітекторів Фердинанда Фельнера та Германа Гельмера. Відкриття театру супроводжувалося значним суспільним інтересом. Нова будівля вирізнялася високим рівнем архітектурного та технічного виконання. «Все тут таке нове для Одеси, таке витончене, зручне і комфортабельне, таке багате!..» – писала газета «Одесский вестник» [1]. Театр мав електричне освітлення та парове опалення. Бажаючих бути присутніми на відкритті театру було так багато, що давали дві вистави – вдень та ввечері за однією і тією ж програмою [2, с. 26].

Перші відвідувачі звертали значну увагу на інтер'єр театру, зокрема його оздоблення та архітектурні елементи, що іноді впливало на сприйняття театральних вистав.

Наприкінці XIX століття, попри домінування італійської опери та французького балету, виступи української трупи «театр корифеїв» викликали значний інтерес та захоплення в одеситів.

Один із місцевих театралів зазначав: «Щоденно біля каси виникала давка, що переходила в бійку за квитки; артисткам влаштовували овації, підносили цінні подарунки..» [5, с. 188]. Це був час, коли українське слово на сцені було не просто мистецтвом, а актом сміливості та національної гордості. До міста приїжджали Марко Кропивницький, Микола Садовський та Марія Заньковецька. Високий художній рівень постановок, зокрема продуманість декорацій і точність відтворення побуту, справляли значне враження на глядачів [3, с.115]. Українська трупа сприяла розвитку української театральної культури в Одесі.

У сучасному репертуарі Одеської опери представлені твори української тематики, зокрема опера «Наталка Полтавка» та сучасні балетні постановки. Це засвідчує збереження та подальший розвиток національних театральних традицій.

Одеське театральне життя XIX століття – це не просто сторінка історії, а фундамент, на якому виросла ідентичність нашого міста. Саме в стінах театру Одеса усвідомлювала своє європейське коріння. Для одесита XIX століття театр був усім – не лише мистецьким простором, а й важливим осередком суспільного життя та комунікації. Мешканці Одеси виявляли стійкий інтерес до театру, який посідав важливе місце в їхньому культурному житті. Це дозволило місту не лише зростати, а й розвиватися в одному ритмі з великими європейськими столицями.

Список використаних джерел

1. Історія театру. Офіційний сайт Одеського національного академічного театру опери та балету. URL: <https://operahouse.od.ua/ua/about/history/> (дата звернення 4. 04. 2026).
2. Максименко В. *Два века Одесского городского театра*. Одесса : Астропринт, 2005. 342 с
3. Голота В. *Театральная Одесса*. Киев : Мистецтво, 1990. 243 с.
4. Остроухова Н. *Одеський оперний театр як музично-історичне явище та художньо-інституціональний феномен*. Одеса : Олді+, 2024. 716 с.
5. Історія Одеси / Головний ред. В. Н. Станко. Одеса: Друк, 2002. 560 с.

*Yana Kravchenko,
Nataliia Dianova*

THEATRE LIFE OF ODESA IN THE XIX CENTURY

***Abstract.** The theatrical life of Odesa in the XIX century was one of the brightest cultural phenomena of the city, which was formed under significant European influence. Leading world- class artists and performers came to Odesa theaters. The article briefly examines the interaction between actors and the audience, highlights the influence of Ukrainian theatrical art on the formation of Odesa's cultural environment, and defines the significance of theater for its residents.*

***Key words:** Odesa, theater, actors, audience, stage, culture.*

Ярослав Мірошніков, здобувач
першого рівня вищої освіти
ДЗ «Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова», м. Одеса

Олена Бачинська, д. і. н.,
професор кафедри історії України
та спеціальних історичних дисциплін
ДЗ «Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова», м. Одеса

ВІДОБРАЖЕННЯ ІДЕЙ ГАДЯЦЬКОГО ТРАКТАТУ 1658 РОКУ В УГОДАХ ГЕТЬМАНІВ Ю. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА П. ТЕТЕРІ З РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ

Анатоція: У доповіді досліджується еволюція ідей Гадяцького трактату 1658 р. в угодах Ю. Хмельницького та П. Тетері з Річчю Посполитою. Аналізується трансформація ідеї рівноправного союзу у Слободищенському трактаті та дипломатії Тетері, що засвідчило звуження автономії козацької держави у 1660-х рр.

Ключові слова: Гадяцький трактат 1658, Гетьман Юрій Хмельницький, Гетьман Павло Тетеря, Гетьманщина, Річ Посполита.

Гадяцький трактат був, безумовно, поєднанням ідей ягеллонського легітимізму з концепцією автономізму козацької держави. Саме в цьому полягав внутрішній конфлікт, адже українські еліти поділилися на три основні табори: самостійників, прихильників ягеллонської згоди та прибічників російського вектора розвитку. Ягеллонська ідея, своєю чергою, вбирала в себе уявлення про можливість співіснування України в межах єдиної держави з Річчю Посполитою, що розвивалися паралельно в різних концепціях. Іван Виговський на момент укладення Гадяцької угоди, виступаючи як продовжувач початкової політики Богдана Хмельницького, підтримував ідею автономії Війська Запорозького у складі Речі Посполитої за умов моноконфесійності та з орієнтацією на нову еліту,

а саме козацьку старшину. Його найближчий соратник Юрій Немирич, автор ідеї Князівства Руського, натомість був прихильником ягеллонської концепції, що походила з традицій руської шляхти та інтелектуальних кіл Волині. Вона характеризувалася прагненням до поліконфесійної згоди між православним і уніатським населенням Русі, а також збереженням традиційного політичного лідерства шляхетського стану. Відповідно, ця група не підтримувала співіснування зі старшинською елітою як рівноправним політичним суб'єктом, зокрема через втрату земельних володінь у Гетьманщині. Зазначені дві політичні лінії Івана Виговського та Юрія Немирича були поєднані в проєкті Гадяцького трактату 1658 року, що особливо чітко простежується в його ранніх редакціях.

У своїх текстах Гадяцька угода яскраво відображає цей вимушений компроміс між об'єктивною реальністю поліконфесійного руського народу та державницьким образом моноконфесійної козацької нації. З одного боку, документ визнавав неможливість миттєвої ліквідації уніатської церкви, яка за півстоліття здобула вагомий вплив та прихильників серед руської шляхти. З іншого боку, договір безкомпромісно пов'язував етнічну ідентичність із православ'ям, вимагаючи для цієї конфесії абсолютного пріоритету. Це виражалося у вимогах передати управління та судочинство в Київському, Чернігівському та Брацлавському воєводствах виключно православним урядникам, а також створити закритий освітній простір без доступу представників інших течій. Таким чином, козацька еліта намагалася монополізувати поняття «руський народ» через єдину віру, але політичні реалії змушували залишати шпарини для інших конфесій [1, с. 5-8]. Деякі редакції договору передбачали включення до складу Руського князівства Подільського, Руського та Волинського воєводств, а також встановлення заборони на діяльність єзуїтів, формування автономної судової системи й запровадження власного монетного карбування [2, с. 33]. Також у перших версіях договору передбачалося, що реєстр складатиме 60 тисяч осіб, а додатково ще 10 тисяч воїнів підпорядковуватимуться гетьману [1, с. 10]. У фінальному варіанті, який був ратифікований сеймом 22 травня 1659 року, було погоджено зменшення реєстру до 30 тисяч осіб, дозвіл шляхті повернутись до своїх володінь та нового гетьмана мав обирати король. Також були скасовані пункти про виділення трьох воєводств для створення князівства Руського, карбувати власної монети, автономії православ'я. Через внутрішню нестабільність в Україні та відмову Польщі надати

українським землям релігійну самостійність, укладена угода так і не запрацювала на практиці. Як наслідок, цей політичний провал призвів до втрати Іваном Виговським гетьманської влади.

Наступником Івана Виговського став молодий Юрій Хмельницький, який продовжував політику свого попередника. Юрія Хмельницького проголосили гетьманом все ті ж старшини, які до цього підтримували Івана Виговського. Спочатку гетьман орієнтувався на тактику лавіювання між Москвою та Варшавою [3, с. 146]. Але з часом політика гетьманського уряду все більше схилялася в бік Москви як головного претендента на зносини, що були висунуті старшинською опозицією, а це закінчилося підписанням Переяславського договору. Ситуація навесні 1660 року все більше вказувала на те, що польські війська почали готуватися до походу проти Гетьманщини. Почала формуватися українсько-московська армія, яка повинна була йти назустріч коронним військам. Згодом гетьман, спираючись на старшину, яка після звісток про невдачі московської армії ініціювала переговори з поляками (зокрема П. Дорошенка, Г. Лісницького, М. Ханенка, І. Кравченка та М. Махержинського), висловив підтримку поверненню до первісної редакції Гадяцької угоди 1658 року. Підписаний Юрієм Хмельницьким 17 жовтня Слободищенський трактат (або Чуднівський договір) суттєво обмежив повноваження гетьманської влади, позбавивши її права на ведення власної зовнішньої політики. Водночас польсько-литовська еліта заблокувала ідею створення Великого князівства Руського, тому всі передбачені для цього утворення статусні права та прерогативи зрештою відійшли до Війська Запорозького [4, с. 22-23]. Якщо Правобережжя змушене було визнати владу короля, то Лівобережжя, підбурюване російськими воєводами та амбіціями місцевої старшини на кшталт Якіма Сомка та Василя Золотаренка, відмовилося виконувати умови угоди. Москва, отримавши звістку про перехід Хмельницького на бік Польщі, спершу намагалася діяти дипломатично, але швидко перейшла до жорсткої силової та економічної політики. У цих складних умовах політика Юрія Хмельницького була спрямована на спроби зберегти єдність держави та повернути контроль над Лівобережжям. Одразу після укладення Чуднівської угоди гетьман починає видавати універсали-інструкції послам, щоб домогтися від короля хоч часткового повернення до першої редакції Гадяцького трактату 1658 року і не допустити нової, скоригованої ратифікації договору. У своїх інструкціях до польського короля Юрій Хмельницький вимагав

простежити, щоб на Варшавському сеймі були підтверджені умови Гадяцької угоди. Також окремо висувалася вимога, щоб в уніатів були відібрані та повернуті православному духовенству церкви й майно як у Великому князівстві Литовському, так і в Короні Польській. Гетьман наполягав на тому, щоб чернігівський воєвода Станіслав Беневський прибув до Чигирин ще до початку Варшавського сейму для узгодження додаткових статей, які б компенсували козакам недотримання умов Гадяцького трактату, а також щоб воєвода виступив на сеймі захисником інтересів Війська Запорозького. В одному з універсалів-інструкцій був пункт, що викликав суперечності та недовіру польської сторони: прохання, щоб у майбутній декларації козаки не були витіснені зі шляхетських маєтностей, а також щоб із маєтків усунули державців, старост і підстарост [5, с. 170-173; 6, с. 166-167]. Загалом те, чи були успішними посольства, відправлені Юрієм Хмельницьким зі спробами домовитися наприкінці 1660 року, можна простежити, аналізуючи ситуацію рівно через рік. В універсалі-інструкції для Федора Коробки та Євстафія Тецькевича стає відомо, що гетьманська адміністрація все ще чекала на виконання вимог минулих посольств. Окрім цього, гетьман мав намір домогтися амністії для козаків та встановлення козацького реєстру чисельністю 70 тисяч осіб [7, с. 182-183]. Юрій Хмельницький, не добившись від польської сторони вагомих привілеїв та полегшення становища Гетьманщини, остаточно здається і 4 (14) квітня 1662 та видає фатальний для української старшини універсал із наказом козакам пускати на свої землі колишніх власників згідно з Гадяцьким і Чуднівським пактами [8, с. 175]. З цього можна зробити висновок, що навіть після невдачі козацької сторони в реалізації більшості пунктів Слободищенського трактату, ідея Речі Посполитої Трьох Народів залишалася живою серед козацької старшини. Старшина продовжувала обстоювати позицію, згідно з якою поруч із Короною Польською та Великим князівством Литовським третім рівноправним і автономним членом федерації мало стати Військо Запорозьке [9, с. 297].

За гетьманування Павла Тетері спроби втілити в життя ідеї Гадяцького трактату набули вимушено усіченого та прагматичного характеру. Це було зумовлено стрімким загостренням громадянської війни, внаслідок чого правобережна старшина змушена була відмовитися від амбітної мети повноцінної політичної автономізації Гетьманщини. Щодо передумов його правління, Павло Тетеря належав до старшинських угруповань, які підтримували політику Івана

Виговського. Він брав активну участь у посольських місіях гетьмана та був безпосередньо пов'язаний з підготовкою Гадяцького трактату. Зокрема, за дорученням Івана Виговського Тетеря вів переговори з польською стороною з метою покращення взаємин. Він контактував зі Станіславом Бенєвським і зумів переконати польську сторону у недоцільності розгортання війни проти Гетьманщини. Саме їхні спільні зусилля заклали підґрунтя для укладення Гадяцького трактату [10, с. 48]. Для польської сторони Павло Тетеря був вигідним переговорником, оскільки з ним було легше досягти компромісу. Це пояснюється тим, що він інколи виходив за межі інструкцій, наданих Іваном Виговським, і виявляв більшу гнучкість, ідучи на поступки у власних інтересах. У ході переговорів Тетеря наполягав на загальній амністії для учасників українсько-польської війни, скасуванні конфіскацій майна козаків і шляхти, а також на гарантуванні традиційних вольностей Війська Запорозького. Важливою складовою домовленостей були релігійні та громадянські гарантії: передбачалося повернення православної церкві храмів і маєтностей, відібраних уніатами, а також зрівняння православного світського населення (передусім міщан) у правах із католиками. Досягнуті Тетерею домовленості лягли в основу Гадяцького трактату, однак Іван Виговський і Юрій Немирич значно розширили початкові пропозиції, наполягаючи на трансформації України у повноправний і рівноправний суб'єкт федерації Велике князівство Руське. Згодом Павло Тетеря вирушив до Варшави на сейм, де мав бути ратифікований Гадяцький трактат. Там його було nobilitовано до шляхетського стану, після чого він закріпився при королівському дворі як один із головних експертів в українських справах [10, с. 51-52]. У дворі короля Тетеря здобув прихильність та репутацію одного з творців Гадяцького договору.

До Війська Запорозького Павло Тетеря повернувся на початку 1662 року з метою з'ясування обставин, у яких перебувала Україна. Там він і залишався аж до свого обрання гетьманом у Чигирині на початку січня 1663 року. Гетьман Павло Тетеря вбачав запоруку внутрішньополітичної стабілізації Української держави у розбудові відносин із Річчю Посполитою на фундаменті Гадяцької угоди. Для реалізації своєї політичної програми та забезпечення польських гарантій невтручання Криму і Росії у справи України, наприкінці січня 1663 року він спорядив до столиці Речі Посполитої представницьке посольство, яке очолив полковник Григорій Гуляницький. В

дипломатичній інструкції, переданій послам, новий український уряд чітко сформулював своє бачення двосторонніх стосунків та висунув Варшаві низку вагомих вимог. Ключове місце серед них посідав захист православної віри. Тетеря наголошував, що головною причиною козацьких заворушень є утиски релігійних прав, тому вимагав негайного повернення православних храмів, захоплених уніатами, прямо зазначаючи королю, що без цього заспокоєння в суспільстві не настане. Окрім релігійного аспекту, гетьман наполягав на непорушності традиційних козацьких прав і привілеїв, вимагаючи забезпечити Військо Запорозьке від будь-якої шкоди чи втручання з боку польської шляхти та урядовців. Важливою умовою було також визнання за Чигирином права на проведення повністю самостійної зовнішньої політики щодо Волоського та Молдавського князівств. Водночас Тетеря очікував від Польщі дієвого сприяння у поширенні своєї влади на Лівобережжя та гарантій того, що залучення татар принесе саме військову допомогу, а не розорення українських земель. Окремим блоком стояло болюче питання визволення полонених. Гетьман спонукав польську сторону розпочати переговори з Москвою задля звільнення ув'язнених там козацьких старшин. Додатково він особисто звертався до короля з вимогою випустити з польського ув'язнення видатного воєначальника Івана Богуна. Зважаючи на тверду позицію української дипломатії, Варшава була змушена піти на певні поступки. Польський уряд погодився дотримуватися козацьких вольностей, дозволив вести незалежну політику щодо Молдавії та Волощини, а король віддав наказ звільнити Івана Богуна. Також поляки пообіцяли нарешті запустити роботу спеціальної комісії для владнання церковних суперечок, створення якої декларувалося ще на весняному сеймі 1659 року. Проте, незважаючи на ці вимушені кроки назустріч, цілковитого та комплексного вирішення всіх порушених гетьманським урядом питань так і не відбулося [10, с. 71-72; 4, с. 24-25].

Згодом Павло Тетеря розпочав підготовку до Вального сейму, який мав відбутися восени 1664 року. У таборі під Лисянкою на козацькій раді було ухвалено документ-інструкцію для послів, призначений для розгляду на сеймі, який фактично спирався на засади Гадяцького трактату. Затверджені вимоги чітко артикулювали претензії Війська Запорозького на роль безальтернативного захисника православної віри та освітніх інтересів руського населення як у Польському Королівстві, так і у Великому князівстві Литовському. Йшлося про негайний запуск спеціальної комісії для реституції храмів,

а також про виконання обіцянок щодо культурного розвитку. Зокрема, дипломати наполягали на остаточному юридичному визнанні прав київських навчальних закладів та вимагали заснувати нову православну академію в Могилеві, що повністю відповідало духу гадяцьких домовленостей [4, с. 24-25]. Зрештою сейм було зірвано, і останній шанс на те, щоб польський уряд почув козацькі вимоги, було втрачено. Отже, під час правління Павла Тетері старшина була змушена відмовитися від ідеї побудови повноцінної автономної держави та повернутися до попередніх концепцій, зосереджених на захисті станових привілеїв козацтва й протекції православної церкви. Водночас старшина намагалася заручитися підтримкою Речі Посполитої для силового приборкання внутрішнього хаосу. Однак навіть ці помірковані вимоги не задовольняли вороже налаштовану шляхту, яка фактично саботувала будь-які ініціативи, спрямовані на легалізацію та посилення козацтва [9, с. 439]. Крім того, у 1664 році назрів розкол серед старшини, яка ще з часів Гадяцького трактату намагалася відтворити ідею Великого князівства Руського. До цих прагнень уряд П. Тетері та влада Речі Посполитої вже відкрито ставилися вороже. Цей розкол стосувався, зокрема, Івана Виговського та Григорія Лісницького, яких було страчено під звинуваченням у державній зраді, Івана Богуна, якого було вбито за перехід на бік Лівобережжя, а також Юрія Хмельницького і Григорія Гуляницького, яких ув'язнили у фортеці Мальборк. Серед уцілілих прихильників попереднього курсу на автономізм залишалися такі старшини, як Остап Гоголь та Петро Дорошенко, які зрештою відмовилися від ідеї співіснування України з Польщею через небажання останньої йти на поступки. Загострення внутрішнього розколу старшинського середовища та спроби коронної влади інкорпорувати козацьку державу на умовах, подібних до тих, що існували напередодні 1648 року, зрештою призвели до краху уряду П. Тетері та його втечі [4, с. 58-59].

Дослідження показує, що Гадяцький трактат 1658 року став унікальним інтелектуальним проривом, який, попри свою політичну поразку та поступову деградацію в угодах Юрія Хмельницького й Павла Тетері, заклав фундаментальні основи для майбутнього державотворення. Занепад козацького устрою на Правобережжі та запізніле усвідомлення польською елітою переваг триалізму призвели до втрати історичного шансу на створення рівноправної федерації, а згодом і втрати самої Речі Посполитої. Але ідеї Гадяцького трактату не зникли та трансформувалися з конкретного дипломатичного документа

у тривалу геополітичну традицію, що відродилася в національних рухах ХІХ-ХХ століть і продовжує жити сьогодні у формі стратегічних партнерств та воєнно-політичних союзів держав Центрально-Східної Європи.

Список використаних джерел

1. Кралюк П. Гадяцький договір: політичні й правові аспекти. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія Право. 2018. 18 с.

2. Яковлева Т. Гадяцька угода – текстовий аналіз. *Гадяцька унія 1658 року: Збірник статей* / ред. П. Сохань та ін. Київ, 2008. С. 31-46

3. Савчук Н.О. Українська держава за гетьманування Ю. Хмельницького (1659-поч 1663 рр.). Кам'янець-Подільський, 2001. 236 с.

4. Чухліб Т. В. Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українськопольських стосунках (1660-ті – початок 1680-х рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. 86 с.

5. Інструкція Юрія Хмельницького своїм послам до польського короля Семену Голуховському, Степану Пітуху, Яну Креховецькому та Олександрю Скородкевичу. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)* / Матеріали до українського дипломатарію. Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського. Наукове товариство імені Шевченка. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. 2004. 1118 с.

6. Інструкція Юрія Хмельницького своєму посланцеві до польського короля медведівському сотнику Стефану Опарі. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687)*.

7. Інструкція Юрія Хмельницького послам до польського короля Федорові Коробці та Євстафію Тецькевичу. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)*.

8. Універсал Юрія Хмельницького з наказом козакам пускати на свої землі колишніх власників, згідно з Гадяцьким і Чуднівським пактами. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687)*.

9. Горобець В. М. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Московією та Варшавою, 1654-1665. Київ : [б.в.], 2001. 533 с.

10. Газін В. В. Гетьман Павло Тетеря: Соціально-політичний портрет / Наук. ред. В. Степанков. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2007. 196 с.

*Yaroslav Miroshnikov,
Olena Bachynska*

***REFLECTIONS OF THE IDEAS OF THE 1658 HADYACH TREATY
IN THE AGREEMENTS BETWEEN HETMANS Y. KHMELNYTSKY
AND P. TETERIA WITH THE POLISH-LITHUANIAN
COMMONWEALTH***

Abstract: *This paper examines the evolution of the ideas of the 1658 Treaty of Hadiach in the agreements of Y. Khmelnytsky and P. Teteria with the Polish-Lithuanian Commonwealth. It analyzes the transformation of the idea of an equal alliance in the Sloboda Treaty and Teteria's diplomacy, which led to a narrowing of the Cossack state's autonomy in the 1660s.*

Keywords: *Treaty of Hadiach of 1658, Hetman Yuriy Khmelnytsky, Hetman Pavlo Teteria, Hetmanate, Polish-Lithuanian Commonwealth.*

Тетяна Нестеренко, здобувач
першого рівня вищої освіти
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка,
м. Полтава

Науковий керівник: **Людмила Бабенко**, д.і.н.,
професор кафедри історії України,
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка,
м. Полтава

БІОГРАФІСТИКА: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ, ПОНЯТТЯ ТА МЕТОДИ

Анотація: у статті розкриваються методологічні підходи та характеристики міждисциплінарного напрямку гуманітаристики – біографістики. Підкреслений тісний зв'язок біографістики з історичною наукою як її складової частини, роль у формуванні історичної пам'яті та національної ідентичності. Наголошується на методах і завданнях біографістики, наводяться приклади їх реалізації.

Ключові слова: біографістика, історична наука, методологія, наукові методи, біографії, персоналії

Актуальність дослідження. Біографістика сформувалася як окремий напрям гуманітарного знання, який виник з потреби глибокого розуміння історичного процесу через призму індивідуального життєвого досвіду. В цьому випадку життєпис особистості стає важливим джерелом, за яким дослідники можуть здійснити реконструкції соціальних, політичних та культурних реалій певної доби. «Історія, дана в іменах великої когорти її видатних діячів, завжди і скрізь пропагується як предмет національної гордості...», зазначається у дослідженні Т. Нагайко [1]. У цьому контексті прикладом може слугувати звернення до біографії Симона Петлюри. У травні цього року на державному рівні відзначатимуться пам'ятні події, пов'язані з терористичним актом проти українського діяча та його загибелі в

Парижі. Усвідомлюючи масштабність постаті Симона Петлюри, безумовно дослідники знову будуть звертатися до осмислення його життєвого шляху, що є відображенням періоду Української революції «Біографія як історія особистості завжди історична, її головне завдання: життя окремої людини від народження до смерті, це – «персональна історія» [3], і з цим твердженням важко не погодитися.

Виклад основного матеріалу. Методологія сучасної біографістики охоплює широкий спектр дослідницьких підходів, які дозволяють вивчати не лише фактичні події, а й мотиви, емоційні стани, світогляд та культурні контексти, які притаманні певній особистості. Застосування таких методів при вивченні біографії постаті Симона Петлюри відкриває можливість комплексного дослідження його особистості, політичних дій та вчинків, інтелектуальної еволюції та морально-вольових засад постаті Симона Петлюри. Саме тому основні методологічні засади біографістики дають необхідну базу для вивчення постаті Симона Петлюри з різних аспектів, як історичного діяча та символу української державницької традиції [4].

Об'єктно-предметною сферою біографістики як наукової історичної дисципліни є історіографія, методологія, історико – біографічна термінологія, проблематика джерелознавства для складання біографій. Історіографія є підґрунтям для будь-якої галузі історичної науки, адже саме вона забезпечує базу для дослідження певної епохи, ери, або є основою для вивчення і дослідження біографії окремих історичних діячів [5].

Методологія як вчення про методи вивчення і пізнання певного явища, елементу чи матерії також є основою біографістики. Їй притаманні як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження. Сучасні методи, які впливають з антропоцентризму вивчення історичного минулого, передусім вбачають у ньому людину, особистість, а значить і її життєпис у контексті історичних подій.

У біографістиці вироблена спеціальна історико-біографічна термінологія. Вона може бути як універсальною, так і специфічною в залежності від епохи, роду занять, суспільно-політичної діяльності тощо, і характеризує життєпис особи.

Біографістика як і будь-яка галузь історичної науки буде безсилою при відсутності джерел. Джерельна база для написання біографій характеризується особливою різноманітністю. Сучасні методи пошуку, створення, реконструкції, обробки джерел дозволяють якнайповніше

відтворювати біографії діячів – творців епохи. Це можуть бути джерела писемні, речові, візуальні, усноісторичні. Серед писемних виділимо зростаючу роль еґо-документів та усноісторичних джерел, які тривалий час недооцінювалися.

Поняття «біографії» було відоме ще з давніх – давен, ще у працях Плутарха та Светонія було видно прояви класичної біографістики. Це виявлялося завдяки деяким особливим аспектам у написанні таких біографій, а саме: мета полягала у відтворенні образу історичної особи через опис її життєвого шляху, автобіографічні матеріали, та характеристика вчинків і діянь людини. Так склалися перші біографічні нариси, з яких пізніше отримає початок біографістика.

В подальшому розвиток біографістики отримав продовження в середньовічних біографіях, де біографії набували часто релігійно – моралізаторського характеру, що мало стати прикладом для наслідування.

Епоха Відродження та Просвітництва позначилася на розвитку біографістики таким чином, що дана наукова історична дисципліна стала засобом, за допомогою якого формувалися культурні і політичні ідеали того часу.

У XIX-XX ст. після тривалої еволюції біографістика виділилася в окремий напрям історичної науки, що в подальшому стане важливим етапом у формуванні її повноцінного сприйняття, на шляху становлення як самостійної історичної дисципліни.

Біографістика в своєму першопочатковому вигляді була тісно пов'язана з історіографією, бо саме історіографія займається вивченням і дослідженням історичних джерел та їх критикою, що в свою чергу забезпечує реальне підґрунтя для біографістики. Психологія також грає важливу роль у біографістиці, бо саме завдяки цій науці біографістика може дослідити і вивчити внутрішню мотивацію особистості, краще зрозуміти її внутрішній світ, та дати точну оцінку поняттям і діям людини, вивченням біографії якої і цікавить біографістику. Соціологія в свою чергу досліджує і вивчає вплив історичної особистості на суспільство, які саме дії та вчинки даної особистості вплинули тим чи іншим чином на суспільство, та які прями чи непрямі, короткострокові чи довгострокові наслідки це принесло у перспективі для всього суспільства.

Існують декілька методів біографічних досліджень, за допомогою яких біографістика проводить свої дослідження і вивчення окремої історичної особистості:

Описово – хронологічний метод – цей метод базується на двох основних принципах, а саме описовий, який зосереджується на детальному зображенні характеристик, та хронологічний, який встановлює часову послідовність подій. Таким чином, описово – хронологічний метод передає події та явища, пов'язані з конкретною особистістю, у їх точній історичній послідовності.

2) Порівняльний метод – спосіб пізнання, за якого дослідники виявляють спільне і відмінне, зіставляють для порівняння основні характеристики, риси характеру, дії та вчинки людини, чия біографія досліджується. Завдяки цьому більш виразно постають вчинки людей, героїчне і трагічне, величне і нище у їхній діяльності.

3) Проблемно–тематичний метод в історичній біографістиці застосовується для розкриття суті та знаходження істинного мотиву тих чи інших дій і вчинків особистості.

4) Психоаналітичний метод – такий метод в біографістиці базується на вивченні поведінки, психологічних особливостей діяча, його характеру та мотивацій у вчиненні тих чи інших дій. Також цей метод можна застосовувати для вивчення психології суспільства, впливу на суспільство вчинків та дій досліджуваної історичної особи.

5) Міждисциплінарний метод в історичній біографістиці забезпечує повне і багатогранне розуміння не лише життєпису особи, але й усього оточення, його впливу на мотивацію вчинків та їх наслідків, загалом розуміння важливої в біографістиці проблеми – чому одні люди стають відомими і видатними, а інші розчиняються у різних спільнотах.

В основу суті біографістики покладено збереження історичної пам'яті. Саме на прикладах історичних діячів та їх біографіях суспільство вчиться та проектує їхню діяльність і вчинки на теперішнє суспільно-політичне життя. Через біографії відомих людей суспільство і кожний індивід вчиться краще розуміти історію своєї країни.

Українська біографістика на шляху свого становлення зазнавала імперських та іноземних впливів, що накладало на життєписи відомих українців чимало політичних ярликів, особливо якщо вони були яскравими постатями національно-визвольних рухів та державотворення. Досить відчутними аж до нав'язливих стереотипів залишаються російські та польські наративи. Окремі з них до цього часу зберігають контрверсійність та неоднозначність оцінок і характеристик. Загальновідомо, що радянський режим у пропаганді ворожості «буржуазного націоналізму» перетворив прізвища лідерів національно-визвольної боротьби Симона Петлюри та Степана Бандери

на явища «петлюрівщини» і «бандерівщини». В істерії нагнітання уявної небезпеки антирадянської діяльності в ієрархії народів в СРСР «з'явилася нова категорія – народ-ворог» [6, с. 18-19]. Гіпотетично і його видатні представники отримували сфальсифіковані або негативні характеристики.

Низка ключових постатей в історії України безпосередньо впливають на формування історичної пам'яті та національної ідентичності українців, серед них Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Іван Котляревський, Тарас Шевченко, Іван Франко, Симон Петлюра, Микола Міхновський та багато інших, які формували україноцентризм світогляду співвітчизників. В імперську добу вони апіорі оцінювалися в контексті русифікації. Такий приклад наводив дисидент, громадський і державний діяч Іван Дзюба про учня київської школи, який був дуже розчарований, коли дізнався, що гетьман Богдан Хмельницький українець, а не росіянин [7, с. 57-58].

Висновки. Біографістика з її невичерпним ресурсом історичних персоналій має великий виховний потенціал, передусім в освіті різних рівнів. Біографістика сприяє формуванню патріотичної громадянської позиції в учнів та студентів, розвиває критичне мислення, що відкриває можливості до осмислення історичних подій, спонукає до роздумів та самостійних висновків. Роль біографістики у колективній пам'яті також є не менш важливою, адже так формується громадянська позиція в країні. Біографії історичних діячів є ключовими маркерами до певної епохи та національної самоідентифікації, які прямо впливають на суспільство через масову культуру.

Список використаних джерел

1. Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / пер. з англ. М. Климчука. Христини Чушак. Київ: Вид-во «Часопис «Критика" », 2008. 303 с.

2. Симон Петлюра та його родина. Документи і матеріали / Полтав. обл. об'єд. Всеукр. т-ва "Просвіта" імені Т. Шевченка ; упоряд. та передм. Василя Михальчука. Полтава, 2018. 268 с.

3. Біографіка. Біографістика: зб. наук. пр. Ін – ту біографічних

д

о 4. Полтавська Петлюріана - 9 : матеріали десятих Петлюрівських читань / гол. ред. О. Б. Супруненко ; Каф. світового українства КНУ імені Тараса Шевченка, Держ. архів Полтав. обл., Полтав. краєзнавчий

і

д

ж

е

н

музей імені, Полтав. обл. об'єднання Всеукр. тов-ва "Просвіта" ім. Т. Шевченка. Полтава : Дивосвіт, 2024. 148 с. : іл.

. Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми. /ред. Леонід Зашкільняк Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. 406 с.

6. Ключко Р. Невидима битва. Як дисиденти боролися за незалежність України. Київ: ТОВ «Віхола». 285 с.

7. Нагайко Т. Ю. Біографічні відомості про діячів українського громадівського руху: методологічна та джерельна візії. Українська біографістика. 2016. Вип. 13. С. 189-203. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000641192> (дата звернення 04.04.2026)

*Tetyana Nesterenko,
scientific supervisor Lyudmyla Babenko.*

BIOGRAPHICS: THEORETICAL FOUNDATIONS, CONCEPTS, AND METHODS

Abstract: *This article explores the methodological approaches and characteristics of the interdisciplinary field of humanities known as biographics. It emphasizes the close connection between biographistics and historical science as its integral part, as well as its role in shaping historical memory and national identity. The article highlights the methods and objectives of biographistics and provides examples of their application.*

Keywords: *biographistics, historical science, methodology, scientific methods, biographies, personalities*

УДК 271.2:316.485.26(477)“2014/...”

Анастасія Нікіфорова,
здобувач першого рівня вищої освіти
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет

імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Науковий керівник: **Наталія Діанова**,
д.і.н., професор кафедри історії України
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. Досліджено становище та особливості функціонування православних церков в Україні в умовах російської агресії. Проаналізовано історичні передумови формування конфесійного простору та трансформації православних юрисдикцій. Розглянуто зміни у богослужбових практиках, календарній реформі, мовному питанні та розвитку військового капеланства. Визначено вплив релігійного чинника на суспільну консолідацію. Порушено питання можливого особливого статусу Православної церкви України.

Ключові слова: православні церкви, Україна, російська агресія, автокефалія, Томос, релігійна політика, капеланство.

Релігія, як суспільний феномен, відіграє важливу роль у процесах формування державності, національної ідентичності та культурного розвитку. В українському контексті її значення особливо помітне, оскільки історичний розвиток країни супроводжувався складними та неоднозначними конфесійними трансформаціями. Упродовж багатьох століть релігійний фактор на українських землях завжди перебував у тісному зв'язку з політичними та суспільними процесами.

Сучасна Україна є світською державою, в якій законодавчо закріплено принципи свободи совісті та рівності усіх релігійних конфесій. Водночас релігійний простір країни залишається багатоконфесійним: поряд із православ'ям функціонують Українська греко-католицька церква, римо-католицькі громади, протестантські об'єднання, мусульманські та інші релігійні спільноти. Попри це, православ'я традиційно займає провідне місце в духовному житті

суспільства, що зумовлює його значний вплив на суспільні настрої та процеси національної консолідації.

Водночас питання ролі церкви в державному житті залишається дискусійним. Формально відокремлена від держави, вона фактично продовжує впливати на суспільно-політичні процеси, особливо в умовах кризових викликів. Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася в 2022 році, суттєво загострила цю проблему, актуалізувавши питання не лише духовної ролі церкви, а й її місця в системі національної безпеки. У таких умовах релігійні інституції можуть виступати як чинником суспільної консолідації, так і потенційним інструментом дестабілізації, що особливо проявляється в контексті існування кількох православних юрисдикцій.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень, присвячених історії церков та конфесійним трансформаціям в Україні, комплексний аналіз змін у православному середовищі в умовах російського вторгнення залишається недостатньо розробленим. Заслугує на увагу дослідження Ю. Коваленко, присвячене концепції «відкритого православ'я» як зреформованої моделі конфесії, яка орієнтована на запити культури, науки, філософії та сучасних технологій [1]. Окремі дослідники приділяють увагу створенню інституту капеланства та його місця в структурі ЗСУ. Зокрема, В. Зуйков проаналізував особливості капелансько-волонтерського служіння на передовій та його роль у забезпеченні духовної і психосоціальної підтримки військових. При цьому він підкреслив поліконфесійний склад капеланів, значну частину яких становлять протестанти [2]. Проте в цілому зазначена проблема не досліджена, що додає актуальності представлений публікації.

Мета публікації полягає в комплексному дослідженні становища православних церков в Україні в умовах російської агресії, аналізі їх ролі в суспільстві та визначенні перспектив розвитку державно-церковних відносин. Окремого наукового інтересу набуває питання можливого особливого статусу Православної церкви України як чинника культурної консолідації та зміцнення гуманітарної безпеки держави.

Сучасне православне християнство в Україні не є монолітним. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. виникло кілька православних конфесій: Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП), Українська православна церква Київського патріархату

(УПЦ КП), Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) та Православна церква України (ПЦУ).

УПЦ МП на чолі з Володимиром (Сабоданом) зініційована в травні 1992 року на архієрейському соборі в Харкові, проведеному за вказівкою Московського патріархату. Фактично це була відповідь Москви на спробу УПЦ та її митрополита Філарета (Денисенка) в 1991 р. отримати канонічну незалежність від РПЦ. Це рішення тоді підтримали глави помісних православних церков, будучими переконаними, що таким чином УПЦ МП буде рухатися до своєї автокефалії законним шляхом [3, с. 235].

Проте, упродовж значного періоду часу ця Церква залишається канонічно залежною, а її ієрархи посідали важливі місця в Св. Синоді РПЦ. Варто зазначити, що вона має найбільшу кількість релігійних громад та віруючих на території України.

У 2018 році вийшов закон про зміну назв релігійних організацій, керівний центр яких знаходився на території країни-агресора щоб унеможливити обман віруючих та суспільства. Попри рішення Конституційного суду України, він так і не був втілений у життя.

Повномасштабне вторгнення 2022 року актуалізувало питання ролі УПЦ МП у суспільно-політичному просторі України. Пряма публічна підтримка Московським патріархатом воєнної політики Кремля, безліч зафіксованих випадків колабораціонізму окремих священнослужителів і поширення ідеології «русского мира» – усе це посилює кризу довіри до цієї Церкви.

У травні 2022 року Собор УПЦ МП засудив російську агресію та позицію патріарха РПЦ Кирила щодо війни в Україні. Він проголосив повну самостійність УПЦ та її незалежність від РПЦ. Тоді ж прийнято деякі зміни до Статуту, де задекларовано адміністративну та канонічну самостійність і повне відмежування від РПЦ. До того ж, прибрано приставку МП (Московський патріархат) з назви Церкви, яка почала називатися Українською православною церквою (УПЦ), Митрополит Київський і всієї України Онуфрій припинив членство у Священному Синоді РПЦ [4]. При цьому УПЦ не набула автокефального статусу й жодна помісна церква не визнала УПЦ окремою структурою. Підтвердженням став висновок релігієзнавчої експертизи щодо Статуту УПЦ та наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом, проведеної на замовлення Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, підписаний Головою Експертної групи професором Олександром Саганом. Члени експертної

групи зазначили, що «прийняття нової редакції Статуту УПЦ не призвело до розриву її церковно-канонічного зв'язку з РПЦ. Вона не діє як самостійна (автокефальна) Церква і не проголошує власної самостійності (автокефалії). Жодних документів чи дій, які би свідчили про трансформацію УПЦ в самостійну відносно РПЦ релігійну організацію, членами Експертної групи не виявлено» [5].

У відповідь в Україні прийнято закон, що вимагає від УПЦ повністю розірвати зв'язки з РПЦ до 18 серпня 2025 року, який поки що не реалізований.

У червні 1992 року на противагу УПЦ МП була утворена Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП). Проте вона не отримала належної підтримки віруючих і чисельність її громад значно поступалась УПЦ МП. Важко не погодитись із позицією О. Сагана, який розглядає «кризові процеси у православ'ї України в історичних та геополітичних вимірах відносин Україна – Росія, які нині відбуваються. Адже фактично проблеми нашого православного життя (і це не вперше так) сфабрикувала Російська церква з чітко визначеними намірами – не допустити відокремлення від себе православ'я України» [6, с. 222]. Історія розвитку цієї Церкви не відзначалась стабільністю, а сама вона не отримала визнання помісних церков [7, с. 244]. Попри відсутність загальновизнаного канонічного статусу, УПЦ КП відіграла ключову роль у консолідації проавтокефального руху і стала головним учасником Об'єднавчого собору 2018 р. [8].

УАПЦ сформувалася у 1921 р. як перша спроба незалежної національної православної інституції, зазнала переслідувань у радянський період і відродилася наприкінці 1980-х років. Попри те, що ця Церква першою проголосила свою автокефалію, через порушення керівництвом канонічного порядку її утворення, вона була позбавлена євхаристійного спілкування з жодною Помісною Православною Церквою світу. Це свідчить про невизнання статусу автокефалії та належності до Вселенської Православної Церкви [3, с. 232-233]. У 2018 році УАПЦ взяла участь в Об'єднавчому соборі й увійшла до складу ПЦУ, припинивши існування як окрема юрисдикція [9].

Важливим етапом новітньої історії стало утворення Православної церкви України та отримання Томоса про її автокефалію, що засвідчило прагнення до церковної незалежності та духовної самостійності. ПЦУ постала 15 грудня 2018 року на Об'єднавчому соборі в Києві за участю ієрархів УПЦ КП, УАПЦ та окремих представників УПЦ МП. 6 січня 2019 року Вселенський патріарх надав їй Томос про автокефалію, що

визначило її канонічний статус як незалежної церкви [10, 11]. Процес утвердження ПЦУ, однак, на превеликий жаль не усунув конфліктів – він лише трансформував їх: поряд із міжюрисдикційним протистоянням виникли внутрішні суперечності щодо легітимності, влади та майна. Та попри це, саме ПЦУ сьогодні максимально і принципово демонструє засудження російської агресії та підтримку українських військових [11].

Повномасштабна російська агресія запустила кілька важливих трансформацій в релігійному житті. У 2022 році гостро постало питання календарної реформи, адже користування юліанським календарем, головним популяризатором якого є РПЦ, Україна фактично продовжувала перебувати в орбіті «руського міра». Процес відбувався поетапно: 18 жовтня 2022 року Священний синод ПЦУ дозволив різдвяне богослужіння 25 грудня; 24 травня 2023 року Архієрейський собор ухвалив перехід на новоюліанський календар; 27 липня 2023 року це рішення затвердив Помісний собор. Юліанський календар назавжди асоціюватиметься тепер із РПЦ і «руським міром».

Важливим питанням сучасного церковного життя залишається мова богослужіння. В умовах війни це дискусійне питання набуло нового – ідеологічного забарвлення. Якщо в УГКЦ та ПЦУ богослужіння відбуваються українською, то в УПЦ, як і в РПЦ, – малозрозумілою парафіянам церковнослов'янською, яку помилково позиціонують з мовою Кирила і Мефодія. Проте ця мова за довгий період свого існування зазнала значних змін та нововведень, узаконених російською церквою у XVIII ст.

Ще одним вагомим моментом під час богослужіння є згадування імені російського патріарха Кирила, що свідчить про канонічне підпорядкування УПЦ Московському патріархату. Відповідно до рішень травневого Собору 2022 року значна частина духовенства УПЦ відмовилась від цього ритуалу, що є своєрідним церковним спротивом Москві під час російської агресії.

Російсько-українські військові дії спричинили формування інституту військового капеланства, що стало принципово новою практикою для Православної церкви в Україні. Православними капеланами здебільшого є священники ПЦУ, які на фронті стали духовною опорою та підтримкою для українських захисників [2, с. 83-85].

З кожним разом, як піднімається тема православ'я в Україні, не раз зауважують: церква не є державною – і, мовляв, це добре. Але чи

так це насправді? Тема одержавленості церкви в більшості випадків зустрічає негатив, який ґрунтується на двох аргументах. Перший – свобода: якщо державною буде лише одна церква, для неї з'являться обмеження і навіть обов'язки. Другий – повага до інших релігій: чи буде справедливо вважати православну церкву невід'ємною частиною держави, ігноруючи іслам, юдаїзм, греко-католицизм? Невже мусульманам також не можна надати статус державної релігії?

Твердження про те, що «державною релігією в Україні може бути лише православ'я через її слов'янський характер», має ознаки радикалізованої позиції. Воно поєднує релігію з етнічним походженням і апелює до ідеї культурної однорідності, що суперечить принципам демократичної держави. По-перше, Україна є світською державою, де законодавчо закріплено свободу совісті й рівність усіх релігій – жодна конфесія не може бути державною в юридичному сенсі. По-друге, українське суспільство є історично багатоконфесійним: греко-католицизм, римо-католицизм, іслам, юдаїзм, протестантизм – усі вони є невід'ємною частиною України. Зведення ідентичності до «слов'янсько-православної» виключає значну частину громадян. По-третє, зв'язування релігії з «чистотою слов'ян» наближається до етноцентричних концепцій, які історично призводили до дискримінації.

Професор А. Колодний стверджує, що ми не розбудуємо Українську державу без Української православної церкви. Але разом із цим, православ'я не може бути державною релігією та державною ідеологією в поліконфесійній країні. Доцільніше вважати Україну християнською державою [7, с. 29]. Питання ролі релігії в Україні варто розглядати не в категоріях домінування чи виключності, а крізь призму історичної традиції, культурної спадкоємності та сучасних викликів безпеки.

Україна сформувалася як держава з глибокою православною традицією, яка відіграла значну роль у становленні її духовної культури, освіти та суспільних цінностей. У цьому сенсі надання ПЦУ особливого статусу може розглядатися як визнання її історичної ролі у формуванні національної ідентичності. Така модель могла б слугувати інструментом культурної консолідації суспільства – особливо в умовах тривалої військових дій з Російською Федерацією. ПЦУ як автокефальна, національно орієнтована церква потенційно може виконувати роль духовної основи держави без заперечення релігійного різноманіття. Йдеться не про монополію, а про символічне закріплення

тієї традиції, яка історично була визначальною для більшості населення.

Водночас питання впливу зовнішніх релігійних центрів виходить за межі суто духовної площини – воно пов'язане з гуманітарною безпекою держави. Підтримка власної, національно орієнтованої церкви може розглядатися як механізм зменшення зовнішнього впливу й утвердження духовної самостійності. Йдеться про усвідомлення права українського народу на власну духовну традицію і прагнення до самостійності – в тому числі релігійної.

Будь-яке надання ПЦУ особливого статусу має бути чітко зрівноважене правовими гарантіями для всіх інших конфесій. Така модель дозволяє поєднати ідею національної самобутності із сучасними демократичними стандартами – і уникнути переходу до радикальних або дискримінаційних форм.

Православна церква в Україні в умовах російської агресії перейшла від фрагментованого конфесійного простору до активного суспільного суб'єкта. Повномасштабне вторгнення 2022 року прискорило інституційне становлення ПЦУ, поглибило кризу довіри до УПЦ МП і запустило необоротні процеси деколонізації релігійного простору: календарну реформу, мовне оновлення, формування капеланства та рух церковного спротиву. Центральним дискусійним питанням залишається місце ПЦУ в системі державних інститутів – не як юридично державної церкви, але як інституції, що потенційно здатна виконувати роль духовної основи нації в умовах збройної боротьби за існування.

На сучасному етапі Церква потребує переосмислення свого історичного досвіду. Вона має подолати залежність від політичних ідеологій та налагодити перспективні партнерські відносини з державою та суспільством. В умовах російської агресії українське православ'я повинне стати на шлях оновлення за рахунок наближення до проблем сучасності та поглиблення соціальної доктрини Вселенського патріархату, щоб не просто вижити, але й мати перспективу для свого майбутнього [1].

Перспективи подальших досліджень пов'язані із соціологічним виміром конфесійних змін, правовим регулюванням державно-церковних відносин і компаративним аналізом досвіду інших країн, де Православна церква відіграє особливу культурно-державну роль.

Список використаних джерел

1. Коваленко Ю. І. Концепція «відкритого православ'я»: функціональність та перспективи розвитку : дис. ... канд. філос. наук. Київ : Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 2021. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0421U103421> (дата звернення: 15.04.2025).
2. Зуйков В. Капелансько-волонтерське служіння як форма духовної і психосоціальної підтримки військових на передовій. *Вісник Львівського університету. Збірник наукових праць*. 2025. Вип. 60. С. 83-89.
3. Діанова Н. М. Історія релігії та церкви в Україні в національному та європейському контекстах : навч. посіб. Одеса, 2018. 256 с.
4. Постанова Собору Української Православної Церкви від 27 травня 2022 року. URL: <https://uoc-news.church/2022/05/27/postanova-soboru-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-27-travnja-2022-roku/#25-04-2026> (дата звернення: 15.04.2025).
5. Висновок релігієзнавчої експертизи Статуту про управління Української Православної Церкви на наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом. URL: <https://dessa.gov.ua/vysnovok-relihiieznavchoi-ekspertyzy-statutu-pro-upravlinnia-ukrainskoi-pravoslavnoi-tserkvy/> (дата звернення: 15.04.2025).
6. Саган О. Н. Національні прояви православ'я: український аспект : монографія. Київ : Світ Знань, 2001. 255 с.
7. Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. Монографія. Львів : Сполом, 2005. 336 с.
8. Історичний шлях Української Православної Церкви Київського Патріархату. УПЦ КП : офіц. сайт. URL: <https://www.cerkva.info/history> (дата звернення: 12.04.2025).
9. Єленський В. Є. Релігійна свобода і безпека у воюючій країні: випадок України. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2020. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/elenskyi_religiina.pdf (дата звернення: 12.04.2025).
10. Томос про автокефалію Православної церкви України : повний текст. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2614225-tomos-povnij-tekst-ukrainskou.html> (дата звернення: 12.04.2025).

11. Історія ПЦУ. Православна церква України : офіц. портал.
URL: <https://www.pomisna.info/uk/tserkva/istoriya> (дата звернення:
12.04.2025).

*Anastasiia Nikiforova,
scientific supervisor Nataliia Dianova*

***THE STATUS OF ORTHODOX CHURCHES DURING THE PERIOD
OF RUSSIAN AGGRESSION***

***Abstract.** This study examines the status and operational characteristics of Orthodox churches in Ukraine amid Russian aggression. It analyzes the historical preconditions for the formation of the confessional landscape and the transformation of Orthodox jurisdictions. The study also examines changes in liturgical practices, calendar reform, language issues, and the development of military chaplaincy. The influence of the religious factor on social consolidation is identified. The issue of a possible special status for the Orthodox Church of Ukraine is raised.*

***Keywords:** Orthodox churches, Ukraine, Russian aggression, autocephaly, Tomos, religious policy, chaplaincy.*

УДК 94(477.74):35.071.1"1922/1923"

Роман Павлов, здобувач третього рівня

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ШТАТНА РЕОРГАНІЗАЦІЯ ГУБЕРСЬКОГО АПАРАТУ ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕЛІТИ ОДЕЩИНИ (1922 – 1923 РР.)

Анотація: У статті на основі протоколів комісій з реорганізації та спрощення радянського апарату (1922-1923 рр.) проаналізовано процес інституціоналізації місцевої управлінської еліти Одещини. Досліджено нормативно-правові та фінансові механізми, що використовувалися для оптимізації штатної структури губернських та повітових установ. Виявлено пріоритетні напрями бюджетного фінансування, що вказують на концентрацію ресурсів у силовому та адміністративному секторах. Висвітлено роль персонального чинника у прийнятті рішень щодо кадрових призначень та ліквідації підрозділів. Охарактеризовано взаємодію між губернським центром та повітовою периферією в умовах централізації фінансового управління періоду НЕПу.

Ключові слова: радянський апарат, реорганізація, Одещина, управлінська еліта, НЕП, штатна структура.

У статті вперше вводиться до наукового обігу комплекс протокольної документації Комісій з реорганізації та спрощення радянського апарату Одещини за 1922-1923 рр. [1; 2; 3], що дозволяє реконструювати механізми функціонування управлінської вертикалі регіону в початковий період НЕПу. Вагомий внесок у дослідження специфіки соціополітичних процесів та діяльності владних і позаправових структур на Півдні України у 1920-х роках зробив В. А. Савченко [4]. Його праці, присвячені трансформації влади та регіональним особливостям Одещини в післяреволюційний період, створюють необхідний контекст для аналізу бюрократичних процесів. Фундаментальні аспекти формування радянської політичної системи та механізмів державного терору в УСРР висвітлено у працях С. Кульчицького [5] та Ю. Шаповала [6]. Проте регіональний аспект, зокрема діяльність спеціалізованих комісій із реорганізації апарату на

Одещині, залишається вивченим фрагментарно, що підкреслює актуальність даного дослідження.

Дослідження механізмів функціонування влади в Одеській губернії на межі 1922-1923 років потребує детального розгляду діяльності Комісії з місцевого бюджету та спрощення радянського апарату. Архівні матеріали, зокрема протокол № 23 від 9 листопада 1922 року [1, арк. 22-25], демонструють умови критичного недофінансування місцевих установ. За свідченнями голови комісії Рекіса, очікувані надходження до бюджету в листопаді 1922 року не перевищували 450 мільярдів рублів, що вимагало радикального перегляду всіх видаткових статей. У цей період управлінська еліта регіону постала перед викликом: збереження дієздатності ключових інституцій за умови тотальної економії. Аналіз розподілу кредитів свідчить про чітку ієрархію пріоритетів у системі цінностей тогочасного керівництва. Попри складну гуманітарну ситуацію, комісія послідовно відхиляла запити на соціально значущі потреби, такі як заготівля палива для Губздороввідділу, надаючи перевагу структурам, що забезпечували порядок та ідеологічний контроль. Зокрема, Губернському управлінню кримінального розшуку виділялися значні аванси на оперативні та секретні витрати. Такий підхід відображає модель поведінки тогочасної еліти, спрямовану насамперед на зміцнення владної вертикалі та силового ресурсу.

Важливим аспектом консолідації еліти була боротьба за фінансовий суверенітет між губернським центром та повітовою периферією. Контроль над бюджетними потоками фактично визначав межі економічної суб'єктності локальних управлінських груп. Комісія жорстко припиняла спроби Тираспольського та Первомайського повітових виконавчих комітетів самостійно розподіляти кредити або впроваджувати місцеві збори. Централізація фінансового контролю в руках вузького кола осіб (Рекіса, Балабана, Владимірова та ін.) стала визначальною рисою формування управлінської моделі в регіоні. Будь-яка господарська активність на місцях підпорядковувалася директивам губернської комісії, що фактично позбавляло локальні еліти економічної суб'єктності. Таким чином, реорганізація апарату у 1922 році виступала не лише як засіб бюджетної економії, а й як інструмент остаточного підпорядкування повітів губернському центру.

Новий етап інституціоналізації місцевої еліти, зафіксований у документах за січень 1923 року, свідчить про перехід від ситуативного скорочення видатків до системного будівництва управлінської

вертикалі. Засідання комісії під головуванням Балабана від 27 січня 1923 року [2, арк. 1-2] ознаменувало початок перегляду структури Губернського відділу управління відповідно до нових вимог районування. Характерно, що за наявності типових проєктів від НКВС, місцеве керівництво наполягало на власних корективах: «Губотдел Управления в свою очередь разработал проект упрощения, как своего, так и аппарата Уисполкомов, несколько отличающимся от проекта НКВД» [2, арк. 1]. Це підтверджує тези В. Савченка про прагнення регіональних еліт до певної автономії у прийнятті кадрових рішень та бачення специфіки Одеського регіону як такого, що потребує особливих методів адміністрування [4, с. 112].

Ключовим маркером ієрархічного відокремлення політичної верхівки став процес формування закритого циклу обслуговування вищої ланки номенклатури. Комісія прийняла стратегічне рішення про створення автономного апарату для керівного органу губернії: «Признать необходимым выделение для обслуживания Президиума [Губисполкома] особого канцелярского аппарата, существующего раздельно от Секретариата Губотдела Управления» [2, арк. 2]. Таке організаційне розмежування де-факто завершило процес оформлення привілейованого статусу вищої еліти Одещини, дозволивши їй зосередити у своїх руках контроль над найбільш конфіденційними документами та кадрами, що корелюється з висновками С. Кульчицького щодо поступового замикання радянської бюрократії у кастову структуру [5, с. 145].

Внутрішня структура Губвідділу управління після реорганізації демонструє спробу еліти охопити всі сфери суспільного життя. До складу Адміністративно-організаційного підвідділу було включено низку спеціалізованих столів: РАЦС, іноземний, обліку та реєстрації, адміністративного нагляду, а також підрозділи по роботі з КНС та національними меншинами [2, арк. 1]. Особливий акцент було зроблено на фінансовій складовій – фінансово-рахункова частина була виведена в самостійний підвідділ, що підкреслювало пріоритетність прямого контролю еліти над грошовими потоками в умовах господарського розрахунку.

Паралельно відбувалася консолідація силового блоку, роль якого у стабілізації режиму детально проаналізовано Ю. Шаповалом [6]. У протоколі № 2 від 29 січня 1923 року окремо наголошувалося на необхідності «выделения канцелярии уполномоченного ГПУ из общей канцелярии Отделов управления в виду конспиративности работы

уповноваженого» [3, арк. 4]. Це вказує на особливий статус спецслужб у структурі регіональної влади. Більше того, еліта ініціювала об'єднання зовнішньої міліції та карного розшуку не лише для економії, а й для централізації оперативного управління силовим ресурсом губернії.

Аналіз деталізованої штатної структури установ дозволяє реконструювати соціально-побутовий вимір функціонування апарату. Попри декларовану політику «спрощення», управлінська еліта формувала навколо себе широку мережу допоміжних служб. Наприклад, штати уїзних відділів управління передбачали утримання значної кількості технічних працівників: «Хозчасть: 27/ завхоз, 28/ кладовщик, 29-30/ шофери (2), 31-33/ конюхи (3), 34/ дворник, 35/ уборщик, 36/ истопник» [3, арк. 5]. Наявність цих посад у структурі губернського апарату свідчила про формування системи господарського забезпечення керівного складу, що відображало процес інституційного відокремлення управлінської верхівки.

Водночас відбувався процес розширення повноважень нижчих ланок управління, що супроводжувалося посиленням дисциплінарного тиску. Передача волісполкомам права на «наложения дисциплинарных права на советских работников в волости... в случаях применения высшей меры дисциплинарного взыскания – ареста» [3, арк. 4] свідчить про вибудовування жорсткої ієрархічної підпорядкованості. Отже, губернська еліта делегувала волостям частину адміністративних функцій, залишаючи за собою виключне право на контроль та репресивну політику, що остаточно закріпило владну монополію одеського центру в межах регіону.

На рівні міської міліції Одеси також відбувалася «оптимізація», яка де-юре скорочувала штати, але де-факто посилювала контроль над міським простором. Канцелярія управління міліції, попри злиття з карним розшуком, зберігала штат у 34 особи, включаючи статистиків та інформаторів [3, арк. 6-7]. Така структура була покликана забезпечити тотальний облік населення міста, що було ключовим завданням для економічної еліти в умовах активізації приватного капіталу в Одесі в роки НЕПу.

Комплексний аналіз протокольної документації Комісій з реорганізації та спрощення радянського апарату Одещини за 1922-1923 рр. дає підстави констатувати, що адміністративна оптимізація початкового періоду НЕПу стала ключовим механізмом консолідації регіональної управлінської еліти. Введення цих маловідомих архівних

джерел до наукового обігу у поєднанні з напрацюваннями В. А. Савченка [4], С. Кульчицького [5] та Ю. Шаповала [6] дає змогу виокремити кілька фундаментальних тенденцій у трансформації владної вертикалі регіону.

По-перше, встановлено, що фінансова та кадрово-штатна політика губернського керівництва базувалася на прагматичній ієрархії пріоритетів. Пряме надання преференцій структурам кримінального розшуку та виділення канцелярії ДПУ в окрему конспіративну одиницю [3, арк. 4] на фоні жорсткого обмеження видатків на соціальну сферу свідчить про формування репресивно-контрольної моделі управління. Для тогочасної еліти стратегічним пріоритетом було не соціальне забезпечення населення, а зміцнення силового ресурсу як головного гаранта стабільності режиму в умовах економічної лібералізації 1920-х років.

По-друге, реорганізація 1923 року зафіксувала процес остаточного ієрархічного та функціонального відокремлення вищої ланки номенклатури. Створення автономного канцелярського апарату для обслуговування Президії Губвиконкому [2, арк. 2] стало організаційним завершенням формування «закритої» управлінської касти. Наявність розгалуженої системи господарського обслуговування (шофери, конюхи, технічний персонал) навіть на рівні уїздів [3, арк. 5] заклало матеріальні підвалини для трансформації радянських службовців у привілейовану верству, чий рівень безпеки та побутового комфорту суттєво відрізнявся від загальносуспільного.

По-третє, аналіз документів виявив суперечність між офіційним курсом на децентралізацію та реальною практикою позбавлення повітової периферії фінансової суб'єктності. Хоча волостям і сільрадам делегували частину адміністративних повноважень, включно з правом на дисциплінарні стягнення та арешти [3, арк. 4], стратегічні фінансові важелі залишилися сконцентрованими в руках вузької групи осіб у губернському центрі.

Таким чином, адміністративні реформи 1922-1923 рр. не спростили апарат, а навпаки – вибудували жорстку номенклатурну вертикаль, де губернська еліта монополізувала право на розподіл ресурсів та кадровий контроль. Це дозволило одеській верхівці забезпечити собі домінуюче становище в політико-економічному просторі регіону на подальші десятиліття.

Список використаних джерел

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. Р-99. Оп. 1. Спр. 593 (Протоколи комісії по скороченню Соваппарата). 25 арк.
2. ДАОО. Ф. Р-99. Оп. 1. Спр. 594 (Протоколи комісії по реорганізації Советського апарата). Арк. 1-2.
3. ДАОО. Ф. Р-99. Оп. 1. Спр. 594 (Протоколи комісії по реорганізації Советського апарата). Арк. 3-7.
4. Савченко В. А. Авантюристи громадянської війни: історичне розслідування. Харків: Фоліо, 2000. 378 с.
5. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). Київ: Основи, 1996. 396 с.
6. Шаповал Ю. І. Держава і терор: політична історія України 20-х – 50-х років. Київ: Генеза, 2002. 434 с.

Roman Pavlov

**ORGANIZATIONAL AND STAFF REORGANIZATION OF
THE PROVINCIAL ADMINISTRATION AS A FACTOR IN THE
CONSOLIDATION OF THE SOVIET ELITE IN THE ODESSA
REGION (1922-1923)**

***Abstract:** Based on the minutes of the commissions on the reorganization and streamlining of the Soviet apparatus (1922–1923), this article analyzes the process of institutionalizing the local administrative elite of the Odessa region. It examines the regulatory, legal, and financial mechanisms used to optimize the staffing structure of provincial and district institutions. Priority areas of budgetary funding are identified, indicating a concentration of resources in the security and administrative sectors. The role of the personal factor in decision-making regarding personnel appointments and the liquidation of units is highlighted. The interaction between the provincial center and the county periphery under the conditions of financial management centralization during the NEP period is characterized.*

***Keywords:** Soviet apparatus, reorganization, Odessa region, administrative elite, NEP, staffing structure.*

Олександр Пелик, здобувач першого рівня вищої освіти Навчально-наукового педагогічного інституту імені В. О. Сухомлинського, Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв

Іван Снитко, к. і. н., старший науковий співробітник науково-методичного відділу досліджень об'єктів культурної спадщини Миколаївського обласного краєзнавчого музею, м. Миколаїв

ПОСЕЛЕННЯ ЕПОХИ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ ОКТЯБРІ I (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗКОПОК 1976 ТА 1978 РР.)

Анотація. У роботі проаналізовано різноманітні дані, отримані внаслідок розкопок поселення епохи пізньої бронзи Октябрі I: матеріальна культура, будівельні традиції, специфічні об'єкти (зольник). У висновку підкреслюється унікальність розглянутої пам'ятки, що зумовлена її хронологічною позицією як одного з найбільш пізніх сабатинівських поселень, які розкопувалися.

Ключові слова: поселення Октябрі I, сабатинівська культура, білозерська культура, матеріальна культура, епоха пізньої бронзи.

Поселення Октябрі I розташоване на правому похилому схилі Анчекракської балки, яка впадає у Березанський лиман. Поселення віддалено на 4 км від лиману та 1 км від села Октябрі (зараз Сонячне) Очаківського району Миколаївської області. Пам'ятка займала похилий мисоподібний виступ і була витягнута вдовж берега. Площа 6 га [1].

Поселення відкрите 1976 р. Інгульською експедицією ІА АН УРСР. Розкопувалося впродовж 1976 та 1978 рр. (керівник загону В. М. Ключинцев). За цей час вскрита площа більше 2000 м², досліджено 5 будівельних комплексів, понад 30 приміщень, зольник.

Внаслідок чого отримано різноманітний матеріал: керамічний посуд усіх характерних типів для епохи, вироби з каменю, кістки, бронзи, фрагменти талькової ливарної форми [1].

Потужність культурного шару поселення Октябрі I сильно коливається. У наземних будівлях він сягає 0,5 м від сучасної поверхні, а в заглиблених 1-1,3 м. Потужність культурного шару між будівельними спорудами та за їх межами 0,3-0,4 м, іноді 0,5 м [2, с. 20]. Наявність декількох шарів або горизонтів авторами розкопок не зафіксовано.

Попри значну джерельну базу, у науковій літературі тривалий час було відсутнє однозначне, остаточне й належно аргументоване визначення культурної приналежності поселення Октябрі I. А уривчасті, тезисні твердження дослідників щодо окресленої проблеми різнилися. Проте цього року нами було зроблено ґрунтовну спробу вирішити цю проблему. У результаті проведеного комплексного аналізу керамічних і бронзових виробів, а також особливостей домобудівництва, пам'ятку віднесено до рубежу пізньосабатинівського та ранньобілозерського часу. Результати дослідження були апробовані на XV читаннях пам'яті професора П. Й. Каришковського, де запропоновані висновки отримали підтримку інших дослідників епохи пізньої бронзи, зокрема Ю. А. Чернієнка, С. М. Агульникова та В. Б. Гребенникова [3].

Тривалий час матеріали, отримані під час розкопок поселення Октябрі I були опубліковані слабо, на чому, зокрема, наголошував В. П. Ванчугов [4, с. 47]. Найбільше уваги дослідженню окресленої пам'ятки приділили автори його розкопок – В. М. Ключинцев та В. Ф. Єлісеєв, розглянувши матеріали у низці наукових робіт [2; 5]. Окремі дані, важливі для визначення культурної приналежності поселення, передусім керамічні вироби, були також оприлюднені нами у вже згаданому дослідженні [3]. Певні аспекти будівельної техніки Октябрів проаналізував Ю. А. Чернієнко [6]. Втім, досі залишається низка не висвітлених моментів, що потребують подальшого вивчення та уточнення. До того ж, більшість праць, присвячених поселенню, було опубліковано у 1980-1990-х роках, тому частина наведених у них відомостей нині є застарілою й потребує актуалізації.

Метою роботи є публікація різноманітних даних, отриманих внаслідок розкопок поселення епохи пізньої бронзи Октябрі I у 1976 та 1978 рр. Для вирішення проблеми нами проаналізовано: матеріальну культуру (керамічні, кістяні, кам'яні та бронзові вироби), будівельні

традиції, специфічні комплекси (поховання, зольник) з окресленого поселення.

Серед посудин на поселенні переважають горщики – 48% (усього керамічного комплексу) (рис. 2, 6-7, 10-12), банки – 12% (рис. 1, 1; 2, 1-5) та пательні-жаровні – 8% (рис. 2, 15-20). Значну групу складають різноманітні келихи, серед них присутні й циліндрошийні (рис. 1, 2; 2, 9, 13-14). Зафіксовано також декілька фрагментів корчаг з добре заглаженою поверхнею та орнаментациєю прокресленими лініями і пружками (рис. 2, 8). На Октябрях знайдено фрагмент піфосоподібної посудини, які характерні для пізньосабатинівського часу (рис. 1, 3). Частка лощеної кераміки на поселенні становить лише 4%. Різноманітний пружок складає 60% поміж усіх типів орнаменту та розміщений на 30% усіх посудин з Октябрів (рис. 1, 1; 2, 3, 4, 5). Дрібнозубчастий штамп прикрашав 13% орнаментованих посудин або 4% усієї кераміки, а прокреслені лінії – 15% та 5% відповідно (рис. 1, 4, 5). Кількома екземплярами представлена пластична орнаментация (ручки-упори, «шишечки» тощо). Лише одна посудина прикрашена канелюрами (рис. 1, 2) [3]. Зафіксовано й специфічні поєднання різних орнаментарних стилів: під вінцем у ряд йдуть невеликі вдавлення кругоподібної форми, під ними, розміщена широка (наближена до канелюр), необережно прокреслена горизонтальна лінія по якій нанесено діагональні лінії (рис. 1, 4); штампи у вигляді кіл та прокреслені лінії різної ширини та орієнтації (рис. 1, 5).

Рис. 1. Фрагменти керамічного посуду

Загалом, набір типів посуду з досліджуваного поселення є типовим для пізньосабатинівського часу, проте, їх відсоткове співвідношення є більш характерним для ранньобілозерського етапу. Це і зумовлює унікальну культурно-хронологічну позицію поселення. Керамічний комплекс з Октябрів має найбільшу подібність до матеріалу з поселення Воронівка II (пізньосабатинівський-ранньобілозерський час) [4, с. 34-45].

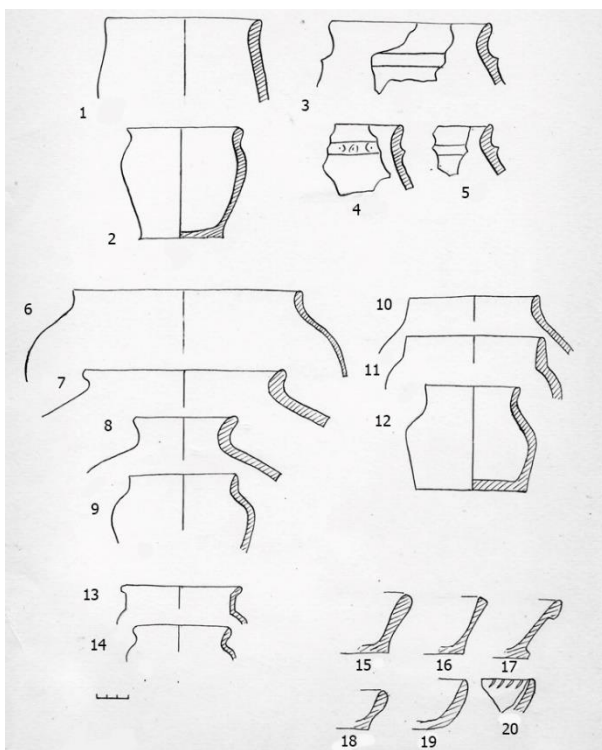

Рис. 2. Керамічний посуд (за В. М. Ключинцевим)

На поселенні виявлено 4 керамічні диски – предмети, виготовлені з черепків, обточених до круглої форми [2, с. 45, рис. 13]. Три з них мають схожий діаметр – від 2,6 до 3 см. Інший має більший діаметр (5 см) та товщину й, імовірно, є заготовкою (відвісу ?), оскільки по центру наявний не наскрізний отвір (спроба свердління). Подібні вироби виявлено на ряді інших поселень епохи пізньої бронзи Північно-Західного Причорномор'я: Дикий Сад, Виноградний Сад, Кам'янка I, Бузьке IV, Ташлик I тощо.

Поміж інших керамічних предметів варто використати заготовку біконічного пряслиця, типового для епохи пізньої бронзи.

Також у деяких житлах знайдено хлібці картоплеподібної форми [2, с. 45, рис. 13]. Хлібці відомі на багатьох поселеннях сабатинівської культури Північно-Західного Причорномор'я: Щуцьке I, Бузьке I, II, IV, Ташлик I, IV, Виноградний Сад, Воронівка II тощо [7, с. 77].

Великим набором знарядь представлені вироби з каменю: зернотерки, розтиральники різної форми та призначення, боласи, точила тощо. Цікава знахідка кам'яного песта, який мав форму усіченого конусу с закругленими торцевими сторонами [2, с. 45].

Кістяні предмети представлені багатьма типовими виробами: шпателя, струги, лошила, «ковзани», проколки тощо. Цікавою є знахідка фрагмента псалія (нащічника) витягнутої форми. На його обламаному кінці в торцевій частині є слід від отвору, розташованого поперек стрижня. Крім цього, знайдена кістяна підвіска (пронизка), а також заготовка руків'я (обойма) з трубчатої кістки [2, с. 45, 74-75]. В одному з приміщень біля стіни зафіксовано набір з семи компактно розміщених, великих астрагалів [2, с. 75]. Загалом, кількість знарядь праці з кістки, знайдених на поселенні, значно менша, ніж на сабатинівських пам'ятках, що більш характерно для білозерського часу [2, с. 75; 8, с. 103].

На поселенні Октябрі I, як і на більшості пам'яток сабатинівської та білозерської культур, була розвинута металообробка, на що, зокрема, вказує знайдена фрагментована талькова ливарна форма, на сторонах якої частково збереглися негативи для відливки кельта з арочною фаскою, списа з втулкою, яка оперезана пружком і пластичатого ножа («бритви»). На жаль, фрагментованість негативів ускладнює визначення типів виробів. У кельта збереглося одне вушко [2, с. 72, 207].

Також на пам'ятці знайдено 2 бронзові пластинчасті ножі «бритви». Найбільш добре зберігся ніж зі слабо наміченою горбатою спинкою та заокругленим кінцем, на краю є виємка (рис. 3). Фрагмент ще одного ножа має сильно спрацьоване лезо, від нього збереглася лише середня частина [2, с. 45, 72]. А. І. Мелюкова вказує, що подібні «бритви» потрапили у степи Північного Причорномор'я через носіїв фракійського гальштату раннього періоду [9, с. 60-61]. Такі вироби знайдені на поселеннях Лукашівка, Вазатик, біля Кишиніва, у скарбах періоду НаА-НаВ знайдених у Трансильванії, Угорщині, а також на поселеннях сабатинівського та білозерського часу (Черевичне [10, с. 149], Ташлик V [2, с. 72], Дикий Сад [11, с. 98-105, рис. 1, 123, 135], Тудорове, Зміївка, Бабіне IV, Білозерка [9, с. 60-61, рис. 19, 9-13]) на півдні сучасної України

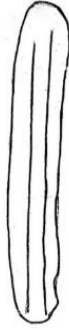

Рис. 3. Бронзова «бритва»

Для будівельної традиції поселення Октябрі I характерне, по-перше, поєднання заглиблених і наземних споруд із кам'яними фундаментами, іноді, зі стінами, викладеними з каменю на всю висоту [3; 12, с. 46]. По-друге, усі житла мають багатокамерну структуру (до восьми камер), аналогічну за будовою бджолиним стільникам – багато приміщень примикають одне до одного, утворюючи багатокамерні комплекси з пористими структурами [2, с. 50]. Площа між заглибленими приміщеннями була зайнята наземними будівлями, утворюючи комплекси (гнізда), які були відокремлені звивистими проходами шириною 0,9-1,2 м [2, с. 20]. Споруди прямокутної або підпрямокутної, рідше апсидної форми (рис. 4). Вірогідно спочатку будувалися заглиблені приміщення по одній лінії вздовж балки, вуличним методом. Згодом конструкції змінювалися, що добре простежено Н. М. Погребовою на Пересадівському поселенні, добудовувалися прибудови житлового та господарського призначення. Розміщення споруд гніздами (комплексами), вірогідно, обумовлено наявністю невеликих сімейних груп [2, с. 20-21]. Будівельна техніка досліджуваного поселення має аналогії серед пам'яток сабатинівського часу. Особливо схожим є будівельний комплекс, зафіксований на поселенні Воронівка II [4, с. 12-33]. Біля стіни одного з жител було виявлено поховання людини у скорченому положенні, супроводжене горщиком [7, с. 79]. Традиція здійснення інгумацій поблизу житлових споруд має аналогії серед інших поселень доби пізньої бронзи цього регіону (Щуцьке I) [7, с. 79-80].

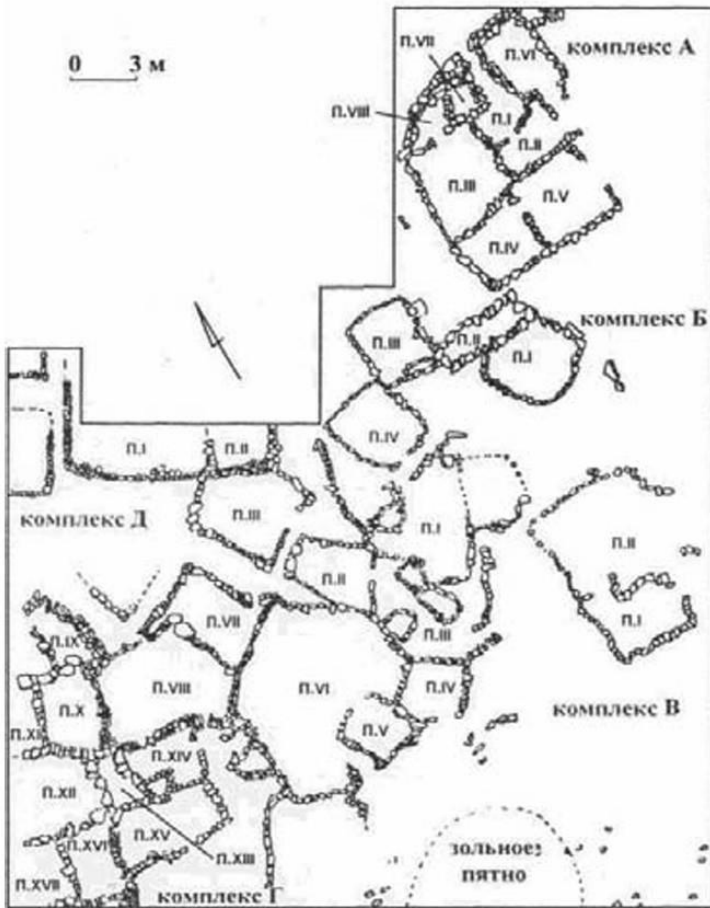

Рис. 4. Загальний план поселення (за В. М. Ключинцевим)

На поселенні також зафіксовано зольник , який розміщувався в 200 м на північ, північний захід від нижньої межі пам'ятки, на природньому пагорбі. Він у плані округлої форми, діаметром 20-30 м і висотою 1-1,5 м, містить численні уламки керамічного посуду, кістяних та кам'яних знарядь праці, остеологічного матеріалу та дрібних камінців. Керамічні вироби з зольника аналогічні колекції з поселення, наявні залощені посудини, велика кількість пательні-жаровень.

Багаточисельні сліди вогню на матеріалах з яких споруджений насип, спечена поверхня пагорба під зольником, часті купки дрібних шматочків вугілля (розмір купок до 5 см) – вказує, що зольник насипаний з матеріалу вибраного переважно з вогнищ та перенесеного на пагорб, коли він мав ще досить високу температуру [2, с. 40-42, рис. 10]. Цікаво, що зольний насип сформувався, імовірно, на покинутій частині поселення Октябрі I, на що вказують знахідки господарських ям та кладок приміщень під зольником, що загалом, характерно для пам'яток епохи пізньої бронзи (13, с. 64). У північно-західній частині насипу знайдена циліндрична яма зі слідами вогнища на дні. Дослідники вважають, що яма залишилася від встановленого на цьому місці ідола або жертовного стовпа. На нашу думку, яма могла бути споруджена у більш пізній час, на що, імовірно, вказують знахідки античної кераміки у зольнику [2, с. 42]. Загалом, даний насип, як нам здається, мав передусім господарську функцію. У ньому відсутні ритуальні предмети, мініатюрні посудини тощо, що не дозволяє віднести розглянутий об'єкт до культових.

Отже, можна сказати, що досліджене поселення дає комплекс унікальних матеріалів, які дозволяють простежити процес трансформації матеріальної культури та господарства регіону від сабатинівського до білозерського періоду, з'ясувати причини цих змін і уточнити їхні основні тенденції.

Перспективними напрямками подальших досліджень автор вважає більш детальну публікацію керамічного матеріалу з пам'ятки. Також аналіз остеологічного матеріалу, який дозволив би висвітлити багато аспектів господарства рубежу сабатинівського та білозерського часу. Це є особливо актуальним з огляду на те, що, за припущеннями дослідників, поява білозерської культури пов'язана зі змінами природних умов існування і, відповідно, господарської діяльності населення [8, с. 109]. Важливим напрямом, на нашу думку, є також проведення радіовуглецевого датування артефактів із пам'ятки, що дасть змогу точніше визначити хронологічні межі сабатинівського часу в Північно-Західному Причорномор'ї, адже поселення Октябрі I, ймовірно, належить до числа найбільш пізніх пам'яток сабатинівської культури, на яких проводилися повномасштабні розкопки.

Список використаних джерел

1. Шапошникова О. Г. и др. Отчет о работе Ингульской экспедиции в 1976г. НА ИА НАНУ, 1976/7, ф.о. №8650-8653.

2. Пам'ятки сабатинівської та білозерської культур на півдні України (не видані наукові праці В. М. Ключинцева і В. Ф. Єлісеєва). Миколаїв : Видавництво Яслав, 2025. 282 с.
3. Пелик О. В. До питання про культурну приналежність поселення епохи пізньої бронзи Ожтябрі і (за матеріалами розкопок 1976 та 1978 рр.) (у друці).
4. Ванчугов В. П. и др. Вороновка II. Поселение позднего бронзового века в Северо-Западном Причерноморье. Киев : Наукова думка, 1991. 100 с.
5. Ключинцев В. Н. Поселения сабатиновской культуры степного Побужья: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06. Киев, 1993. 327 с.
6. Черниенко Ю. А. Некоторые итоги и проблемы изучения строительного дела на сабатиновских поселениях Северо-Западного Причерноморья. *Stratum plus*. 2000. №2. С. 483-504.
7. Єлісеєв В. Ф., Гребенников В. Б. Деякі обряди та культури на поселеннях доби пізньої бронзи Сепового Побужжя. «Могилянські читання – 2025 : Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти»: До 30-річчя ЧНУ імені Петра Могили. XXVIII Всеукраїнська щорічна науково-практична конференція: тези доповідей наукової секції «Історія та археологія». Миколаїв : Видавництво ЧНУ ім. Петра Могили, 2025. С. 77-81.
8. Ванчугов В. П. Белозерские памятники в Северо-Западном Причерноморье. Проблема формирования белозерской культуры. Киев: Наукова думка, 1990. 168 с.
9. Мелюкова А. И. Скифия и фракийский мир. Москва: Наука, 1979. 256 с.
10. Синицин М. С. Матеріали до археологічної карти узбережжя Хаджибейського лиману, Одеської області. *Матеріали з археології Північного Причорномор'я*. 1959. Вип. II. С. 135-150.
11. Горбенко К. В., Гошко Т. Ю. Металеві вироби з поселення Дикий Сад. *Археологія*. 2010. №1. С. 97-111.
12. Ключинцев В. М. Поселения сабатиновского типа в Степном Побужье. Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР. Киев, 1981. С. 45-46.
13. Gerškovič Jakov P. Studien zur spätbronzezeitlichen Sabatinovka-Kultur am unteren Dnepr und an der Westküste des Azov'schen Meers. Deutsches Archäologisches Institut - Eurasien-Abteilung. Rahden/Westf: Verlag Marie Leidorf GmbH., 1999. Vol. 7. 103 s.

*Oleksandr Pelyk,
Ivan Snytko*

***LATE BRONZE AGE SETTLEMENT OF OKTYABRI I (BASED ON
EXCAVATIONS FROM 1976 AND 1978)***

Abstract. *The article analyzes various data obtained from the excavations of the Late Bronze Age settlement of Oktyabri I: material culture, building traditions, specific objects (ash pit). The conclusion emphasizes the uniqueness of the monument under consideration, which is due to its chronological position as one of the latest Sabatynovka settlements to be excavated.*

Key words: *settlement Oktyabri I, Sabatynivka culture, Bilozerka culture, Late bronze age.*

В'ячеслав-Елістер Рачинський, здобувач
першого рівня вищої освіти
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Віктор Савченко, д. і. н., професор кафедри
історії України ДЗ «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського», м. Одеса

УТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОДЕСЬКОГО РОК-КЛУБУ ЕПОХИ 1986-1991 РОКІВ

Анотація: Стаття присвячена дослідженню унікального соціокультурного явища – Одеського рок-клубу (ОРК) у період «перебудови». У роботі аналізуються історичні передумови виникнення клубу в 1986 році, роль молодіжних організацій у його легалізації та специфіка школи південноукраїнського року. Розглядається також і діяльність ключових колективів того часу («Бастіон», «Кошкин дом», «Кратер» та ін.), висвітлюється значення певних масштабних фестивалів («Рок-панорама», «Подольск 1987» (саме цей фестиваль став легалізацією рок-культури в СРСР), «фестиваль пам'яті «The Beatles»)), а також про розвиток музичної журналістики, що була незалежною. Окрему увагу приділяли трансформації рок-руху на початку 90-х, а саме: перехід від ідейного андерграунду до комерціалізації та причинам поступового занепаду клубної структури після розпаду СРСР.

Ключові слова: Одеський рок-клуб, рок-музика, перебудова, андерграунд, молодіжна субкультура, Євген Лапейко, Ігор Ганькевич, фестивальний рух, культурна трансформація.

Вступ. Друга половина 1980-х років стала дуже історичною у розвитку радянського народу. Нове керівництво СРСР на чолі з Михайлом Горбачовим розробили політику «гласності», «перебудови»,

що відкрило нові можливості для культурного самовираження, зокрема для певних молодіжних субкультур [1, с. 214]. Саме одна з таких найбільш виражених яскравих форм самовираження став рок-рух, який до цього часу існував напівлегально або в середовищі андерграунду [2, с. 87]. У цьому випадку, особливо місце в даному періоді посідає саме Одеса, як місто з багатою культурною традицією, відкритістю до зовнішніх впливів і специфічною міською ідентичністю [2, с. 56]. Саме в Одесі у 1985-1986-х рр. формується Одеський рок-клуб і саме ця організація стала центром консолідації місцевих рок-музикантів, платформою для творчості та важливим елементом культурного життя міста напередодні розпаду СРСР [3, с. 102]. Провінція, Bastion, Кратер, Кошкин Дом – саме ці гурти можна з гордістю та повагою назвати «титанами рок-клубу», а також основоположниками рок-музики міста біля моря.

Метою цієї статті є дослідження процесу утворення, функціонування та розвитку Одеського рок-клубу 1986-1991 років, а також відзначення сорокової річниці з дня створення клубу.

Передумови виникнення рок-руху в Одесі. Формування рок-руху в Одесі варто розглянути, як певну складову ширших соціокультурних трансформацій, які відбувались в СРСР в пізньюрадянську епоху. Що це означає? Мова іде про поступову ерозію монополії культури, кризи, пов'язану з ідеологічним контролем та пошуку й використання альтернативних каналів культурної комунікації, які працювали поза державних інституцій [1, с. 214; 2, с. 87]. Варто зазначити, що рок-музика є не лише естетичним явищем, а й як формою символічного опору домінантному дискурсу.

Період 1970-х – першої половини 1980-х років культурна політика СРСР мала в собі жорсткість в регламентації художньої діяльності, яка розвивалась системою цензури, репертуарних комісій, що перевіряли цю цензуру та інституційний контроль [1, с. 210]. Але чому ж рок був страхом системи? Уся справа в тому, що музика асоціювалась із західною масовою культурою, від чого і кваліфікувалась, як ідеологічно небезпечною та внаслідок цього і витіснялось в напівлегальну або нелегальну сферу [2, с. 90]. Наслідок один – формування специфічного типу творчості, який багато дослідників звать «андерграунд», як мережу неформальних практик, що включали «квартирники», «самвидав», «магнітиздат». Квартирники у цьому ж контексті грають певну роль, як альтернативна форма існування рок-культури, оскільки вона забезпечила не лише фізичний

простір для виступів, але й створювала горизонтальні комунікативні мережі, де мова йшла про ідеї стилі та символи. Саме так формувалась первинна аудиторія рокерів та народжувалося становлення локальних музичних спільнот.

Також, один з важливих чинників розвитку руху була трансформація інформаційного середовища. Поширення магнітофонної техніки сприяло виникненню «магнітиздату», який забезпечував несанкціоноване тиражування записів [2, с. 92]. Паралельно з феноменом, певну роль відігравали іноземні радіостанції, які транслювали музику з заходу задля формування альтернативного культурного канону і розширення естетичного горизонту радянської молоді.

Якщо казати про Одесу, то такі тенденції посилювалися регіональними умовами. Портовий статус міста вдосконалив його підвищену відкритість до зовнішніх культурних впливів, що проявлялося у імпорті західних музичних матеріалів через моряків та іноземні зв'язки [4, с. 60]. Одеса була «транзитним вузлом» культурних інновацій, де відбувалась їхня адаптація та переосмислення. Так само, не менш важливою була й внутрішня культурна специфіка міста. Міська культура традиційно характеризувалась високим рівнем урбаністичної ідентичності, іронічністю, схильністю до театральної повсякденності [4, с. 63]. Ці риси у поєднанні з рок-музикою сприяли певному формуванню своєрідного місцевого стилю, який має в собі певну жанрову гібридність та семантичну багатшаровість.

До середини 1980-х рр. в Одесі вже сформувалося середовище музикантів, які мали досвід виступів, власний репертуар і певну аудиторію, що створило передумови для переходу від «андерграунду» до більш організованих форм діяльності.

Тому, виникнення Одеського рок-клубу в 1986 році було результатом багаторівневої взаємодії структурних, культурних та соціальних факторів. Воно мало в собі як проблему старої культурної системи, так і становлення нових форм організації культурного життя. Тут вже рок-культура виступає не лише, як локальна інституція, а як прояв ширших процесів трансформації, що охопили радянське суспільство наприкінці існування великої республіки.

Процес заснування Одеського рок-клубу у 1986 році слід дослідити, як результат взаємодії двох тенденцій:

1. Поступова легалізація неформальних культурних практик у межах політики «перебудови»

2. Внутрішньої потреби самого музичного середовища в поширенні власної діяльності.

Саме так, створення рок-клубу було не просто спонтанністю, а логічним етапом еволюції локальної рок-сцени [1, с.220; 2, с. 112]. Взагалі, до моменту заснування клубу в Одесі вже був певний «андерграунд» в колі музикантів і колективів, серед них такі гурти, як: «БАСТІОН» Ігоря Ганькевича та Вячеслава Рачинського, «ПРОВІНЦІЯ» Євгена Лапейка, «ДЕТИ НА ТРАВЭ» Станіслава Подліпського, «КРАТЕР» Сергія Кістерова, а також низку менш відомих, але активних команд. Вони виступали на «квартирниках», неофіційних концертах та молодіжних заходах, тим самим формуючи первинну аудиторію рокерів в місті.

Особливу роль у формуванні рок-сцени Одеси також відігравали виконавці, які тяжіли до експериментів поєднуючи рок із елементами театру(до речі, так і зародилась рок-опера), перфомансу та сатири, що відповідало загальній тенденції розвитку радянського року другої половини 1980-х років, коли відбувалося розширення жанрових меж і зростання старту творчості молоді.

Політика «перебудови» створила умови для часткової легалізації цієї діяльності. Держава, усвідомлюючи неможливість повного контролю над неформальними культурними процесами, почала інтегрувати їх у систему офіційних інституцій. Саме так, рок-клуби стали інструментом «керованої лібералізації».

Організаційною базою клубу став один із міських будинків культури, що відповідало загальносоюзній практиці студентського рок-руху, що забезпечило можливість проведення регулярних концертів, репетицій та фестивалів, де рок-музиканти вперше отримали доступ до офіційних сцен, звукової апаратури та ширшої аудиторії.

Одним з важливих елементів функціонування клубу стало створення худ. ради, яка здійснювала відбір учасників, але навіщо вона потрібна? Тому що до складу рок-клубу входили гурти, які пройшли прослуховування та отримали дозвіл на концертну діяльність і саме Бастіон та Провінція були такими найпершими гуртами [3, с. 110]. Процедура самого відбору передбачала оцінку не лише музичної частини, але і змісту текстів, що свідчить про збереження контролю від Компартії, але і тут є нюанс. У порівнянні з попереднім періодом, ці обмеження були значно послаблені, що дозволяло музикантам експериментувати з тематикою та стилістикою.

Створення рок-клубу мало і важливе символічне значення, яке

означало перехід рок-музики з маргінального простору у частково легітимізовану сферу публічної культури. Для одеситів це була можливість не лише розширити аудиторію, а й увійти в ширший контекст радянського рок-руху, комунікуючи з гуртами з інших міст. Саме так, заснування Одеського рок-клубу у 1986 році стало точкою кристалізації рок-сцени, що вже існувала в більш латентній формі. Тут був як інституційний вимір (контроль, організація, легалізація), так і культурний (формування спільноти, розвиток стилю, розширення творчих можливостей), що визначило подальший розвиток рок-культури в Одесі наприкінці 1980-х років.

Розвиток рок-культури в Одесі (1986-1991). Цей період став етапом інтенсивного розвитку рок-культури в Одесі, що було зумовлено такими факторами, як інституціоналізацією культури у формі рок-клубу та загальними процесами лібералізації культурного життя в СРСР. Саме тоді відбувається перехід від фрагментарного, напівлегального існування рок-музики до більш структурованої та публічно репрезентованої форми такої діяльності [1, с. 225; 2, с. 130]. Але що все-ж зумовило? Так те, що одним із ключових факторів розвитку стало розширення концертної практики, де завдяки діяльності рок-клубу наші гурти отримали доступ до офіційних сцен – будинків культури, клубів, студентських просторів. Одним із таких офіційних перших фестивалів, який легалізував рок, як культуру став Подільск-87, де виступали такі гурти, як Бастіон (Одеса), Наутілус Помпілус (Ленінград), ДДТ (Ленінград) та багато інших відомих гуртів. Це все не лише збільшило кількість виступів, а й змінило сам характер взаємодій з слухачами: від квартирників до масових концертів, що стало причиною утворення нової моделі культурного споживання.

Якщо казати про Одесу, то тут в цей період дуже активно діють і розвиваються гурти «Бастіон», «Провінція», «Дети на травэ» «Кратер». Вони формували ядро одеської сцени, визначаючи її орієнтири як естетичні, так і тематичні. Але паралельно з'являються нові гурти, що свідчить про розширення музичного середовища та його певний настрій. Характерною рисою рок-культури Одеси була і жанрова альтернатива, бо на сцені співіснували різні напрями – від класики та блюзу до панку, постпанку та хард-року [4, с. 64], що свідчить про поступову інтеграцію сцени у щось більше, а також про зростання рівня музичного таланту та компетентності виконавців. Разом з цим, важливим аспектом розвитку була еволюція змістового наповнення рок-музики, бо саме послаблення цензури дозволило

музикантам звертатися до соціально-значущих тем, як то: криза радянського суспільства, проблеми особистої свободи, відчуження та проблеми моралі.

В текстах цих пісень дедалі частіше з'являються елементи критики, іронії, філософська думка на основі реальності. Якщо казати про своєрідність одеської сцени, то вона проявлялась саме в поєднанні соціальної проблематики з іронічністю та театральністю, що є притаманним місту. Значна частина гуртів використовувала елементи сатири, абсурду, гротеску, що надавало творчості певного колориту, виразної ідентичності, де рок-культура була не лише, як явище, а й форма культурного самовираження [4, с. 63]. Із спогадів лідера гурту «Бастіон» Вячеслава Рачинського: «... Ми не були просто рокерами, ми були бойовими рокерами, які творили більше, ніж музику, показуючи свою позицію в цьому світі та наше бачення майбутнього...».

Одним з важливим напрямів стало проведення фестивалів та концертів поміж усіх міст України та країн колишнього СРСР. Одеський рок-клуб виступав організатором або співорганізатором таких заходів. Це сприяло встановленню певних зв'язків між різними рок-клубами, сценами та інтеграції одеських музикантів у загальносоюзну тусовку [2, с. 135]. Надалі сталося і формування інфраструктури рок-культури. Не дивлячись на обмеження, з'явились можливості для запису музики, поширення концертних записів, обмін між музикантами певним матеріалом. Магнітиздат і далі відіграв важливу роль, але у поєднанні з більш офіційними каналами [2, с. 92].

Водночас, розвиток рок-культури супроводжувався певними суперечностями. З одного боку, розширились можливості для творчості, а з іншого – збереглися нотки контролю через систему рок-клубу та художніх рад, що створило «часткову свободу», в межах якої музиканти змушені були балансувати між самовираженням і допустимими рамками. Наприкінці 1980-х років рок-культура в Одесі досяг вершини свого розвитку. Поступово змінюються умови її існування: з послабленням контролю з боку держави рок-музика втрачає статус опозиції і починає інтегруватися в нові, ринкові форми виробників культури. Це ставить перехід до нового етапу, який варто пов'язати із пострадянською трансформацією музичного середовища.

Отже, розвиток рок-культури в Одесі цього періоду був складним і багатогранним процесом, який поєднав в собі інституційні зміни, естетичну еволюцію та певні трансформації і став важливим етапом формування сучасної музичної культури Одещини, залишивши

помітний камінець в історії українського року.

Криза та завершення діяльності Одеського рок-клубу (1990-1991 рр.). Заключний етап існування Одеського рок-клубу припадає на 90-ті і безпосередньо пов'язаний із глибокими політичними, економічними та соціокультурними трансформаціями, що відбувались в СРСР напередодні його розпаду. У цей період змінюються не лише умови функціонування культурних інституцій, але й сама логіка існування рок-клубу, як явища, який раніше рухався у специфічному балансі між легальним та неформальним [1, с. 230; 2, с.145].

Одним із ключових чинників кризи клубу стала втрата ним інституційної необхідності, бо якщо в другій половині 80-тих рок-клуб був посередником між музичним рухом та державою, то на початку 90-тих ця функція поступово зникає та лібералізація культурного простору та фактичне скасування цензурних обмежень дозволяти музикантам діяти автономно та без залучення офіційних структур. Але паралельно, відбувається трансформація економічної моделі культурного виробництва. Перехід до ринкових відносин супроводжується різким скороченням державного фінансування культурної сфери, що безпосередньо вплинуло на діяльність клубу, оскільки багато концертних майданчиків втратили можливість регулярно організовувати заходи, а технічна база та ресурси значно погіршились.

В таких умовах, музиканти були змушені адаптуватись до нових реалій. Частина гуртів, які раніше входили до складу Одеського рок клубу намагалися перейти до комерційної моделі діяльності, організовуючи самостійні концерти або співпрацюючи з приватними організаторами. Це був фестиваль «Пікейні жилети», які гурт «Бастіон» разом з лідером гурту «Провінція» Євгеном Лапейко влаштували на честь вшанування пам'яті лідера першого гурту Ігоря Ганькевича. Також, гурт «Провінція» почав більше виступати в театрі Музичної комедії, де грали композиції свого лідера-маестро та елементи рок-опери. Інші команди припинили існування через браку коштів або внутрішні проблеми. Також, важливим нюансом кризи стало зниження соціальної значущості рок-культури. У другій половині 1980-х років рок був символічною опозицією до офіційної культури, однак, коли СРСР припинив своє існування, то і опозиція втратила актуальність, бо рок припинив бути маркером протесту і поступово стає спектром масової культури [2, с. 150]. Також причиною є відкриття кордонів та поява нових каналів доступу до західної музики, внаслідок чого інтерес до локального року знизився.

У 1991 році на тлі розпаду СРСР, Одеський рок-клуб фактично припинив своє існування. Його зникнення не було моментальним, а скоріше результатом поступового згортання діяльності, зміною умов та внутрішньою втратою функціональності. Але завершення діяльності рок-клубу не означало зникнення явища, як такого, бо він почав розвиватись у нових формах, поза межами державного контролю, адаптуючись до певних ринкових умов та нових реалій. Багато музикантів, які починали діяльність тут, згодом стали учасниками пострадянської сцени.

Так, криза та завершення діяльності Одеського рок-клубу були закономірним наслідком глибоких трансформацій радянського суспільства. Рок-клуб, який виник, як форма співіснування держави та культури в нових умовах був без сенсу, поступившись місцем більш гнучким формам культурної організації.

Висновки. Отже, утворення Одеського рок-клубу у 1986 році стало результатом поєднання соціокультурних змін пізньорадянського періоду та розвитку неформального музичного середовища. Його поява була зумовлена, як потребою легалізації рок-руху, так і метою держави інтегрувати альтернативну культуру у свій контроль. В 1986-1991 роках рок-клуб відігравав важливу роль у формуванні одеської рок-сцени, сприяв розширенню концертної діяльності, розвитку музичних колективів і становленню локальної культурної ідентичності. Водночас, його діяльність поєднувала елементи творчої свободи та ідеологічного контролю.

Завершення існування рок-клубу на початку 1990-х років було пов'язане зі зміною політичних і економічних умов, що призвело до втрати ним функціональної необхідності. У нових умовах рок-культура продовжила розвиток поза межами подібних інституцій.

Таким чином, Одеський рок-клуб став важливим етапом у розвитку рок-культури, відобразивши процес переходу від неформального до частково легалізованого, а згодом – до незалежного існування музичного середовища.

Список використаних джерел

1. Історія української культури ХХ століття /ред. В. А. Смолій. Київ : Либідь, 2005. 512 с.
2. Троицкий А. К. Рок в СССР: опыт популярной энциклопедии. Москва : Музыка, 1991. 384 с.
3. Кагарлицький Б. Ю. Культура і політика в СРСР. Київ :

Основи, 2003. 320 с.

4. Ярмоленко О. В. Молодіжні субкультури в Україні кінця ХХ століття. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 256 с.

*Elister Rachynskyi,
Viktor Savchenko*

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE ODESSA ROCK CLUB IN THE PERIOD 1986-1991

***Abstract:** This article is devoted to the study of a unique sociocultural phenomenon – the Odessa Rock Club (ORC) – during the “perestroika” period. The paper analyzes the historical preconditions for the club’s emergence in 1986, the role of youth organizations in its legalization, and the specific characteristics of the South Ukrainian rock scene. It also examines the activities of key bands of that time (“Bastion,” “Koshkin Dom,” “Krater,” etc.), highlights the significance of certain large-scale festivals (“Rock Panorama,” “Podolsk 1987” (it was this festival that marked the legalization of rock culture in the USSR), “The Beatles Memorial Festival”), as well as the development of independent music journalism. Special attention is given to the transformation of the rock movement in the early 1990s, specifically: the transition from an ideological underground to commercialization and the reasons for the gradual decline of the club scene following the collapse of the USSR.*

***Keywords:** Odessa Rock Club, rock music, perestroika, underground, youth subculture, Yevgen Lapeiko, Igor Gankevich, festival movement, cultural transformation.*

Дарія Семзеніс, здобувач першого рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет Імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Науковий керівник: **Олена Сєкерська**, к. і. н., завідувач кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

КУЛЬТИ БОГІВ В ОЛЬВІЙСЬКОМУ ПОЛІСІ

Анотація: Стаття присвячена релігійному житті Ольвії Понтійської – грецької колонії на Північному Причорномор'ї, заснованої вихідцями з Мілета наприкінці VII – на початку VI ст. до н. е. Розглядаються основні культу, що функціонували в полісі: культ Аполлона Дельфінія як головного покровителя міста та держави, а також культу Зевса, Афін, Деметри та Діоніса. На основі писемних джерел та широкого кола археологічних матеріалів простежується специфіка релігійного середовища Ольвії, взаємодія еллінських і місцевих причорноморських традицій, роль культових практик у суспільному, політичному та духовному житті полісу. Особлива увага приділяється зв'язку між культовими інституціями та системою полісного управління, а також явищу релігійного синкретизму в умовах греко-варварського пограниччя.

Ключові слова: Ольвія Понтійська, античні культу, Аполлон Дельфіній, Зевс, Афіна, Деметра, Діоніс, релігія, Північне Причорномор'я, грецька колонізація.

Ольвія Понтійська – один з найбільших і найкраще вивчених античних полісів Північного Причорномор'я. Місто, засноване вихідцями з Мілета приблизно наприкінці VII – на початку VI ст. до н. е. на березі Бузько-Дніпровського лиману, упродовж кількох століть відіграло роль провідного осередку грецької культури та

торгівлі в регіоні. Поліс переживав різні історичні етапи: розквіт у класичну та ранньоелліністичну добу, кризу, спричинену скіфськими і потім готськими вторгненнями, і поступовий занепад у перших століттях нашої ери.

Невід'ємною частиною духовного і суспільного життя Ольвії була релігія. Культова практика пронизувала всі сфери полісного існування – від державного управління до повсякденного побуту, від торговельних угод до поховальних обрядів. Боги ольвійського пантеону були не лише об'єктами індивідуального благочестя, а й гарантами полісного ладу, охоронцями суспільного договору між громадянами і між людьми та надприродними силами.

Вивчення релігійного середовища Ольвії має тривалу наукову традицію. Систематичні розкопки міста, розпочаті ще в XIX ст., виявили численні культові споруди, вотивні написи, теракотові статуетки та інші сакральні об'єкти, що відкрили перед дослідниками широку картину духовного життя полісу [1, с. 18-44.]. Вагомий внесок у вивчення цієї теми зробили українські вчені, передусім А. С. Русяєва, чий монографії, зокрема «Религия понтийских эллинов в античную эпоху» є фундаментальними для розуміння ольвійських культів [2]. Значне місце займають дослідження С. Д. Крижицького, А. С. Русяєвої та Ю. І. Козуб [3, с. 134-148.]. Важливим є й внесок Т. М. Шевченко, чия стаття про погруддя-фіміатерії та культ Діоніса в Ольвії суттєво поглибила розуміння діонісійських практик у місті [4, с. 39-56]. Відому роль у дослідженні зв'язків грецького і скіфського культурних світів відіграли роботи А. С. Острроверхова [5, с. 58-69].

Особливу цінність для вивчення духовного обличчя Ольвії має «Борисфенська промова» (*Oratio XXXVI*) грецького оратора та філософа Діона Хрисостома (бл. 40 – після 110 р. н. е.). Цей твір, написаний після відвідин міста автором, фіксує живий зріз релігійно-філософських уявлень ольвіополітів і є унікальним писемним свідченням стану міста пізньоантичного часу [6]. Діон змальовує жителів Ольвії як людей, що попри скрутне матеріальне становище міста зберігають глибоку прихильність до грецьких культурних традицій, в тому числі шанування богів.

Метою цієї статті є комплексна характеристика основних культів, що функціонували в Ольвійському полісі: культу Аполлона Дельфінія як центрального полісного культу, а також культів Зевса, Афіни, Деметри та Діоніса. Особлива увага приділяється їхній ролі в суспільному і державному житті міста, а також взаємодії із місцевими

традиціями. У роботі використовуються писемні й археологічні джерела та наукова література.

Серед усіх культів ольвійського пантеону особливе, центральне місце посідав культ Аполлона Дельфінія. Як засвідчують писемні, епіграфічні та археологічні джерела, саме він мав статус головного полісного культу, тісно пов'язаного з мілетською традицією. У Мілеті – метрополії Ольвії – також шанували Аполлона Дельфінія як покровителя мореплавства, полісного ладу та колонізації. Перенесення цього культу до Ольвії було природним актом, що символізував духовний зв'язок нової колонії з містом-засновником.

Головним храмом культу в Ольвії був Дельфіній – монументальна культова споруда, розташована у центральній частині Верхнього міста поряд з агорою. Цей теменос виконував не лише сакральні, а й важливі суспільні функції: тут зберігалися державні документи, укладалися угоди між громадянами і між Ольвією та іншими полісами, проводилися офіційні церемонії. Залишки фундаментів храму, виявлені під час розкопок, дозволяють реконструювати його як велику споруду іонійського типу, що відповідає архітектурній традиції Мілета [2, с. 87-92].

Зв'язок культу Аполлона з полісним управлінням виявляється передусім у діяльності колегії мольпів – жерців-магістратів, що відали культовими відправами на честь бога. Мольпи належали до найвищих державних інституцій Ольвії: вони очолювали щорічні процесії, здійснювали жертвоприношення та стежили за дотриманням встановлених ритуалів. Написи, знайдені в Ольвії, фіксують довгі списки мольпів із зазначенням їхніх родин, що свідчить про спадковий і високопрестижний характер жрецького стану. Серед мольпів зустрічаємо представників найвидатніших ольвійських родів, що підкреслює нерозривний зв'язок між релігійною та соціальною елітою міста [2, с. 92-98]. Зв'язок між системою культових інституцій і демократичним устроєм Ольвії розкритий А. С. Русяєвою у статті «Ольвійська демократія» [6, с. 44-57].

Окрім Аполлона Дельфінія, в Ольвії шанувалися й інші іпостасі цього бога. Аполлон Ієтрос (Лікар) – одна з характерних для Причорномор'я форм, що поєднувала функції цілителя, покровителя та рятівника. Аполлон Простат (Захисник) виступав охоронцем полісного ладу. Різноманіття аполлонівських культів свідчить про багатовимірність образу бога в свідомості ольвіополітів та про адаптацію грецької релігійної традиції до місцевих потреб [7, с. 127-

137]. Загальний огляд духовної культури Ольвії, включно з місцем аполлонівського культу в ній, подає А. С. Русяєва у своїй праці «Ольвія Понтійська» [8, с. 71-110.].

Культурні практики, пов'язані з Аполлоном, включали не лише жертвоприношення та процесії, а й музичні та поетичні змагання. Аполлон сприймався ольвіополітами як покровитель мистецтв, знань і законності. Його культ був органічно пов'язаний з написами на кам'яних стелах, що встановлювалися в теменосі: декрети на честь благодійників міста, угоди з іншими полісами, списки жерців – усе це знаходило своє місце поряд з вівтарем бога-покровителя.

У «Борисфенській промові» Діон Христом описує ольвіополітів як людей, що зберігають глибоку шану до Гомера, знають напам'ять «Іліаду» і дотримуються грецьких традицій попри скрутне становище міста наприкінці I – на початку II ст. н. е. [9, 9]. Ця культурна стійкість невіддільна від релігійної: шанування Аполлона як уособлення класичної еллінської культури залишалося живим і в пізню добу занепаду Ольвії. Діон з подивом і повагою описує, як ольвіополіти, котрі ледве зводять кінці з кінцями в умовах постійної варварської загрози, все одно збираються для філософських і літературних дискусій – прояв духу, якому покровителює Аполлон [9, 16, 17].

Археологічні матеріали підтверджують центральне місце аполлонівського культу: численні вотивні написи, теракотові статуетки бога, монети із зображенням Аполлона або його символів – кіфари, лавра, лука – знаходять у різних частинах міста та некрополя. Матеріальна культура Ольвії буквально просякнута аполлонівською іконографією, що є беззаперечним свідченням центрального місця цього культу в духовному житті полісу [2, с. 95-105].

Поряд із культом Аполлона важливу роль у релігійному житті Ольвії відігравав культ Зевса. Верховний бог олімпійського пантеону шанувався в кількох іпостасях, кожна з яких відповідала певній сфері суспільного буття. Зевс Поліей (Захисник міста) виступав покровителем полісного ладу та державності. Зевс Сотер (Рятівник) був об'єктом молитов у моменти небезпеки – особливо актуальна функція для Ольвії, що постійно зазнавала загрози від кочових племен. Зевс Отець уособлював вищий авторитет і батьківське заступництво над громадою [2, с. 120-130].

Присутність зевсівського культу в Ольвії фіксується як епіграфічними, так і археологічними матеріалами. На агорі та в районі

теменосів виявлено залишки вівтарів і культових споруд, пов'язаних із шануванням Зевса. Написи фіксують жертвоприношення на честь Зевса Сотера після перемог над ворогами, що демонструє практичну роль культу в житті полісу. Держава зверталася до Зевса як до вищого гаранта своєї безпеки і благополуччя.

Примітно, що культ Зевса в Ольвії органічно поєднувався з шануванням Аполлона: обидва боги виступали гарантами суспільного договору, законності і порядку. Цей зв'язок відображав загальногрецьке уявлення про Зевса і Аполлона як взаємодоповнювальних покровителів полісного устрою – батька-законодавця і сина-оракула, чії настанови визначали шляхи людських спільнот [7, с. 127-137.].

Культ Афіні займав у ольвійському пантеоні помітне місце, хоча у доступних джерелах він представлений набагато скромніше за аполлонівський чи деметрівський. Афіна шанувалася насамперед як богиня мудрості, ремесел і воїнської доблесті. В умовах Ольвії – міста, що постійно стикалося з воєнними загрозами з боку кочових племен – її військовий аспект набував особливого значення. Афіна виступала захисницею міських мурів і стражем безпеки громадян.

Існування теменосу або вівтаря Афіні в Ольвії підтверджується знахідками вотивних предметів та написів, що містять присвяти богині. Хоча точна локалізація храму Афіні залишається дискусійним питанням в науковій літературі, наявність культу не викликає сумнівів. Серед знахідок – теракотові статуетки, зображення Афіні Промакос (Войовниці) та Афіні з совою – традиційними іконографічними типами богині [2, с. 130-138].

Культ Афіні в Ольвії був пов'язаний також із покровительством над ремеслами та торгівлею – сферами, що мали ключове значення для економічного добробуту полісу. Ольвія, відома своїм металообробним і гончарним виробництвом, а також посередницькою торгівлею між грецьким і варварським світами, природно включала богиню-майстриню до свого пантеону як покровительку міської цивілізації в широкому сенсі.

Культ Деметри займав важливе місце в релігійному житті Ольвії завдяки аграрному характеру господарства регіону. Північне Причорномор'я загалом і Ольвійська хора зокрема були одними з найважливіших зернових регіонів стародавнього світу, постачаючи збіжжя до Афін та інших грецьких міст. У цих умовах богиня родючості і землеробства Деметра набувала першорядного господарського і релігійного значення.

Деметра шанувалася в рамках містерійних обрядів, що за своїм характером наближалися до знаменитих Елевсінських містерій. Тесмофорії – свята на честь Деметри, що відбувалися восени і були пов'язані з жіночою громадою – фіксуються і для причорноморського регіону. В Одесі на Жеваховій горі виявлено святилище Деметри V-IV ст. до н. е. зі специфічним набором культових предметів: амфори, чорнолаковий посуд, персні, бронзові наконечники стріл, що свідчать про активне культове шанування богині в регіоні.

В Ольвії знайдено численні теракотові статуетки Деметри та Кори-Персефони, яку А. С. Русяєва спеціально досліджувала в окремій праці «Культ Кори-Персефони в Ольвії» [10, с. 28-39.]. Ці знахідки відображають широке поширення деметрівського культу серед різних верств населення, зокрема серед жіночої частини громади. Матері молилися Деметрі за дітей, землероби – за врожай, а весільні обряди включали присвяти богині родючості.

Деметра виступала також уособленням зв'язку між живими й померлими, що надавало їй культу хтонічного відтінку. Поховальні обряди ольвіополітів включали елементи, пов'язані з культом хтонічних богів – Деметри, Персефони, Гермеса Психопомпа. Знахідки в гробницях Ольвійського некрополя підтверджують, що вшанування богині родючості органічно включалося в систему поховальних вірувань [7, с. 127-137.].

Серед культів ольвійського пантеону особливе місце за своєю специфікою і значущістю для релігієзнавства посідає культ Діоніса. Він привертає увагу дослідників завдяки унікальним матеріальним свідченням – насамперед знаменитим орфічним табличкам і специфічним керамічним виробам, знайденим в Ольвії.

Т. М. Шевченко у статті «Погруддя-фіміатерії та культ Діоніса в Ольвії», детально проаналізувала категорію керамічних курильниць-фіміатерій у формі жіночих погрудь, які є характерною ольвійською формою вшанування Діоніса [4, с. 39-56]. Ці предмети використовувалися під час культових дійств і пов'язані з жіночими ритуалами, зокрема менадичними практиками. Їхнє поширення в Ольвії відображає особливе місце екстатичних діонісійських практик у релігійному житті міста.

Найважливішими пам'ятками, пов'язаними з діонісійськими містеріями в Ольвії, є так звані орфічні таблички – невеликі кісткові пластинки із написами, знайдені під час розкопок. Їхній зміст відображає орфіко-піфагорійські уявлення про душу, метемпсихоз і

долю людини після смерті. Наявність цих пам'яток у V ст. до н. е. свідчить про те, що ольвійська громада вже в класичний час була знайома з містерійними течіями, що стояли осторонь офіційної олімпійської релігії. Орфізм, тісно пов'язаний із культом Діоніса-Загряя, пропонував своїм adeptам шлях до особистого спасіння та єднання з богом [7, с. 127-137.].

Офіційний полісний культ Діоніса включав святкування на честь бога, пов'язані з виноградарством і виноробством. Ольвія, хоча і не була великим виноробним центром, імпортувала значну кількість вина, що відображає соціальну і сакральну роль цього напою в житті громади. Діонісійські фіаси діяли в місті як приватні культові об'єднання, що доповнювали офіційний державний культ.

Особливою рисою релігійного середовища Ольвії була взаємодія грецьких культів із місцевими, скіфськими та іншими традиціями Причорномор'я. Поліс існував в оточенні племен, які мали власні розвинені релігійні системи, і взаємопроникнення цих традицій було неминучим і взаємовигідним.

А. С. Островерхов у статті «Звіриний стиль у культурі Ольвії» показав, що елементи скіфського «звіриного стилю» знаходять своє місце і в культурі грецького полісу [5, с. 58-69]. Зображення хижаків, фантастичних тварин, сцени боротьби між звірами – іконографічні мотиви, характерні для скіфського мистецтва, – проникають у вотивні предмети, прикраси та навіть культові зображення, що використовувалися в Ольвії. Це свідчить не лише про торговельний обмін, а й про глибоке культурне взаємопроникнення.

Геродот у «Історії» описує скіфські плем'я, що ідентифікували своїх богів із грецькими: Папай – із Зевсом, Табіті – з Гестією, Гойтосір – з Аполлоном [11, IV, 59] Ольвія, що перебувала в центрі цих контактів, виступала природним посередником між двома культурними світами. Ольвіополіти торгували зі скіфами, укладали шлюби з варварами, і ця взаємодія неминуче позначалася на релігійних практиках [7, с. 127-137.].

Характерним прикладом синкретизму є культ Ахілла, шанованого в Ольвії і на Білому острові (нині острів Зміїний). Цей герой поєднував риси грецького напівбога і місцевого покровителя Понту. Діон Хрисостом в «Борисфенській промові» фіксує особливу шану ольвіополітів до Ахілла і Гомера, що свідчить про культурно-релігійне значення цього образу для ідентичності міста [9, 14].

Шанування Ахілла виходило за межі стандартного грецького героїчного культу і набувало особливого причорноморського змісту.

Отже, релігійне середовище Ольвійського полісу вирізнялося складністю, багатовимірністю та органічним зв'язком із суспільним і державним життям міста. В основі ольвійського пантеону лежав культ Аполлона Дельфінія, що був не лише сакральним, а й потужним інституційним елементом: через колегію молпів, теменос Дельфінія і систему державних документів, що зберігалися при святилищі, культ був вплетений у саму тканину полісної державності.

Поряд із культом Аполлона активно функціонували культу Зевса (у різних іпостасях – Полієя, Сотера, Отця), Афіни (як покровительки міста, ремесел і війнства), Деметри (як богині родючості та заступниці жіночої громади і померлих) і Діоніса (з характерними ольвійськими містерійними практиками та орфічними впливами). Кожен із цих культів займав визначену нішу і відповідав конкретним суспільним потребам.

Специфікою ольвійської релігійності була взаємодія греко-іонійської традиції з місцевими причорноморськими впливами. Елементи скіфської та варварської культури відбилися в іконографії культових виробів, поховальних обрядах і самій структурі культів. Ця взаємодія не руйнувала, а збагачувала ольвійський релігійний світ, надаючи йому унікального причорноморського характеру.

«Борисфенська промова» Діона Хрисостома є красномовним свідченням того, що навіть у часи занепаду – на рубежі I-II ст. н. е. – ольвіополіти зберігали живу прихильність до грецьких культурних і релігійних традицій. Культ богів в ольвійському полісі були не лише формою вираження релігійних вірувань, а й ключовим механізмом збереження грецької колективної ідентичності на далекій периферії античного світу – в умовах постійного контакту з чужими культурами і постійної загрози з боку варварського оточення.

Список використаних джерел

1. Крижицький С. Д., Лейпунська Н. О., Крапівіна В. В. Головні етапи історичного розвитку Ольвії. *Археологія*. 1994. № 2. С. 18-44.
2. Русяева А.С. Религия понтийских эллинов в античную эпоху (Мифы. Святилища. Культы олимпийских богов и героев). Киев : Издат. дом «Стилос», 2005. 559 с.

3. Крижицкий С. Д., Козуб Ю. И., Русяева А. С. Культура населения Ольвии и ее окружи в архаическое время. Киев : Наукова думка, 1987. 197 с.
4. Шевченко Т. М. Погруддя-фіміатерії та культ Діоніса в Ольвії. *Археологія*. 2020. № 1. С. 39-56.
5. Островерхов А. С. Звіриний стиль у культурі Ольвії. *Археологія*. 1994. № 2. С. 58-69.
6. Русяева А. С. Ольвійська демократія. *Археологія*. 1994. № 2. С. 44-57.
7. Скржинська М. В. Релігійні ритуали в античних державах Північного Причорномор'я. *Український історичний журнал*. 2010. № 3. С. 127-141.
8. Русяева А. С., Русяева М. В. Ольвия Понтийская. Город счастья и печали. Киев : Стилос, 2004. 228 с.
9. Діон Хрисостом. Борисфенська промова (Oratio XXXVI). URL: <http://myriobiblion.byzantion.ru/dion/Dion-XXXVI.htm> (дата звернення 20. 04. 2026).
10. Русяева А. С. Культ Кори-Персефони в Ольвії. *Археологія*. 1971. № 4. С. 28-40.
11. Геродот. Історія. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2860&page =5> (дата звернення 25.04.2026).

*Daria Semzenis,
scientific supervisor Olena Siekerska*

CULTS OF GODS IN THE OLBIAN POLIS

Abstract: *The article examines the religious life of Olbia Pontica, a Greek colony on the Northern Black Sea coast founded by migrants from Miletus in the late 7th - early 6th century BC. The study focuses on the main cults that functioned in the polis: the cult of Apollo Delphinios as the principal state deity, and the cults of Zeus, Athena, Demeter, and Dionysus. Drawing on written sources, primarily Dio Chrysostom's Borysthenitic Oration (Oratio XXXVI), epigraphic monuments, and archaeological evidence, the article traces the distinctive features of Olbia's religious environment, including the close connection between cultic institutions and the system of polis governance, the role of the molpoi college in the city's political life, and the significance of the Orphic-Dionysian mystery tradition as evidenced by the unique bone tablets discovered at Olbia. Special*

attention is paid to the phenomenon of religious syncretism that emerged through the interaction of Greek and Scythian cultural traditions in the North Pontic borderland. The article concludes that the religious cults of the Olbian polis served not only as expressions of collective piety but also as a crucial mechanism for maintaining Greek cultural identity in the periphery of the ancient world.

Keywords: *Olbia Pontica, ancient cults, Apollo Delphinios, Zeus, Athena, Demeter, Dionysus, religion, Northern Black Sea region, Greek colonisation.*

Марія Солодка, здобувач третього
рівня вищої освіти
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ДІЯЛЬНІСТЬ РОБСІЛЬТЕАТРУ ЯК ЧИННИК УКРАЇНІЗАЦІЇ ОДЕЩИНИ (1924 – 1926 рр.): РЕПЕРТУАРНИЙ І ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Анотація: У статті на основі звітності Одеського Робсільтеатру (1926 р.) та матеріалів Державного архіву Одеської області проаналізовано механізми реалізації політики українізації в сільських районах регіону. Виявлено репертуарні пріоритети, фінансові умови та персональний склад колективу. Досліджено специфіку взаємодії пересувного театру з сільським глядачем в умовах ідеологічної трансформації.

Ключові слова: українізація, Одещина, Робсільтеатр, Політосвіта, репертуар, архівні джерела.

У статті вперше вводиться до наукового обігу звіт про діяльність Одеського Робсільтеатру за 1926 рік, що дозволяє реконструювати реальні механізми функціонування пересувних театральних колективів у процесі українізації регіону.

Трансформаційні процеси, що охопили соціокультурний простір радянської України у 1920-х – на початку 1930-х років, відбувалися під безпосереднім впливом політики коренізації (українізації). Даний період характеризувався системними спробами державної влади інтегрувати українську мову та культуру в офіційні, освітні та мистецькі інституції. Особливої складності ці процеси набували в межах Південного регіону України, зокрема на Одещині, де історично сформований поліетнічний склад населення та тривале домінування російськомовного міського середовища створювали специфічний контекст для реалізації культурних реформ. У цьому ракурсі театральне мистецтво розглядалося не лише як естетичний феномен, а насамперед

як потужний ретранслятор ідеологічних смислів та ключовий інструмент мобілізації сільського населення. Центральне місце в цій системі посідали пересувні робочо-селянські театри (Робсільтеатри), діяльність яких була спрямована на подолання культурного розриву між містом і селом та впровадження української мови у повсякденну практику сільських громад через доступні художні форми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації політики українізації та розвитку театральної культури міжвоєнного періоду є об'єктом прискіпливої уваги сучасної історичної науки. Фундаментальні аспекти культурного будівництва в УСРР досліджувалися у працях таких науковців, як С. Кульчицький [1], М. Шкандрій [62 та Г. Касьянов [3]. Регіональний вимір культурних процесів на Півдні України, зокрема трансформації в освіті та мистецтві Одещини, висвітлено у працях Т. С. Вінцовського [4].

Важливе значення для розуміння генезису національних театральних структур регіону мають праці краєзнавчого спрямування, зокрема дослідження О. Олійника, який детально реконструює етапи становлення української сцени в Одесі. Дослідник зазначає: «15 серпня 1924 року після успішних вистав в Одесі Українського драматичного театру імені І. Франка під керівництвом Гната Юри – ушавленого на той час харківського театрального режисера, – в нашому місті було створено ще один національний театральний колектив під назвою «ОДЕСЬКИЙ ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИЧО-СЕЛЯНСЬКИЙ ТЕАТР ім. І. ФРАНКА». До його обов'язків входило обслуговування робітничих і сільських клубів... На початку травня наступного року цей театральний колектив вирушив на гастролі селами Одещини, Херсонщини, Миколаївщини» [5, с. 233-234].

Незважаючи на наявність загальних нарисів історії театру, діяльність низових, мобільних театральних одиниць у середині 1920-х років залишається на периферії наукового пошуку. Недостатньо вивченими є первинні звітні документи структур Політосвіти, які фіксували реальний стан справ «на місцях», фінансову залежність колективів від державних дотацій та ідеологічні конфлікти при формуванні репертуару. Таким чином, актуальність даної розвідки зумовлена необхідністю конкретизації механізмів українізації Одещини через призму діяльності Робсільтеатрів, що потребує введення до наукового обігу нових архівних джерел.

Мета статті полягає у комплексному аналізі діяльності Одеського Робсільтеатру в середині 1920-х років на основі вивчення та

інтерпретації архівного звіту про роботу колективу за період з вересня по грудень 1926 року. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання низки завдань: дослідження організаційної структури та фінансового забезпечення театру; аналіз репертуарної стратегії колективу в контексті ідеологічних вимог часу; вивчення географії гастрольної діяльності та специфіки взаємодії з сільським глядачем.

Методологічну основу розвідки складають принципи об'єктивності та історизму. У роботі застосовано проблемно-хронологічний метод для простеження етапів підготовки та реалізації вистав, порівняльно-історичний метод – для зіставлення офіційної репертуарної політики з реальними запитами аудиторії, а також метод джерелознавчого аналізу для опрацювання статистичних та фінансових даних, зафіксованих у звітності Політосвіти. Наукова новизна роботи полягає в уточненні ролі пересувних театрів у процесі мовної та ідеологічної трансформації сільських районів Одещини на основі конкретних кількісних та якісних показників діяльності Робсільтеатру у 1926 році.

Дослідження механізмів українізації Одещини у 1920-х роках потребує детального аналізу кадрового забезпечення профільних інституцій. Одеський перший український робітничо-селянський театр ім. І. Франка, створений у серпні 1924 року, став спадкоємцем традицій харківської та одеської театральних шкіл. Як зазначає О. Олійник, до його складу увійшли видатні митці, серед яких – Д. Козачківський, П. Нятко та вихованці майстерні «Березоля» [5, с. 234].

Архівний документ «Склад Робсільтеатру» станом на кінець 1926 року дозволяє уточнити персональну структуру колективу, що налічував 46 осіб. Артистичний склад був представлений 16 артистами та 9 артистками, серед яких: Козачківський, Раєвський, Єфименко, Романенко, Гайдабура, Гнатюк, Чернявський, Здрайківський, Михайлів, Добровольський, Яхонтів, Савенко, Тараїв, Приходько, Гудзенко, Павлусь; жіночий склад – Грай, Раєвська, Лютик, Балінська, Підгорна, Сілецька, Отмар, Гродолотоцька, Петроківська. Наявність 10 стажерів (Чупілко, Дановський, Мунтян, Альтшулер, Шульга та ін.) свідчить про функціонування театру як кузні кадрів для української сцени регіону [6, арк. 32].

Окрему наукову увагу привертає адміністративно-технічний апарат, що забезпечував життєдіяльність колективу в гастрольних умовах. Керівництво здійснювали уповноважений Предславич та його заступник Чигиринський [6, арк. 32]. Творчий процес координували

режисер Крига, хореограф-треньор Ренальський та піаністка Байерберг. Технічний сектор (адміністратор Чернов, рахунковий діловод Медюк, машиніст сцени Кандідов, контролер Кондиловська, а також перукарі та костюмери) вказує на автономність та високий рівень організації видовищного процесу, що було критично важливим для реалізації культурної політики у сільській місцевості.

Аналіз «Звіту про роботу Робсільтеатру за термін з 15 вересня по 1 грудня 1926 р.» демонструє еволюцію репертуарної стратегії. Якщо у 1924 р. домінантними були твори М. Куліша та Т. Шевченка [5, с. 234], то восени 1926 р. спостерігається диверсифікація жанрів із посиленням ідеологічного забарвлення. Протягом звітнього періоду було підготовлено чотири вистави: історичну драму «Сава Чалий», радянську драму «Шторм», а також комедії «Пошились у дурні» та «Тартюф».

Статистичні дані за листопад 1926 р. фіксують інтенсивність гастрольної діяльності у населених пунктах: Овідіополь, Троїцьке, Калаглея, Маяки та Біляївка. Загальна відвідуваність склала 4577 осіб, що свідчить про значний мобілізаційний потенціал театру. Зокрема, вистава «Шторм» В. Білль-Білоцерковського, продемонстрована 7 разів, слугувала ключовим інструментом трансляції революційного наративу українською мовою. Успіх комедійного репертуару («Пошились у дурні», «Тартюф») інтерпретувався адміністрацією кризь призму «антирелігійних моментів» та «висміювання куркуляства», що відповідало директивам Окрполітпросвіти.

Документ фіксує суттєвий опір традиційної селянської культури новим ідеологічним формам. Незважаючи на впровадження «живих газет» та інсценіровок, сільський глядач залишався прихильним до класичних творів («Мартин Боруля», «Жидівка-вихрестка»), які у звітності маркувалися як «халтура». Це підкреслює конфлікт між державною стратегією українізації, спрямованою на створення «нового радянського мистецтва», та консервативними естетичними запитами українського селянства.

Фінансовий стан Робсільтеатру у 1926 р. повністю залежав від державних дотацій, що становили 4500 крб. Деталізація витрат дозволяє реконструювати побутові реалії життя акторів. Левова частка бюджету (понад 3100 крб) спрямовувалася на фонд оплати праці, що в перерахунку на штат із 46 осіб свідчить про скромний рівень забезпечення. Промовистою деталлю є виділення коштів на придбання

вугілля для акторів (214,71 крб), що вказує на складні матеріальні умови реалізації культурного будівництва.

Мінімалізм художнього оформлення (лише 237,08 крб на декоратії до чотирьох вистав) компенсувався активною політосвітньою роботою. Перед виставами обов'язково проводилися лекції-реферати, а після – анкетування глядачів. Також проводилося системне інструктування сільських аматорських гуртків за темами: «Розвиток народного театру», «Колективна творчість», «Художньо-декоративне оформлення». Таким чином, Робсільтеатр виконував роль не лише мистецької одиниці, а й пересувного методичного центру, що здійснював мовну та політичну експансію в регіоні.

Узагальнення результатів дослідження діяльності Одеського Робсільтеатру у період 1924-1926 рр., здійсненого на основі аналізу архівних документів Фонду 134 ДАОО та фахової літератури, дозволяє сформулювати такі висновки:

Встановлено, що Одеський перший український робітничо-селянський театр ім. І. Франка функціонував як мобільна інституційна одиниця, стратегічним завданням якої було подолання соціокультурної ізоляції сільських районів Одещини. Аналіз штатного розпису (46 осіб) підтверджує поєднання досвідчених майстрів (Д. Козачківський та ін.) із молодими кадрами, що забезпечувало високий професійний рівень реалізації культурної політики в регіоні.

Виявлено еволюцію репертуарної стратегії: від національно-революційної драми (М. Куліш, Т. Шевченко) до соціально-побутових та антирелігійних постановок («Шторм», «Тартюф»). Доведено, що художня складова вистав підпорядковувалася прагматичним цілям Політосвіти, перетворюючи театральну сцену на майданчик для ідеологічної експансії та висміювання «старого побуту» українською мовою.

Констатовано наявність суттєвого розриву між офіційними установками та естетичними запитами сільського глядача. Попри спроби маркування класичної драми («Мартин Боруля») як «неактуальної», цей пласт залишався найбільш затребуваним. Практика проведення «рефератів» перед виставами та анкетування свідчить про спроби адміністрації театру корегувати глядацьке сприйняття та балансувати між державним замовленням і реальними вподобаннями аудиторії.

Обґрунтовано, що фінансова модель Робсільтеатру повністю хадесада віж державних дотацій, що гарантувало контроль над змістом

діяльності. Деталізація витрат на логістику та побутові потреби акторів (зокрема, закупівлю палива) ілюструє складні матеріальні умови, в яких відбувалося впровадження політики українізації на Півдні України в середині 1920-х років.

Список використаних джерел

1. Кульчицький С. В. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 2. Київ : Темпора, 2013. 628 с.
2. Шкандрій М. Модернізм і нація: Магічний модернізм українського літературного відродження 1920-х років. Київ : Темпора, 2015. 384.
3. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. Київ : Глобус, 1992. 176 с.
4. Вінцковський Т. С. Одеський контекст політики коренізації в УСРР (1920-ті рр.). Записки історичного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. 2010. Вип. 21. С. 148–157.
5. Олійник О. Розвиток українського театрального мистецтва в Одесі та на українському Півдні. Відкрий для себе Україну. Книга 1 / В. Г. Кушнір, Г. А. Могильницька та ін. Київ : Український пріоритет, 2018. С. 226–239.
6. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). Ф. Р-134 (Одеська окружна інспекція політосвіти). Оп. 1. Спр. 1809 (Смети, плани, доповідні записки про організацію та стан діяльності пресуваного Робсільтеатру). 82 арк.

Maria Solodka

Activities of Robsilteatr as a Factor of Ukrainization of Odessa Region (1923-1926).

Abstract: Based on the 1926 report of the Odessa Robsilteatr and materials from the State Archives of the Odessa Region, this article analyzes the mechanisms for implementing the policy of Ukrainization in the region's rural areas. It identifies the troupe's repertoire priorities, financial conditions, and personnel composition. The specifics of the traveling theater's interaction with rural audiences in the context of ideological transformation are examined.

Keywords: Ukrainization, Odessa region, Robsilteatr, political education, repertoire, archival sources.

Олександр Сотніченко, здобувач другого
рівня вищої освіти
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Науковий керівник: **Віктор Савченко**,
д.і.н., професор кафедри історії України
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

СХІДНЕ ПОДІЛЛЯ ЯК КОЗАЦЬКИЙ КРАЙ: ВІЙСЬКОВО- ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ (XVII – ПОЧАТОК XVIII СТ.)

Анотація: У статті досліджується процес становлення Східного Поділля (Брацлавщини) як одного зі стратегічних центрів козацького руху у XVII – на початку XVIII ст. Проаналізовано роль регіону в системі Гетьманщини через діяльність Івана Богуна, Данила Нечая, Івана Виговського та Семена Палія. Окрему увагу приділено військово-стратегічному значенню міст-фортець і соціально-економічним процесам у регіоні.

Ключові слова: Східне Поділля, Брацлавщина, козацтво, Гетьманщина, Шаргород, Іван Богун, Семен Палій, Данило Нечай.

Східне Поділля, історично відоме як Брацлавщина, у XVII столітті відіграло важливу роль у процесах формування української державності [1, с. 134]. Його прикордонне розташування між Річчю Посполитою та степовими територіями зумовило формування специфічного соціального середовища, у якому поєднувалися військові та господарські функції населення [2, с. 78].

Актуальність дослідження визначається необхідністю вивчення регіональних особливостей розвитку козацтва, оскільки саме прикордонні території забезпечували обороноздатність українських

земель у період політичних трансформацій XVII – початку XVIII століття [3, с. 210].

Постановка проблеми. Дослідження історії українського козацтва XVII – початку XVIII століття залишається одним із ключових напрямів сучасної історичної науки [1, с. 145]. Особливого значення у цьому контексті набувають регіональні студії, які дозволяють глибше розкрити специфіку функціонування козацького устрою на окремих територіях.

Попри наявність значної кількості наукових праць, роль Східного Поділля здебільшого розглядається в межах загальноісторичних процесів без належного висвітлення його регіональних особливостей [1, с. 156; 4, с. 45]. Зокрема, недостатньо дослідженими залишаються питання функціонування регіону як прикордонного військово-політичного простору, а також специфіка його соціального розвитку.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у навчальному процесі, зокрема під час викладання історії України, а також у подальших наукових розвідках з проблем регіональної історії [5, с. 32].

Вагомий внесок у дослідження зазначеної проблематики зробили провідні українські історики, зокрема М. С. Грушевський [1, с. 167], М. Г. Крикун [2, с. 91], О. М. Завальнюк [4, с. 52] та Т. В. Чухліб [5, с. 40], у працях яких висвітлено окремі аспекти розвитку регіону в козацьку добу.

Методи дослідження. У роботі використано історико-генетичний метод для аналізу розвитку козацького устрою та порівняльно-типологічний метод для дослідження військово-політичних процесів [2, с. 102].

Результати та обговорення. Східне Поділля як центр козацького руху Східне Поділля було одним із ключових центрів національно-визвольної війни середини XVII століття [3, с. 245]. Брацлавський полк відіграв важливу роль у забезпеченні оборони регіону.

Діяльність Данила Нечая сприяла організації військових сил та мобілізації населення [4, с. 88]. Його загибель у 1651 році стала значною втратою для козацького руху [1, с. 178].

Іван Богун застосовував ефективні оборонні стратегії, зокрема під час бойових дій 1651 року [3, с. 260]. Соціальна структура регіону включала козацтво, селянство та міщанство [2, с. 115]. Військова служба була важливою складовою життя населення. Козацтво

виконувало адміністративні функції, а селянство активно долучалося до повстанського руху [4, с. 97].

Основою економіки становили землеробство, скотарство та ремесла. Важливу роль відігравали торговельні шляхи [6, с.56-60]. Міста-фортеці виконували як економічні, так і оборонні функції [2, с. 123].

У період гетьманування Івана Виговського Східне Поділля залишалося важливим політичним регіоном [1, с. 190]. Гадяцький договір 1658 року передбачав включення українських земель до федеративної держави [3, с. 312].

Наприкінці XVII століття козацькі традиції зберігалися попри політичні обмеження [5, с. 85]. Важливу роль у цьому процесі відіграв Семен Палій. Його діяльність сприяла відновленню козацького устрою та зміцненню місцевого самоврядування [5, с. 102]

Висновки. Східне Поділля у XVII – на початку XVIII століття відігравало важливу роль у розвитку українських земель. Його прикордонне положення сприяло формуванню специфічної соціально-військової системи. Регіон був важливим центром формування козацької адміністрації та політичної культури. Діяльність козацьких лідерів сприяла збереженню традицій.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. С. *Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.* Київ: Наукова думка, 1996. Т. VII: Козацькі часи. 628 с.
2. Крикун М. Г. *Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV-XVIII ст. Кордони воеводств у світлі джерел.* Київ: Інститут української археографії, 1993. 184 с.
3. Смолій В. А., Степанков В. С. *Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет.* Київ: Темпора, 2009. 680 с.
4. Завальнюк О. М. *Козацька доба в історії Поділля.* Кам'янець-Подільський: Медобори, 2004. 136 с.
5. Чухліб Т. В. *Козацьке коріння Вінниччини.* Київ: Наш час, 2006. 270 с.
6. Боплан Г. Л. *Опис України.* Київ: Наукова думка, 1990. 256 с.

Oleksandr Sotnichenko
scientific supervisor Viktor Savchenko

***EASTERN PODILLIA AS A COSSACK REGION: MILITARY,
POLITICAL, AND SOCIAL ASPECTS (17TH – EARLY 18TH
CENTURIES)***

Abstract. *This article examines the process of the emergence of Eastern Podillia (Bratslavshchyna) as one of the strategic centers of the Cossack movement in the 17th and early 18th centuries. It analyzes the region's role in the Hetmanate through the activities of Ivan Bohun, Danylo Nechay, Ivan Vyhovsky, and Semen Paliy. Special attention is paid to the military-strategic significance of fortress towns and socio-economic processes in the region.*

Keywords: *Eastern Podillia, Bratslavshchyna, Cossacks, Hetmanate, Sharhorod, Ivan Bohun, Semen Paliy, Danylo Nechay.*

Олександра Стицюра, здобувач
першого рівня вищої освіти
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Олена Сєкерська,
к. і. н., завідувач кафедри історії України
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ЗАСТОСУВАННЯ ПЕТРОЛОГІЧНИХ МЕТОДІВ В АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Анотація: У статті здійснено узагальнений аналіз ролі застосування методів петрології у розвитку сучасної археології. Простежено трансформацію наукових підходів – від традиційної оптичної петрографії до використання імерсійного мікроаналізу та новітніх неруйнівних технологій дослідження. Особливу увагу приділено діяльності В. Ф. Петруня та його внеску у формування наукової традиції дослідження археологічних пам'яток України від палеолітичної доби до періоду бронзи. Наведено приклади застосування петрографічного аналізу для вивчення кам'яних знарядь, встановлення складу інкрустаційних сумішей давньої кераміки, а також визначення походження елементів архітектурних споруд. Показано, що петрографічні методи дають змогу реконструювати давні торговельні та міграційні маршрути, з'ясувати виробничі технології минулого та сприяють збереженню культурної спадщини України.

Ключові слова: археологічна петрологія, петрографічні дослідження, кам'яні артефакти, інкрустаційні пасти, Україна, В. Ф. Петрунь.

Петрологія традиційно визначається як одна з базових галузей геології, що досліджує походження гірських порід, їхній мінеральний та хімічний склад, умови формування і залягання. Водночас для

історичної науки, зокрема археології, камінь виступає важливим носієм інформації про минулі епохи. Він був одним із головних матеріалів, які забезпечували життєдіяльність людських спільнот, починаючи з доби палеоліту. Для повного розуміння властивостей кам'яних артефактів необхідним є залучення даних природничих дисциплін. Саме на перетині історії та геології сформувався спеціалізований напрям досліджень – археологічна петрологія. Його основна мета полягає у використанні геологічних методів для розв'язання археологічних завдань. Застосування таких підходів дозволяє перейти від простої типологічної класифікації знахідок до глибшого аналізу їхнього походження та технології виготовлення.

Теоретичною основою для дослідження фізико-хімічних характеристик гірських порід є фундаментальні праці з петрології, серед яких вагоме місце посідає підручник Дж. Вінтера [1]. Залучення цих теоретичних знань до потреб української археології здійснив геолог В. Ф. Петрунь, науковий внесок якого детально розглянуто у працях А. І. Жамойди [2]. Культурні аспекти використання каменю стародавнім населенням України висвітлено в дослідженнях М. М. Ковалоха [3]. Особливості застосування мінеральної сировини на палеолітичних пам'ятках розглянуті в роботах А. В. Главенчук [4]. Проблеми використання будівельного каменю в античних містах Північного Причорномор'я аналізувалися С. Д. Крижицьким [5], тоді як питання дослідження енеолітичної кераміки висвітлено в працях М. Ю. Відейка

Попри значну кількість фахових досліджень, питання розвитку інструментарію археологічної петрології – від традиційних оптичних та імерсійних методів до сучасних неруйнівних технологій – у контексті української науки потребує узагальнення. Метою цієї статті є комплексний розгляд методів і засобів археологічної петрології, а також визначення їхнього значення для вивчення кам'яних знарядь, інкрустацій кераміки та архітектурних фрагментів, знайдених на території України.

Одним із засновників археологічної петрології в Україні вважається Віктор Федорович Петрунь (1922-2005 рр.), який увів до наукового обігу поняття «археологічна петрографія» [2, с. 15]. Його діяльність вирізнялася міждисциплінарним характером: учений активно працював у складі археологічних експедицій та створив масштабну еталонну колекцію гірських порід, що стала важливою базою для подальших досліджень.

Базовим методом класичної археологічної петрології є виготовлення петрографічних шліфів та їх подальший аналіз. Для цього від артефакту відокремлюється мікроскопічний зразок, який полірується до товщини близько 0,03 мм. Дослідження такого шліфа під поляризаційним мікроскопом дозволяє отримати характерний оптичний малюнок породи та визначити її мінеральний склад. Досліджуючи кам'яні знаряддя з пізньопалеолітичної стоянки Анетівка 2 та інших пам'яток басейну Південного Бугу [9], В. Ф. Петрунь продемонстрував значний потенціал мікроаналізу виробничих відходів. Завдяки застосуванню методу суцільного промивання культурного шару було встановлено, що поряд із місцевим «бакшальським» кременем у колекції присутні мікролусочки обсидіану північнокавказького походження, а також гірський кришталь, димчастий кварц і талькові сланці [4, с. 135]. Виявлення подібних мікроскопічних решток обробки свідчить про значні міграційні переміщення або розвинені обмінні зв'язки давніх мисливських спільнот.

У випадках, коли виготовлення шліфів неможливе через унікальність предмета, застосовується метод імерсійного аналізу. З поверхні артефакту відбираються надзвичайно дрібні частинки (площею приблизно 1-1,5 мм²), які поміщаються у спеціальне середовище для визначення показників заломлення світла. Саме цей підхід В. Ф. Петрунь використав під час досліджень матеріалів енеолітичного могильника Кошари I у басейні річки Тилігул [7, с. 267]. Аналіз показав, що попри відсутність місцевих покладів кременю, у похованнях були присутні вироби з донецької, дністровської та добруджинської сировини, а також прикраси з доломітового мармуру приазовського походження. Це свідчить про існування розвиненої системи міжплеменного обміну.

Важливе значення петрологія має і для дослідження стародавньої кераміки. Петрографічне вивчення штучних домішок у глиняній масі дозволяє встановити джерела сировини. Значний інтерес викликали результати аналізу білих інкрустаційних сумішей, які використовувалися для заповнення заглибленого орнаменту на кераміці трипільської та суміжних культур. Тривалий час вважалося, що ці суміші склалися переважно з крейди або глини. Проте мікроскопічні дослідження показали, що їхній склад відрізняється залежно від регіону. Так, на пам'ятках Побужжя використовувався каолініт із домішками вторинного кальциту, тоді як у Придністров'ї

застосовувалися глинисто-карбонатні мергелі та навіть спонгіти, що містять рештки кремнієвих губок [8, с. 478]. Крім того, біла паста на антропоморфних статуетках усатівської культури виявилася тонко подрібненим фосфоритом – фосилізованим кістковим матеріалом давніх ссавців, що може свідчити про ритуальне значення цього матеріалу.

Дослідження архітектурних елементів та мармурових деталей античних міст також демонструє важливість петрологічних методів. Аналіз дозволяє визначити походження будівельних матеріалів і завдяки цьому простежити економічні зв'язки між різними територіями. Як показують дослідження, колоністи Північного Причорномор'я використовували як місцеву сировину, так і імпортований камінь [5, с. 82]. Мікроскопічне вивчення кристалів кальциту дає можливість відрізнити місцевий матеріал від мармуру, привезеного з островів Егейського моря.

Однією з проблем сучасних досліджень є неможливість пошкодження музейних експонатів для виготовлення шліфів. Тому дедалі ширше використовуються неруйнівні методи аналізу, зокрема портативна рентгенофлуоресцентна спектроскопія (pXRF) та раманівська спектроскопія. Значні можливості відкриває також ізотопна геохімія, яка дозволяє визначити походження мармурових виробів навіть у тих випадках, коли традиційні оптичні методи не дають достатньо інформації. Крім того, петрологічні дослідження застосовуються і до штучних будівельних матеріалів давнини, адже вивчення процесів їхнього вивітрювання має важливе значення для науково обґрунтованої реставрації пам'яток.

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що аналіз наукової спадщини В. Ф. Петруня та сучасних методів дослідження дає змогу по-новому оцінити можливості петрологічного підходу в археології. Використання як шліфового, так і імерсійного аналізу сприяє не лише точній атрибуції кам'яних артефактів, але й реконструкції давніх торговельних зв'язків, встановленню технологічних особливостей виготовлення кераміки та загалом поглибленню розуміння економічних процесів у давніх суспільствах. Подальший розвиток цьому напрямку пов'язаний із ширшим застосуванням сучасних неруйнівних методів, таких як pXRF та ізотопна геохімія, що відкриває нові перспективи дослідження музейних колекцій України без пошкодження пам'яток.

Список використаних джерел

- Winter J. D. *An Introduction to Igneous and Metamorphic Petrology*. New Jersey : Prentice Hall, 2001. 697 p.
- Жамойда А. І. В. Ф. Петрунь – один із засновників археологічної петрології. *Геологічний журнал*. 2007. №2. С. 14-19.
- Ковалюх М. М., Петрунь В. Ф. *Камінь у культурі стародавнього населення України*. Київ : Наукова думка, 1994. 144 с.
- Главенчук А. В. Использование минерального сырья на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2. *Материалы по археологии Северного Причерноморья*. Одесса : СМІЛ, 2015. Вып. 13. С. 133-146.
- Крижицький С. Д. Архітектура античних держав Північного Причорномор'я. Київ : Наукова думка, 1993. 246 с.
- Відейко М. Ю. *Трипільська цивілізація*. Київ : Академперіодика, 2004. 352 с.
- Петрунь В. Ф. О камне энеолитического могильника Кошары I в бассейне р. Тилигул. *Материалы по археологии Северного Причерноморья*. Одесса : СМІЛ, 2015. Вып. 13. С. 267-277.
- Петрунь В. Ф. О белых инкрустационных пастах керамики трипольских и некоторых других памятников территории Украины и сопредельных стран. *Stratum plus*. 2000. №2. С. 474-482.
- Петрунь В. Ф. Петрографо-археологічні дослідження кам'яних знарядь праці з палеолітичних пам'яток басейну р. Південний Буг. *Археологія*. 1989. №1. С. 110-125.

A

b
s
t
r
a
c
t
.

УДК 321.17(988)(56):323.22(498)

Олена Томчаковська, здобувач першого
рівня вищої освіти Одеського національного
морського університету, м. Одеса

Олександр Осипенко, к.і.н.,
завідувач кафедри Соціальних та
гуманітарних дисциплін Одеського
національного морського університету,
м. Одеса

СУЧАСНИЙ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРЕНЛАНДІЇ

Анотація. У наукових тезах конференції комплексно досліджено сучасний державно-правовий статус Гренландії як автономної складової Королівства Данія. Проаналізовано історичні передумови формування автономії, конституційно-правові засади, систему органів влади та розмежування компетенції між Гренландією і Данією. Особливу увагу приділено міжнародно-правовому становищу, участі у зовнішніх відносинах і закріпленому праву на самовизначення. Визначено ключові особливості моделі автономії та перспективи набуття повної державної незалежності.

Ключові слова: Гренландія, автономія, Королівство Данія, право на самовизначення, суверенітет.

Сучасний державно-правовий статус Гренландії є унікальним прикладом поєднання елементів внутрішнього самоврядування та зовнішнього суверенітету в межах складної держави. Гренландія не є незалежною державою у розумінні міжнародного права, однак має широкі повноваження автономії в межах Королівства Данія. Її правове становище сформувалося внаслідок тривалої еволюції від колоніальної залежності до самоврядної політико-правової одиниці.

Актуальність дослідження зумовлена посиленням процесів децентралізації, розвитку автономій та реалізації права народів на самовизначення, що робить гренландський кейс важливим для порівняльного конституційного та міжнародного права.

Сучасний державно-правовий статус Гренландії сформувався внаслідок тривалого історичного розвитку, що включав колоніальний період, інтеграцію до складу Королівства Данії та поступове розширення автономії. Прийняття законів про самоврядування 1979 та 2009 років стало ключовим етапом у формуванні сучасної системи політичного управління островом.

Сьогодні Гренландія є автономною територією у складі Данського королівства з широкими повноваженнями у сфері внутрішньої політики, економіки та культурного розвитку. Водночас певні сфери, зокрема оборона, зовнішня політика та валютна система, залишаються під юрисдикцією центральної влади Данії. Така модель управління забезпечує поєднання політичної автономії з гарантіями міжнародної стабільності та безпеки.

Сучасна система управління Гренландії ґрунтується на принципах демократії, розподілу влади та представництва інтересів

населення. Органи влади функціонують відповідно до законодавства про самоврядування та Конституції Данії, що створює правову основу для діяльності місцевих політичних інститутів.

Система органів влади Гренландії сформована відповідно до положень законодавства про самоврядування і передбачає існування законодавчої та виконавчої гілок влади, що здійснюють управління внутрішніми справами автономної території. Ці інститути забезпечують реалізацію політики у сферах економіки, соціального розвитку, культури та природокористування.

Центральним органом законодавчої влади є парламент Гренландії – Inatsisartut. Він обирається населенням острова на демократичних виборах і виконує функції прийняття законів, затвердження бюджету та контролю діяльності уряду. Парламент також відіграє важливу роль у визначенні напрямів соціально-економічного розвитку регіону та формуванні політичної стратегії автономії.

До основних повноважень парламенту належать:

- прийняття законів з питань внутрішньої політики;
- затвердження державного бюджету Гренландії;
- контроль за діяльністю уряду;
- визначення напрямів розвитку економіки та соціальної сфери.

Виконавчу владу здійснює уряд Гренландії – Naalakkersuisut, який формується парламентом. Головою уряду є прем'єр-міністр, який координує діяльність міністерств та відповідає за реалізацію державної політики. Уряд забезпечує виконання законів, розробляє економічні програми розвитку та здійснює управління природними ресурсами.

Як зазначає дослідник Йонссон І., особливістю системи управління Гренландії є поєднання автономних інститутів з елементами державної системи Данії. Наприклад, на острові діє представник датської корони – верховний комісар, який виконує функції зв'язку між урядом Данії та органами влади Гренландії [1, с. 9]

Крім центральних органів влади, важливу роль у системі управління відіграють муніципальні органи. Міське самоврядування здійснюється через муніципальні ради, які відповідають за розвиток інфраструктури, освіти, соціальних програм та місцевої економіки. Така система дозволяє забезпечити ефективне управління територіями та врахування інтересів місцевих громад.

Сучасна модель управління Гренландії характеризується високим рівнем автономії у внутрішніх справах. Місцеві органи влади мають значні повноваження у сфері економічної політики,

природокористування та соціального розвитку. Дослідник Генріх Є акцентує, що водночас важливі стратегічні питання, пов'язані із зовнішньою політикою та обороною, залишаються під контролем Данії, що відповідає положенням законодавства про самоврядування [2, с. 507].

Таким чином, система органів влади Гренландії поєднує демократичні принципи управління з особливостями автономного статусу території. Вона забезпечує ефективне функціонування політичних інститутів, сприяє розвитку місцевого самоврядування та створює правові умови для подальшого зміцнення політичної самостійності острова.

Сучасний державно-правовий статус Гренландії характеризується особливою моделлю розподілу повноважень між органами влади автономної території та центральними органами державної влади Королівства Данії. Така система сформувалася внаслідок тривалого процесу політичних реформ, кульмінацією якого стало ухвалення Закону про розширене самоврядування 2009 року.

Як зазначає дослідник Гад У. П., згідно із законодавством про самоврядування, більшість внутрішніх політичних і соціально-економічних питань перебуває у компетенції органів влади Гренландії. До таких сфер належать освіта, культура, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, управління природними ресурсами, екологічна політика та розвиток місцевої економіки. Місцевий парламент і уряд мають право ухвалювати законодавчі акти та формувати державну політику у цих сферах [3, с.50].

Особливо важливим елементом автономії є право управління природними ресурсами. Закон про самоврядування 2009 року надав уряду Гренландії повноваження контролювати видобуток корисних копалин, нафтових та газових ресурсів. Це дозволяє острову формувати власну економічну стратегію та залучати іноземні інвестиції у розвиток видобувної галузі.

Водночас певні сфери залишаються у компетенції центральної влади Данії. До них належать: зовнішня політика та дипломатичні відносини; оборона та безпека; валютна система; конституційні питання.

Таке розмежування повноважень пояснюється необхідністю забезпечення міжнародної стабільності та гарантій безпеки автономної території. Данія також продовжує надавати фінансову підтримку

Гренландії у вигляді бюджетних субсидій, що становлять значну частину доходів місцевого бюджету.

Важливим елементом взаємодії між сторонами є механізм політичного діалогу та консультацій. Органи влади Гренландії беруть участь у формуванні позиції Данії щодо арктичної політики та міжнародних угод, які можуть впливати на інтереси острова. Це дозволяє враховувати специфіку регіону та забезпечувати баланс інтересів між автономною територією і центральною владою.

Таким чином, сучасна модель розподілу повноважень між Гренландією та Данією є прикладом гнучкої системи автономного управління, яка поєднує елементи політичної самостійності з гарантіями державної підтримки та міжнародної стабільності.

Питання можливого набуття незалежності Гренландії є однією з найважливіших тем сучасних політичних дискусій як на самому острові, так і у межах Королівства Данії. Розширення автономії, яке відбулося у 2009 році, створило правові передумови для потенційного проголошення незалежності у майбутньому.

Закон про самоврядування визнає право населення Гренландії на самовизначення відповідно до принципів міжнародного права. Якобсен У та Х. Ларсен зазначили, що це означає, що у разі проведення відповідного референдуму та підтримки більшості громадян острів може ініціювати процес набуття державної незалежності [4, с. 18].

Одним із головних факторів, що впливає на перспективи незалежності, є економічна ситуація. Економіка Гренландії значною мірою залежить від рибальства та фінансової підтримки Данії. Бюджетні субсидії з боку данського уряду становлять важливу частину державних доходів острова, що створює певну економічну залежність,

Водночас значний потенціал для економічного розвитку пов'язаний із природними ресурсами Арктики. Гренландія володіє великими запасами корисних копалин, рідкісноземельних металів та енергетичних ресурсів. Їх освоєння може стати важливим джерелом доходів та сприяти зміцненню економічної самостійності острова.

Ще одним важливим фактором є геополітичне значення Гренландії. Завдяки своєму розташуванню в Арктичному регіоні острів відіграє важливу роль у міжнародній політиці та безпеці. Це зумовлює зацікавленість різних держав у співпраці з Гренландією та створює додаткові можливості для розвитку її міжнародних відносин.

Разом з тим питання незалежності залишається складним і багатогранним. Воно пов'язане не лише з економічними, але й з

політичними та соціальними аспектами. Як проаналізував та зазначив дослідник Х. Ларсен, частина населення підтримує ідею повної незалежності, тоді як інші громадяни вважають більш доцільним збереження автономного статусу у складі Данії, що забезпечує економічну стабільність та міжнародні гарантії безпеки [5].

Таким чином, перспективи незалежності Гренландії залежать від комплексу факторів, серед яких важливу роль відіграють економічний розвиток, політична стабільність та міжнародна ситуація в Арктичному регіоні. Незалежно від подальшого розвитку подій, сучасна система автономії вже створила умови для активної участі Гренландії у вирішенні власних політичних та економічних питань.

Отже, сучасна система управління Гренландії ґрунтується на принципах демократичного врядування та розподілу влади. Парламент і уряд здійснюють управління внутрішніми справами автономної території, тоді як центральна влада Данії забезпечує міжнародне представництво та безпеку регіону. Така модель поєднує елементи автономії з інституційною підтримкою з боку держави.

Окрему увагу у дослідженні приділено перспективам політичного розвитку Гренландії. Встановлено, що сучасне законодавство визнає право населення острова на самовизначення, що створює правові передумови для можливого набуття незалежності у майбутньому. Разом з тим реалізація цього сценарію значною мірою залежить від економічних факторів, зокрема розвитку природних ресурсів та зменшення фінансової залежності від Данії.

Отже, сучасний державно-правовий статус Гренландії є результатом поступової еволюції політичних інститутів та трансформації колоніальної системи управління у модель широкої автономії. Досвід розвитку Гренландії демонструє можливість поєднання політичної самостійності регіону з інституційною підтримкою держави та може розглядатися як приклад ефективної моделі автономного управління у сучасному міжнародному праві.

Список використаних джерел

1. Jónsson I. From Home Rule to Independence – New Opportunities for a New Generation in Greenland. In: H. Petersen, B. Poppel (eds.), *Dependency, Autonomy, Sustainability in the Arctic*. Aldershot-Brookfield, USA: Ashgate Publishing, 1999. P. 25. URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/89744888/From_homerule_to_independence-libre.pdf (дата звернення 04.04.2026).

2. Heinrich J. Greenland: From Colony to Self-Government, 1721–2021. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. С. 487-509. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/cambridge-history-of-the-polar-regions/greenland-from-colony-to-self-government-17212021/7C51D8344B81E6D155A004C388140221> (дата звернення 14.03.2026).

3. Gad U.P. National Identity Politics and Postcolonial Sovereignty Games. Greenland, Denmark, and the European Union. Copenhagen: Museum Tusulanum Press, 2016. P. 152. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=fY-aDgAAQBAJ> (дата звернення 04.04.2026).

4. Jakobsen U., Larsen H. The development of Greenland's self-government and independence in the shadow of the unitary state. *The Polar Journal*. 2024. №14 (3). P.1-19. URL: https://www.researchgate.net/publication/379987537_The_development_of_Greenland's_self-government_and_independence_in_the_shadow_of_the_unitary_state (дата звернення 04.04.2026).

5. Larsen H. Greenland's Self-Government within the Danish Realm. Copenhagen: University of Copenhagen, 2023. URL: <https://researchprofiles.ku.dk/en/publications/greenlands-self-government-with-in-the-danish-realm-a-historical-i-2> (дата звернення 04.04.2026).

*Olena Tomchakovska,
Oleksandr Osypenko*

THE MODERN STATE AND LEGAL STATUS OF GREENLAND

Annotation. *The conference theses comprehensively examine the modern state and legal status of Greenland as an autonomous part of the Kingdom of Denmark. The historical prerequisites for the formation of autonomy, constitutional and legal foundations, the system of public authorities, and the division of competences between Greenland and Denmark are analyzed. Particular attention is paid to the international legal status, participation in external relations, and the established right to self-determination. The key features of the autonomy model and the prospects for achieving full state independence are identified.*

Keywords: *Greenland, autonomy, Kingdom of Denmark, right to self-determination, sovereignty.*

Інна Тоткало, здобувач першого рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса.

Науковий керівник: **Віктор Савченко**, д.і.н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ЖІНОЧИЙ РУХ 1918-1920 РОКІВ

Анотація. Стаття досліджує жіночий рух в Україні 1918-1920 рр., його значення у боротьбі за громадянські й політичні права. Розглянуто діяльність організацій, їхню взаємодію з владою УНР, Гетьманату та УСРР, участь жінок у державотворенні, війську й формуванні громадянського суспільства.

Ключові слова: жіночий рух, фемінізм, Українська Народна Республіка, жіночі організації, рівноправ'я, суфражизм.

Період 1918-1920 років займає особливе місце в українській і світовій історії. На тлі розпаду Російської та Австро-Угорської імперій, революційних потрясінь і становлення нових держав жіночий рух набував якісно нових форм і змісту. Українські жінки вперше отримали законодавчо закріплені рівні права з чоловіками – Конституція УНР 1918 року та виборче законодавство того часу проголошували рівне виборче право незалежно від статі. Цей факт ставить Україну в один ряд із найпередовішими демократіями світу, де суфражистський рух щойно здобував перші перемоги. Наукова актуальність проблеми визначається кількома чинниками. По-перше, жіночий рух зазначеного періоду залишається одним із найменш вивчених аспектів доби визвольних змагань. По-друге, сучасні дискусії щодо гендерної рівності, представництва жінок у публічній сфері та їхньої ролі у збройних конфліктах неминуче апелюють до досвіду минулих епох.

По-третє, введення до наукового обігу маловідомих джерел про жіночу активність 1918-1920 років дозволяє переосмислити усталені концепції українського національно-визвольного руху. Практичне значення дослідження пов'язане з потребою формування повноцінної «жіночої» складової національної пам'яті, а також із запитам сучасної гендерної освіти та державної політики щодо рівних прав і можливостей. Вивчення жіночого руху доби Української революції розпочалося ще в міжвоєнний період – переважно в еміграції [1, с. 14-16]. Перші системні спроби описати участь жінок у суспільному житті України 1917-1921 років належать Соломії Павличко, чії нариси зберігаються у фондах Української Вільної Академії Наук. Проте ці праці мали здебільшого мемуарний і публіцистичний характер. У радянській історіографії жіночий рух розглядався виключно крізь призму «жіночого питання» в марксистській інтерпретації, а самостійні жіночі організації кваліфікувалися як «буржуазний фемінізм». Праці М. Скрипника, Є. Бош та інших діячів Комуністичної партії фактично замовчували або спотворювали реальну картину жіночої активності поза межами радянських структур [2].

Новий етап у вивченні теми розпочався після проголошення незалежності України. Марта Богачевська-Хомяк у своїй фундаментальній праці «Білим по білому» (переклад українською – 1995 р.) розглянула жіночий рух у ширшому слов'янському контексті, приділивши значну увагу українським феміністичним організаціям кінця XIX – початку XX ст. Серед новітніх досліджень слід виокремити праці Оксани Кісь, яка застосовує міждисциплінарний підхід до аналізу жіночої ідентичності й активізму [3]. Попри значний масив напрацювань, більшість існуючих праць або охоплює ширший хронологічний діапазон, або зосереджується на окремих аспектах проблеми. Синтетичне дослідження жіночого руху саме в 1918-1920 роках – у розпал трьох різних державних утворень на теренах України – досі відсутнє.

Аналіз наявної літератури дозволяє виявити низку фактів у вивченні жіночого руху 1918-1920 років. Передусім це стосується порівняльного аналізу становища жінок у різних державних системах, що паралельно існували на теренах України: УНР, Українській Державі (Гетьманаті) та радянській УСРР. Кожна з цих систем пропонувала принципово відмінну концепцію «жіночого питання», проте компаративний вимір цих підходів у науковій літературі практично не розроблений. Недостатньо дослідженою залишається участь жінок у

збройній боротьбі доби: їхні ролі у військових формуваннях УНР, Добровольчій армії та більшовицьких загонах потребують систематизації та аналізу [4, с. 103]. Окремою проблемою є зв'язок між міжнародним феміністичним рухом (насамперед суффражистським) та українськими жіночими організаціями в умовах революційного хаосу. А також маловивченим залишається питання про те, наскільки правові здобутки 1918-1919 років (зокрема, виборче право жінок) реально вплинули на їхню суспільну практику: чи ходили жінки на вибори, чи обиралися до представницьких органів, яким був їхній реальний вплив на державотворення.

Метою статті є комплексне дослідження жіночого руху в Україні впродовж 1918-1920 років у контексті революційних перетворень та державотворчих процесів. Проголошення Української Народної Республіки у листопаді 1917 року створило принципово нові умови для жіночої активності. Вже III Універсал Центральної Ради закріпив рівні громадянські права для всіх громадян незалежно від статі. Виборчий закон до Установчих зборів (листопад 1917 р.) надав жінкам активне і пасивне виборче право – на рік раніше, ніж це сталося у Великій Британії, та в той самий час, що й у Німеччині та Австрії [1, с. 147-149]. Конституція УНР, прийнята 29 квітня 1918 року (хоча й так і не введена в дію через державний переворот Скоропадського), містила статтю 21, яка проголошувала рівність усіх громадян перед законом без різниці статі. Це був один із найпрогресивніших конституційних актів тогочасної Європи [1, с. 204-207]. Вагому роль у розробці конституційних засад відігравали жінки-правознавці, зокрема Людмила Старицька-Черняхівська, яка брала участь у комісіях Центральної Ради.

Натомість Гетьманат Павла Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.) суттєво звузив простір для жіночої публічної діяльності, спираючись на консервативні соціальні моделі. Жіночі організації продовжували існувати, але їхній політичний вплив зменшився [4, с. 90]. Відновлення УНР у формі Директорії (грудень 1918 р.) знову відкрило можливості для жіночого активізму.

Центральне місце серед жіночих організацій зазначеного періоду посідав Союз українок, заснований ще 1884 року у Львові. У роки революції він поширив свою діяльність на Наддніпрянську Україну, відкриваючи осередки в Києві, Полтаві, Харкові та інших містах. Союз зосереджувався на просвітній роботі, підтримці солдатських родин, організації шпиталів, а також на пропаганді жіночих прав у душі

ліберального фемінізму [4, с. 124-125]. Окремим феноменом стала жіноча кооперація. На хвилі революційного підйому жінки активно вступали до споживчих та сільськогосподарських кооперативів, де нерідко обіймали керівні посади. Кооперативна мережа ставала простором жіночої економічної самостійності та практичного засвоєння навичок громадського самоврядування. Радикальнішу позицію займали соціалістичні жіночі гуртки, що тяжіли до УСДРП та більшовицьких структур. Їхні учасниці пов'язували «жіноче питання» з класовою боротьбою і вважали формальне виборче рівноправ'я недостатнім без корінних соціально-економічних перетворень. Євгенія Бош – одна з лідерів більшовицького підпілля в Україні – стала символом жіночої революційної активності лівого спрямування. Участь жінок у збройній боротьбі 1918-1920 років виходила далеко за межі традиційного «тилового» забезпечення. Українські жінки служили у військових формуваннях УНР на різних посадах: від сестер милосердя до зв'язкових і навіть бойових стрільців. Документально підтверджена участь жінок у відділах Запорізького корпусу та Січових стрільців [3, с. 312-15].

Особливо значущою була роль жінок у військово-медичній службі. Перший і Другий медично-санітарні поїзди УНР фактично утримувалися зусиллями жіночих організацій, що збирали кошти, медикаменти та перев'язувальні матеріали.

На більшовицькому боці жінки брали активну участь у партизанській і підпільній боротьбі. «Жіночі батальйони» були явищем, характерним і для Червоної армії в Україні. Проте радянська система швидко «упорядковувала» жіночу активність у бік «Відділів по роботі серед жінок» (жінвідділів), що фактично звужувало її до пропаганди і соціальної роботи [3, с. 133]. Жіночий рух 1918-1920 років мав потужний культурно-просвітній вимір. Жіночі організації активно засновували школи, курси грамотності та бібліотеки. Особливу роль відігравало жіноче педагогічне товариство, члени якого домоглися відкриття перших шкіл з українською мовою навчання у великих містах [1, с. 133-134].

У пресі з'явилися перші україномовні жіночі видання: журнал «Українка» (Київ, 1917-1918) та численні жіночі сторінки у загальних часописах. Публіцистика таких авторок, як Христя Алчевська та Дніпрова Чайка, формувала образ «нової української жінки» – освіченої, суспільно активної та національно свідомої [1, с. 224-234].

У мистецькому житті жінки займали провідні позиції: поетеса Леся Українка (померла 1913 р.) залишалася культурним символом, а нові генерації письменниць – Галина Журба, Докія Гуменна – формували «жіночий голос» революційної літератури [1, с. 242]. Театральне і музичне мистецтво також переживало жіночий підйом: Марія Заньковецька продовжувала творчу діяльність, а Соломія Крушельницька виступала на найкращих сценах Заходу, символізуючи зв'язок між українською культурою та світом.

Розуміти жіночий рух 1918-1920 років в Україні неможливо поза загальноєвропейським контекстом. Перша світова війна докорінно змінила соціальне становище жінок у більшості європейських країн: жінки масово виходили на ринок праці, виконували чоловічі суспільні функції, набували нового суб'єктного досвіду. Більшість провідних держав Антанти та Центральних держав у 1918-1920 роках надали жінкам виборчі права: Великобританія (1918, з обмеженнями), Австрія і Німеччина (1918), США (1920). Українські жіночі організації підтримували контакти з Міжнародним жіночим альянсом, а делегати Союзу українок брали участь у конгресах у Стокгольмі (1919) та Женеві (1920). На цих форумах проблема визнання незалежності УНР і становища жінок в Україні порушувалася поряд із глобальними феміністичними вимогами.

Водночас існували і принципові відмінності: якщо на Заході жіночий рух міг зосередитися переважно на правових та соціальних реформах у стабільних державних структурах, то в Україні жіночі організації змушені були одночасно боротися за виживання нації, за соціальні реформи та за власне рівноправ'я – в умовах постійної зміни влади і збройних конфліктів.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. По-перше, жіночий рух 1918-1920 років в Україні досяг безпрецедентного рівня активності та інституційної оформленості, охопивши правозахисну, культурну, кооперативну та військову сфери. Жінки перестали бути пасивними об'єктами соціальних змін і стали їхніми активними суб'єктами. По-друге, правові здобутки доби – насамперед рівне виборче право в УНР – ставлять Україну в один ряд із найбільш демократичними державами світу того часу. Цей факт потребує ширшого визнання як у вітчизняній, так і в міжнародній науковій спільноті. По-третє, різні державні системи, що існували на теренах України у 1918-1920 роках, пропонували принципово різні відповіді на «жіноче питання»: ліберально-демократичну (УНР), консервативну

(Гетьманат) та марксистсько-колективістську (радянська Україна). Порівняльний аналіз цих підходів є самостійним і перспективним напрямом досліджень.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку включають: поглиблений аналіз регіональних відмінностей у розвитку жіночого руху; дослідження персональних долей провідних діячок жіночого руху у контексті наступних репресій; вивчення рецепції «жіночих питань» у офіційних документах держав, що претендували на контроль над Україною; а також запровадження методів усної історії для реконструкції «мікрорівня» жіночого досвіду доби революції.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що 1918-1920 роки стали справжнім «золотим» моментом для українського жіночого руху – моментом реалізованих і нереалізованих можливостей, набутого й втраченого досвіду, який тривалий час замовчувався і потребує ґрунтовного наукового переосмислення.

Список використаних джерел

1. Смоляр Л. О., Григоренко О. П., Чередніченко А. П. *Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні*: Монографія / За загальн. ред. Л. О. Смоляр. Одеса : Астропринт, 1999. 440 с.
2. Кісь О. *Жінка в традиційній українській культурі*. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2012. 287 с.
3. Солдатенко В. Ф. *Українська революція: Концепція та історіографія*. Київ : Пошук-Видавництво, 1999. 508 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. [Електронний ресурс]. Ф. 1063 (Союз українок). Оп. 1. Спр. 1-14.

*Inna Totkalo,
scientific supervisor Viktor Savchenko*

WOMEN'S MOVEMENT 1918-1920

Annotation The article examines the women's movement in Ukraine in 1918-1920, its significance in the struggle for civil and political rights. The activities of organizations, their interaction with the authorities of the UNR, the Hetmanate and the Ukrainian SSR, the participation of women in statehood, the army and the formation of civil society are considered.

Keywords: *women's movement, feminism, Ukrainian People's Republic, women's organizations, equality, suffrage.*

Владислав Українець, здобувач першого рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Наталія Діанова, д. і. н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ПЕРЕСЕЛЕННЯ ГРЕКІВ ТА ВІРМЕН ІЗ КРИМУ ДО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Анотація. Метою даного дослідження є аналіз причин, перебігу та наслідків переселення греків і вірмен з Криму в 1778 році. Особлива увага приділена значенню грецької та вірменської громад в економічному, культурному та релігійному житті Криму та впливу переселення на демографічний і культурний стан регіону. Розглянуто процес переселення християнського населення крізь призму імперської пропаганди.

Ключові слова: переселення, греки, вірмени, імперська пропаганда, Крим, християнство.

Переселення греків та вірмен з Криму у 1778 році є важливою історичною проблемою, оскільки воно стало не лише масштабним демографічним процесом, а й інструментом імперської політики Російської імперії щодо Кримського ханства. Формально переселення подавалося як «захист християнського населення» від можливих утисків з боку ханської влади, однак фактично воно мало значно ширший політичний і стратегічний зміст. Міграція християн розглядалася як крок, що створював сприятливі умови для майбутньої анексії півострова Російською імперією. Паралельно відбувалося заселення новопроданих земель у Приазов'ї людьми, лояльними до імперії.

Актуальність цієї теми полягає також у можливості розглянути її крізь призму політичної пропаганди, як мирне населення може ставати інструментом дипломатичного тиску. Переселення греків і вірмен демонструє, як влада Російської імперії використовувала релігійний фактор та ідеї захисту єдиновірців як виправдання геополітичного втручання. Крім того, ця проблематика тісно співвідноситься з питанням збереження культурної спадщини Криму, оскільки грецьке та вірменське населення було невід'ємною складовою ідентичності півострова.

Проблематика вивчення питання переселення греків та вірмен з Криму активно досліджувалася як у дореволюційній, так і в сучасній історіографії. Особливої уваги заслуговує праця архієпископа Гавриїла «Остатки христианских древностей в Крыму. Уезд Феодосийский», в якій міститься детальний опис християнських храмів, монастирів та інших пам'яток церковної архітектури Криму після його анексії Російською імперією. Це дослідження є важливим джерелом для вивчення стану грецької та вірменської християнської спадщини півострова наприкінці XVIII – на початку XIX століття [1].

Серед дослідників XIX століття вагому роль відіграли праці М. Дубровіна, на чії матеріали у своїх дослідженнях посилається сучасна українська дослідниця А. В. Гедьо [2]. Вона детально проаналізувала політичні, економічні та соціальні причини грецького переселення з Криму. У праці «Переселення греків з Криму до Приазов'я у 1778 р.» авторка розглядає переселення як складний процес, пов'язаний із зовнішньополітичними інтересами Російської імперії. Посилаючись на архівні джерела авторка доводить, що ініціатива переселення належала саме російському уряду, а офіційна версія про добровільне прохання християн значною мірою була політичним прикриттям імперських інтересів.

Дослідження М. А. Абдуллаєвої [3] та В. А. Мікаелян [4], присвячені ролі грецьких і вірменських громад у формуванні економічного та культурного середовища Криму, що дозволяє краще зрозуміти масштаб втрат після їхнього переселення. Дослідники вказують на те, що переселення християн із Криму стало безпосередньою передумовою для включення півострова до складу Російської імперії у 1783 році.

Зазначена проблематика певною мірою розглядається в дослідженнях Н. М. Діанової [5]. На основі залучених документальних

матеріалів авторка розглянула причини та особливості переселення християнського населення з Криму.

Попри значну кількість досліджень, низка аспектів проблеми залишається недостатньо висвітленою. Насамперед це питання співвідношення добровільності та примусу під час переселення, наскільки рішення самих греків і вірмен було самостійним, а наскільки результатом психологічного, економічного та адміністративного тиску з боку російської влади. Недостатньо дослідженим залишається питання використання переселення як інструменту політичної пропаганди. Російська імперія створювала образ захисника християнського світу, хоча фактично переслідувала стратегічні цілі – послаблення Кримського ханства та анексію півострова. Саме цей аспект особливо актуальний для сучасного дослідження, оновлення переосмислення історії Криму. Окремої уваги потребує культурний вимір проблеми, втрата Кримом значної частини грецького та вірменського населення означала не лише демографічні зміни. Послабилась багатовікова культурна спадщина півострова. Саме тому дослідження цієї теми важливе не лише для історичної науки, а й для сучасного розуміння питань ідентичності та пам'яті.

До моменту виводу греків та вірмен у 1778 році, християнське населення було основою економіки півострова. Російський мандрівник П. Сумароков зазначав, що після їхнього відходу квітучі селища перетворилися на руїни, сади здичавіли, а ремесла та промисловість прийшли у повний занепад. Це підкреслює, що грецька та вірменська спадщина була цивілізаційною основою Криму. Чисельні християнські церкви та монастирі, збудовані переважно зусиллями греків і вірмен Таврії в добу середньовіччя, яскраво свідчили про важливу роль християнства в житті регіону [3, с. 13-14].

Храми Феодосії займають особливе місце в історії християнської культури Криму, адже саме вони стали свідками багатовікової традиції, змін, переселень населення та збереження релігійної спадщини. Місто Феодосія з давніх часів було важливим культурним і торговельним центром, де перепліталися різні народи, релігії та архітектурні традиції. Саме тому храми міста мають не лише духовне, а й значне історичне та архітектурне значення. Вони відображають складну історію регіону, де християнські святині переживали періоди розквіту, занепаду та нового відродження [1, с. 320-326].

Церква Святого Георгія, м. Феодосія (з сайту PhotoDocumentalist,

U

R

Акція переселення християнського населення з Кримського ханату 1778 року стала однією з наймасштабніших демографічних і

п

t

о

t

л

p

і

s

т

p

и

h

ч

o

н

t

и

o

х

d

Проект переселення християнських жителів з Криму був розроблений Катериною II. Вона пообіцяла щедру допомогу переселенцям, що спонукало грецького митрополита Ігнатія Газадінова підтримати цей план [5, с. 43]. Митрополит очолював православну громаду кримських греків і мав значний авторитет серед місцевого християнського населення. За підтримки князя Григорія Потьомкіна та безпосереднього сприяння російської адміністрації було розроблено план масового виведення християн із Криму. Формально переселення подавалося як акт захисту православного населення від можливих утисків з боку мусульманської влади на півострові, однак на практиці воно мало чітко виражений геополітичний характер. 28 липня 1778

т

210

о

о

р

г

і

г

...

року розпочалася практична реалізація переселенської акції, перша група християн вирушила з Криму до Азовської губернії. 18 вересня 1778 року основна фаза переселення завершилася. За неповними офіційними даними, Кримське ханство залишили 31 386 християн,

с
е
р
е
д

Варто зазначити, що умови, які російський уряд обіцяв переселенцям, своєчасно не були виконаними. Митрополит Ігнатій змушений був навіть написати листа О. Суворову, де просив про допомогу, посилаючись на їх скрутне становище. Він зазначав, що греків частково поселили в Новоселиці, частково – в селах Самарського Пустинно-Миколаївського монастиря та Олександрівській фортеці. Значна кількість взагалі залишилася під відкритим небом. Цього листа 8 травня 1779 р. переслано князю Г. Потьомкіну, який посприяв упорядкуванню умов життя переселенців. Проте на квітень 1779 року із 31 386 християн, які вийшли з Криму, залишилося лише 30 143 особи. Тож цілком ймовірно, що їх втрати за 6 місяців переселення склали 1 243 особи. Лише 21 травня 1779 року грецькі переселенці отримали офіційні права та привілеї, даровані царським урядом. Згідно з наказом від 29 вересня 1779 року греки отримали землю в новоутвореному Маріупольському повіті, де побудували для своєї громади місто Маріуполь. Відповідно до іменної грамоти від 14 листопада 1779 року вірменам відводились для поселення 12 тисяч десятин землі в Азовській губернії, де вони побудували місто Нахічевань [5, с. 44, 45].

Таким чином, переселення християнського населення з Кримського півострова можна розцінювати як грандіозну пропагандистську кампанію як з боку Росії так із боку грецького духовенства, яке враховуючи національне пригнічення, спонукало до переселення. Сучасна історіографія дедалі більше відходить від імперської інтерпретації подій і розглядає переселення як частину колоніальної політики Російської імперії. Проведений аналіз відкреслює необхідність критичного підходу до вивчення російської імперської історії. Анексія Криму, здійснена Росією в 1783 році, була наслідком тривалої стратегії послаблення та поглинання, а не виключно реалізацією захисної місії. Це потребує оновленого переосмислення історії Криму.

1

2

6

1

Християнська спадщина греків та вірмен до 1778 року була фундаментом економіки та культури півострова. Виведення цього населення призвело до занепаду багатьох пам'яток, які нові переселенці та вчені почали активно вивчати та відновлювати лише наприкінці XVIII ст.

Список використаних джерел

1. Гавриил, архиепископ. Остатки христианских ценностей в Крыму. Уезд Феодосийский. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Одесса, 1844. Т. I. Отд. II. С. 320-328.
2. Гедьо А. В. Переселення греків з Криму до Приазов'я у 1778 році. *Український історичний журнал*. 2001. № 1. С. 73-84.
3. Абдуллаєва М. А. Духовно-релігійне життя греків Криму наприкінці XVIII – на початку ХХ ст. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2000. 132 с.
4. Микаелян В. А. На крымской земле. История армянских поселений в Крыму. Ереван : Айастан, 1974. 210 с.
5. Діанова Н. М. Формування етно-конфесійної структури населення міст Південної України (кінець XVIII – перша половина ХІХ ст.): [монографія]. Одеса : Астропринт, 2010. 176 с.

*Vladislav Ukrainets,
Nataliia Dianova*

***Annotation.** The purpose of this study is to analyze the causes, course, and consequences of the resettlement of Greeks and Armenians from Crimea in 1778. Special attention is paid to the significance of the Greek and Armenian communities in the economic, cultural, and religious life of Crimea, as well as to the impact of the resettlement on the demographic and cultural condition of the region. The process of the resettlement of the Christian population is examined through the prism of imperial propaganda.*

***Keywords:** resettlement, Greeks, Armenians, imperial propaganda, Crimea, Christianity.*

УДК 633.88: 631.527

Федотов Нікіта, здобувач першого рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Віктор Савченко, д. і. н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЯ НІМЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ НА ТЕРЕНАХ ОДЕЩИНИ У 30-Х - 40-Х РР. ХХ СТ. (ЗА СПОГАДАМИ Й. МІЛЛЕРА)

Анотація: У статті висвітлюються умови життя німецьких колоністів, їхні особливості побуту в умовах політичних і соціальних змін того часу. Особлива увага приділяється долі людей у непростий історичний період. Джерельною основою дослідження стали особисті спогади Йоганнеса Ной Міллера, який проживав у колонії Фройденталь. Робота спрямована на поглиблення вивчення долі німецьких колоністів в Україні.

Ключові слова: поселенець, колонія, репресії, колективізація, колгосп, біженець.

Починаючи з кінця XVIII ст., німецькі переселенці активно заселяли степові території Півдня України, створюючи численні колонії, що стали осередками сільськогосподарського розвитку, ремесел та збереження власних культурних традицій. Протягом тривалого часу німецьке населення формувало особливе середовище зі своєю мовою, релігією, звичаями, системою господарювання. Однак події ХХ ст., зокрема політичні трансформації, радянська колективізація, репресивна політика та події Другої світової війни, суттєво вплинули на життя німецьких колоністів. 1930-1940-ті рр. стали періодом випробувань для німецького населення регіону.

На початку 1920-х рр. у УСРР мешкало бл. 392 тис. німців - колоністів. У 1924 р. на Одещині став формуватися Зельцьський та Гросс-Лібентальський національні німецькі райони. Зельцький район (з 1926

р. Фридріх-Енгельсовський район) був відкритий у 1925 р. з центром у колонії Зельц. Він утворився на підвалинах національних сільських рад: Баден, Зельц, Кандель, Ленінталь, Страсбург, Ельзас. У районі нараховувалося 69% німців. У 1926 р. був створений Гросс-Лібентальський німецький національний район (з 1929 р. Спартаківський район), в якому мешкало бл. 14 тис. людей, 94% з яких склали німці. В складі району було 9 сільрад: Гросслібентальська – 3.2 тис. людей.; Клейн-лібентальська - 2.3 тис.; Фрейдентальська - 1.4 тис.; Йозефстальська – 1.4 тис.; Маріентальська – 1.3 тис.; Петерстальська – 1.2 тис.; Олександрогільфська – 1.1 тис.; Нейбургська – 0.9 тис.; Францфельдська – 0,8 тис. Але, погіршення життя під час «згоргання НЕПу» привело до того, що з 1928 р. посилювався рух за еміграцію зі СРСР, в той же час влада припинила «відпускати» німців зі СРСР, проти мешканців національних німецьких районів Одещини стали формуватися слідчі справи за «проведення розвідувальної роботи, за створення контрреволюційних повстанських груп та шпигунсько-диверсантських груп» [1].

20 березня 1929 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про економічну, культурну та радянську роботу в німецьких селах», яка спрямовувала партійно-державний апарат на «рішучий наступ» проти «ворожих елементів» у німецьких селах. Наклавшись на колективізаційні заходи, ця постанова надала їм особливої жорсткості та безкомпромісності. 27 березня 1929 р. ухвалено чергову постанову ЦК КП(б)У «Про виселення німців з Миколаївського округу». Відповідно до нього звільнялися від депортації лише ті німці, які «добровільно» розлучалися зі своїм господарством і вступали до колгоспів [2].

Співробітники ДПУ, спостерігаючи за процесом колективізації серед німецьких колоністів, доповідали партійному керівництву, що «німецький селянин сміється над поняттями кулак, бідняк і середняк. Цієї різниці, на його думку, взагалі не існує в німецьких колоніях». Керівник ДПУ України В. Балицький після відвідування німецьких сіл Одеського округу в лютому 1930 р. ділився своїми враженнями: «... середняк німецького села за своєю міцністю - кулак українського села». Звідси значно вищий відсоток господарств, що потрапили під розкуркулення, ніж у середньому по Україні, а отже, і ширші масштаби репресій [5].

У лютому 1930 р. ЦК КП(б)У розглянув питання про еміграційний рух в Одеському, Миколаївському та Запорізькому округах. Партійні комітети зобов'язувалися нейтралізувати спроби «антирадянського

елементу» виїхати за кордони СРСР. Член Всеукраїнської ЦВК О. Вельме у 1932 р. повідомляла керівництву радянської України, що у її рідному колгоспу під Одесою тричі призначали хлібозаготівельний план. Після того, як: «двічі ми виконали, на третій раз усе було відібрано». Восени 1931 р. в УСРР з'явилися німецькі селяни, які втекли від непосильних податків із Західного Сибіру. Однак дуже скоро вони повернулися назад «голі й голодні», оскільки в УСРР було «ще гірше» [3].

Як зазначає Й. Міллер у своїх спогадах, він чув із розповідей своїх рідних, у 1930-х рр., що на території німецьких колоній Одещини розпочалася активна колективізація. У цей період створювалися колгоспи, а в селян примусово вилучали худобу та інше майно для колективного господарства. Старостою села в той час був Адольф Пішоф, якого згадують, як чесну та порядну людину, що користувалася повагою серед місцевих жителів. Проте загальна атмосфера в селі була напруженою та сповненою страху. За словами очевидців, уночі до села часто приїжджали автомобілі НКВС, так звані «чорні воронки», на яких забирали людей, яких влада вважала «ненадійними». Багато з них після арешту вже не поверталися до своїх осель. Через це мешканці жили у постійному страху та невпевненості у завтрашньому дні. За спогадами Й. Міллера, основними заняттями мешканців німецьких колоній на Одещині були виноградарство, вирощування овочів, зернових культур. Особливо розвиненим було виноградарство: «уся гора біля села Фройденталь була вкрита виноградниками». Майже в кожного господаря були великі кам'яні підвали, де стояло по 5-6 великих бочок вина. Водночас, зловживання алкоголем у громаді не було поширеним. Село мало характерне планування. Через нього проходила одна центральна вулиця, від якої відходили перехресні дороги, що вели до полів. У центрі села розташовувалися пошта та телеграф. На околицях села проживали окремі родини, які мали великі сади; зокрема, дядько оповідача володів великим фруктовим садом. Транспортне сполучення з Одесою здійснювалося кінними підводами. Податки часто сплачувалися у натуральній формі [3].

Як відомо, у перші місяці II-ї світової війни німецькі війська швидко просувалися вглиб території СРСР. До 11 липня 1941 р. підрозділи Червоної армії залишили Мінськ, Житомир, 12 серпня румунські війська блокували Одесу. У період затяжних боїв за Одесу низка німецьких сіл (Мангейм, Грослібенталь, Нейдорф,

Александргільф та ін.) була зруйнована. Населення німецьких сіл-колоній, прагнуло зберігати нейтралітет, ухилилося від демобілізації. Е. Фон Шоберт своїм наказом оголосив, що етнічні німці, які опинилися в зоні операцій його армії, перебувають «під захистом німецького вермахту. Хто посягне на їхнє життя або їхнє майно, буде розстріляний». Цей захід був спрямований, насамперед, проти мародерства румунських військ на окупованих територіях [6].

Захоплюючи німецькі села-колонії, румунська та німецька окупаційна влада насамперед вишукувала там комуністів, співробітників спецслужб, міліції, осіб, які активно підтримували радянську владу, і жорстоко розправлялася з ними. Так, одразу ж після вступу окупантів до колонії Карлсруе жандармерія розстріляла працівника міліції Ландайса, разом із дружиною та чотирма дітьми, а також місцевих активісток Варвару Шох, Софію Кернер, Цецилію Іллі. У Раштадті були розстріляні місцеві комуністи В. Бенскільментебель та І. Райхерт [6].

Після захоплення Одеси та встановлення на південно-західних територіях України окупаційного режиму Румунії, на цих теренах була утворена румунська провінція «Трансністрія». Спочатку за угодою між німецькими та румунськими окупаційними властями в німецьких селах цієї провінції, для захисту населення від мародерства, розміщувалися підрозділи німецького полку спеціального призначення «Бранденбург». Радянська влада та військове командування намагалися використовувати німців, які проживали на неокупованих територіях, у тилу Червоної Армії, так само як і в Республіці німців Поволжя, у контрпропагандистських кампаніях [6].

Свідок тих подій розповідає, що 22 червня 1941 р.: «...я сидів на дереві біля хати, коли почалося бомбардування. У небі літали німецькі літаки і скидали бомби. Почався хаос: люди ховалися, хто де міг. Найбільше в пам'яті закарбувалися слова моєї матері, сказані ранком 19 серпня: «Синку, дивись який гарний ранок. Та не знаємо, чи побачимо ми захід сонця». Мама вже не побачила того заходу сонця. Під час бомбардування, від розриву бомби, вона загинула на моїх очах. Ми з батьком загорнули її в ряднину і поховали на городі... Згодом маму перепоховали на кладовищі, де поховані також мої дід, бабуся та сестра. Життя в селі було сповнене страху: люди боялися виходити на вулицю вдень і працювали переважно вночі, щоб вижити під час постійних бомбардувань. За свідченнями Й. Міллер, у перші місяці війни чоловіків і жінок німецької колонії «совети» примусово відправляли на

роботи з риття окопів поблизу Одеси. Багато з тих, кого забирали, назад уже не поверталися. В одному з епізодів згадується, що до села прибув представник НКВС і наказав дітям та людям похилого віку вийти за межі населеного пункту, у поле. За словами очевидців, існувала загроза їхнього розстрілу. Проте в цей момент над місцевістю з'явилися німецькі літаки, і почалося бомбардування. Унаслідок паніки та хаосу, що виник під час авіанальоту, людям вдалося врятуватися, тоді як представник НКВС загинув. Коли розпочався відступ радянських військ вдень і вночі через село проходили військові підрозділи. Згодом до Фройденталю увійшли німецькі та румунські війська. На городі родини оповідача були розміщені дві зенітні гармати, а в самому селі стояли дві великі гармати. До березня 1944 р. життя в селі залишалося відносно спокійним, румунські військові не чинили насильства щодо місцевого німецького населення. Діти продовжували відвідувати школу, мешканці були зобов'язані здавати сільськогосподарську продукцію до комендатури для забезпечення потреб армії. Найкращих коней також рекувізували. Водночас. Колгоспи розпускалися, а нова адміністрація надавала жителям земельні ділянки для обробітку – у такому обсязі, який кожне господарство могло обробити власними силами. Свідок свідчив (у 1944 р. оповідачеві було 12 років), що коли почали наблизатися радянські війська, місцевий комендант віддав наказ жителям залишити село та вирушити до Німеччини. Людей було організовано в групи, у кожній з яких обирали «старшого», який отримував визначений маршрут. 16 березня 1944 р. мешканці назавжди залишили Фройденталь («Долина радості»). Село спорожніло, лише в одному будинку на околиці залишився один мешканець - росіянин, одружений із німкенею [4].

Мешканці Фройденталю, разом із худобою, групами, на возах із майном, вирушили у напрямку колишнього чехословацького кордону. Маршрут знав «старший» групи, шлях пролягав через Велику Долину, Тирасполь, Бессарабію та Румунію. На кордоні худобу відібрали, людей посадили у вагони та відправили до «генерал-губернаторства» (землі Польщі) де біженці перебували до січня 1945 р., працюючи в господарствах німецьких власників, оскільки Польща була окупована Німеччиною. Згодом люди вирушили пішки до Німеччини. В одному з міст батько дав хлопцеві хлібну картку, що б він дістав хліба. Поки хлопець стояв у черзі, група втікачів рушила далі, і він загубив батька. Інколи його підвозили німецькі солдати, але більшу частину шляху він подолав пішки. Зрештою хлопець дістався міста Терштігель (нині

територія Польщі). Там він прожив близько двох тижнів, і саме там його знайшов батько. Пізніше їх відправили до Тюрингії, яка на той час перебувала під контролем військ США. Місцеве німецьке населення ставилося до біженців неприємно. Водночас місцева влада забезпечувала переселенців одягом та продуктами харчування. Була можливість емігрувати до США, однак батько, який був похилого віку та хворів, відмовився від цієї пропозиції. Родина весь час мріяла повернутися на свою малу батьківщину – до Фройденталю [4].

Після вступу радянських військ на територію Німеччини було видано наказ про депортацію німецьких переселенців на схід СРСР - на Урал, у Сибір та до Барнаула. Оповідач згадує, що: «на валізах фарбою писали місце призначення кожної родини». На валізах родини оповідача було зазначено «Урал». Так разом із батьком він потрапив до Пермської області на Уралі. Люди жили в дерев'яних бараках серед лісу і працювали на лісозаготівлях. Через нестачу одягу часто ходили в лаптях. Батько працював пічником і склярем, а сам оповідач - підсобним робітником. Школи не було, тому його освіта обмежувалася трьома класами. Робітникам видавали по 700 грамів чорного хліба на день і платили бл. 400 руб. Переселенці перебували під постійним контролем влади і щомісяця повинні були відмічатися. Через суворі умови життя, холод, важку працю багато людей помирало. У 1946 р. помер батько оповідача. Після цього його взяла до своєї сім'ї сестра. Старший брат, який проживав в іншому районі Пермської області, в 1949 він викликав Йоганнеса до себе. У супроводі міліціонера оповідач переїхав до брата в місто Солікамськ. Там діяла школа робітничої молоді. Незважаючи на те, що в 1953 р. Йоганнесу виповнився 21 рік, він почав навчатися з третього класу на вечірньому відділенні. Викладання здійснювалося російською мовою. Вдень він працював електриком, а ввечері навчався. У Солікамську він познайомився зі своєю майбутньою дружиною, що належала до баптистської громади. На її згоду на шлюб він чекав близько восьми років і згодом Йоганнес також прийняв баптистську віру. У 1961 р. майбутня дружина переїхала на постійне проживання до своїх родичів у Латвію, до міста Сігулда. Вони підтримували листування, а згодом Йоганнес отримав дозвіл на переїзд до Латвії. Там вони одружилися. У той час почала діяти політика так званого «возз'єднання сімей». Оскільки в Німеччині проживав дядько дружини, подружжю дозволили переїхати до нього. Перед від'їздом вони продали будинок у Латвії, частину коштів пожертвували церкві, а іншу частину роздали родичам, оскільки при переїзді дозволялося перевозити лише

обмежену суму грошей. Згодом оповідачеві вдалося довести, що їхня родина раніше володіла землею та житлом у Фройденталі. Після цього німецька влада надала родині кредит у розмірі 25 тис. німецьких марок, як допомогу для облаштування на новому місці. На ці кошти було придбано будинок. Оповідач знову працював за своєю спеціальністю - електриком. У 63 роки він вийшов на пенсію. У родині народилося семеро дітей [4].

Спогади Й. Міллера становлять історичне джерело для дослідження життя німецького населення на теренах Одещини у ХХ ст. Вони дозволяють відтворити особливості повсякденного життя німецьких колоністів, їх господарську діяльність, соціальні відносини, культурні традиції. Разом із тим ці свідчення відображають складні історичні процеси, які пережило місцеве населення у 1930-1940-х роках. Йдеться насамперед про наслідки колективізації, репресії, події II-ї світової війни, евакуацію німецького населення, подальшу депортацію до віддалених регіонів СРСР. Через призму особистої долі автора простежується трагічний досвід тисяч німецьких колоністів, які втратили свою Батьківщину, були змушені пережити важкі умови праці, переселення, адаптацію до нових умов життя. Водночас спогади Й. Міллера демонструють значення історичної пам'яті та зв'язку людини зі своєю малою Батьківщиною. Незважаючи на десятиліття життя в інших країнах, автор зберіг глибоку прив'язаність до рідного села Фройденталь і прагнення повернутися до місць свого дитинства. Таким чином, наведені свідчення не лише доповнюють історію німецьких колоній, але й дають можливість краще зрозуміти людський вимір історичних подій ХХ ст.

Список використаних джерел

Савченко В. А. «Нація під підозрою»: до історії німецьких колоній Одещини другої половини 1920-х рр. *Південний захід. Одесика*. Одеса. 2009. Вип. 8. С. 141-149.

2. Безносів А. И. Религиозная жизнь немецкого населения юга Украины и политика советской власти (1920-1930-е гг.) // *Немцы России и СССР: 1901-1941*. М.: Готика, 2000. С. 329-342.

3. Козырева М. Э. Немецкие районы юга Украины 1920-1930-х гг. // *Немцы России и СССР: 1901-1941*. М.: Готика, 2000. С. 298-304.

4. Міллер Йоганнес. Спогади корінного мешканця села Фройденталь. Рукопис.

5. Солодова В. В. Одесский немецкий рабоче-колхозный театр: истоки и становление // Немцы России и СССР: 1901-1941. М.: Готика, 2000. С. 352-364.

6. Чирко Б. В. Німці в Україні (1920-1940-ві роки). К.: Інститут історії України НАН України, 1994. 192 с.

Артем Филипенко, здобувач третього рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса.

ДІЯЛЬНІСТЬ РУМУНСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ БЕЗПЕКИ В ОДЕСІ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ (1941-1944)

Анотація. В статті висвітлюється діяльність румунської поліції безпеки, яка діяла у складі румунської окупаційної адміністрації губернаторства Трансністрія у 1941-1944 рр. Поліція безпеки здійснювала протидію злочинам проти румунської держави, зокрема, протидію радянським партизанам та розвідувально-диверсійним загонам, здійснювала нагляд над військовополоненими, підозрюваними особами, комуністами та комсомольцями.

Ключові слова: Південь України, розвідка, Одеса, Румунія, Друга світова війна, Трансністрія, окупація, поліція безпеки, SSI.

Дослідження діяльності поліції безпеки в Одесі під час окупації (1941-1944) вимагає розкриття трьох ключових питань:

- місце поліції безпеки в системі спеціальних служб та правоохоронних органів Румунії в часи Другої Світової війни
- яке місце посідала поліція безпеки в системі окупаційного режиму на Півдні України, і, зокрема, в Одесі?
- якими були основні функції поліції безпеки в Одесі під час румунської окупації 1941 – 1944 рр.

В працях радянських істориків, а згодом і в українських історичних дослідженнях існує певна плутанина щодо спецслужб Королівства Румунія, які у період між першою та другою світовими війнами, а після початку другої світової війни і на окупованій території Півдня України опікувалася питаннями боротьби з комуністичним підпіллям та радянськими диверсантами. Часто про всіх них говорять як про єдину службу, яку умовно називають «сігуранцею» (з румунського Siguranta – безпека). Іноді в історичних дослідженнях згадується SSI (Спеціальна інформаційна служба) Румунії, але її також

помилково називають Сігуранцею.

Поліція безпеки (Siguranța Generală a Statului) була однією з спеціальних служб Румунії, яка діяла поряд із іншими службами, зокрема, SSI (Спеціальна інформаційна служба) та 2-й відділ Генерального штабу румунської армії.

Створена поліція безпеки була створена ще у 1908 р., підпорядковувалася Міністерству внутрішніх справ і протягом тривалого періоду дійсно була провідною спеціальною службою Румунії. Попередниця Спеціальної інформаційної служби – Секретна інформаційна служба румунської армії (SSIAR) була створена пізніше, у 1924 р. і коло завдань, які перед нею стояли було значно ширшим. Обидві служби не лише співробітничали, але й конкурували між собою. Так, Еуджен Кристеску, який був призначений у 1940 р. головою SSI, був вихідцем саме з надр Поліції безпеки і був свого часу усунутий з керівної посади не без участі свого головного конкурента – керівника SSIAR Міхаїла Мурузова.

Функції SSI та поліції безпеки багато в чому дублювали одне одного, проте поліція безпеки залишалася структурою Міністерства внутрішніх справ, в той час як Спеціальна інформаційна служба підпорядковувалася Кабінету міністрів Румунії, а в організаційному та фінансовому плані – Міністерству оборони. Їх відносини певної мірою нагадували класичні відносини між різними структурами в інших країнах, наприклад, між Абвером та Службою безпеки нацистської Німеччини.

Згідно із Законом про організацію поліції від 21 липня 1929 року, у складі Генерального управління поліції було створене Управління поліції безпеки, яке складалося з двох служб: Служби інформації та Служби контролю за іноземцями. У 1931 році був створений Корпус детективів, який здійснював збір інформації.

Саме в такому вигляді поліція безпеки зустріла радянсько-німецьку війну, в якій Румунія виступила союзником нацистської Німеччини. Під контролем Румунії опинилася частина території Української РСР, на якій були створені три губернаторства. Чернівецька та Ізмаїльська (нині – південні райони Одеської області) області до 1940 р. входили до складу Королівства Румунії, тому встановлення там румунської влади у вигляді губернаторств Буковина та Бессарабія розглядалося румунським Урядом як її відновлення після радянської окупації. На території межиріччя Дністра та Бугу було створене губернаторство Трансністрія спочатку із центром в Тирасполі.

Після відступу радянських військ 16 жовтня 1941 р. з Одеси центр було перенесено в Одесу. Губернаторство Трансністрія формально до складу Королівства Румунія не входила, проте, на її території було створена цивільна румунська адміністрація на чолі з губернатором, якому підпорядковувалися адміністративний апарат, жандармерія та поліція.

В Одесі була створена префектура поліції, яка підпорядковувалася губернаторові та мала на території міста 9 поліцейських дільниць. 1-а дільниця розташовувалася за адресою – Червоний провулок, 7, 2-а дільниця – Пушкінська, 77, 3-тя – вул. Михайловська, 34, 4-та – вул. Пастера, 2, 5-а – Московська, 24, 6-та – Градоначальницька, 33, 7-ма – Слободка-Романівка, гуртожиток студентів, 8-ма – Французький бульвар, 77, 9-та – Торгова, 6 [1, с. 191-192].

Центральна префектура поліції розташовувалася за адресою: Пушкінська, 29. Шефами служби безпеки були Октавіан Нікулеску та Васіле Георгіу.

У складі кожній з дільниць були відділи адміністративної поліції, судової (кримінальної) поліції та поліції безпеки.

Водночас із поліцією безпеки в Одесі діяв центр Спеціальної розвідувальної служби (SSI – Serviciul Spetial de Informatie), який здійснював контррозвідувальні заходи на території Трансністрії. До його складу входили також входили субцентр Тирасполь та кілька резидентур. Саме він здійснював основні заходи протидії радянським партизанам, підпільникам та диверсантам.

І поліція безпеки і SSI взаємодіяли з іншими структурами окупаційного режиму, зокрема, із жандармерією.

Чисельність відділів безпеки в поліцейських дільницях була незначною. Наприклад, відділ безпеки 2-ї поліцейської дільниці, який очолював помічник комісара Міхаїл Каптаренко, складався з двох помічників комісара, трьох агентів і чотирьох допоміжних співробітників, всього 9 осіб [2, арк. 27].

Частина матеріалів щодо діяльності поліції безпеки зберігаються в Державному архіві Одеської області. В основному це інформаційні бюлетені про події в місті та настрої населення, переписка між інстанціями Дирекцією поліції безпеки префектури Одеської поліції та дільницями поліції безпеки, між підрозділами поліції безпеки та підрозділами жандармерії, армійськими з'єднаннями та частинами, списки військовополонених, комуністів, які знаходилися на обліку, донесення щодо підозрюваних осіб, окремі сторінки кримінальних

справ.

Зазначені документи дають уявлення про основні напрями діяльності поліції безпеки та в цілому обстановку в місті.

Показовим, зокрема, є звіт про злочини та правопорушення проти безпеки держави за 1942 рік. В ньому не дається детальний опис того, які саме злочини та правопорушення були найбільш розповсюдженими і чим саме розрізняються злочини від правопорушень, проте, аналіз кількісних показників дає уяву про те, що найбільша кількість злочинів та правопорушень проти безпеки держави припадає на 1-у дільницю, яка охоплює історичний центр міста, найменша – на 5-ту, район Пересипу. Взагалі, дільниці, розташовані на тодішніх околицях міста – Молдаванка, Слободка-Романівка, район Середнього Фонтану і Аркадії, були відносно спокійними у плані антидержавних злочинів. Ще одна важлива тенденція, про яку дає уявлення звіт – це скорочення наприкінці року. Якщо в січні 1942 р. тільки в 3 з 9 не було зафіксовано жодного злочину чи правопорушення проти безпеки держави, то у грудні така ситуація склалася на 6 з 9 дільниць, а ще на 2 дільницях було зафіксовано лише по 1 порушенню [3, арк. 66].

Одним з ключових напрямів діяльності поліції безпеки була протидія комуністичному партизанському та підпільному рухові та радянським диверсійно-розвідувальним загонам. Так в переписці поліції безпеки з іншими правоохоронними відомствами міститься чимало інформації про партизанські загоны, підпільні організації та диверсійно-розвідувальні групи, які вдалося виявити румунським спецслужбам.

Зокрема, з документів відомо про долю диверсійно-розвідувального загону під командуванням молодшого лейтенанта Якова Керновського. Судячи зі всього, загін ділився на дві групи, однією командував сам Керновський, іншою – сержант на ім'я Іван з конспіративним прізвиськом Василь. Перейшовши лінію фронту на початку квітня 1943 р., радянські диверсанти мали намір проникнути на територію Трансністрії, щоб поступити на службу в місцеву поліцію і таким чином легалізуватися. Двоє з диверсантів були затримані в Миколаєві німецькою Таємною польовою поліцією. Керновському та Івану-Василі вдалося уникнути арешту і, за припущенням, вони могли потрапити на територію Трансністрії. В документах дається детальний опис зовнішності обох радянських диверсантів [4, арк. 23].

Ще одну партизанську групу, яка діяла в Березівському районі

під керівництвом вчителя села Ковалівка Федора Омельченка. Омельченко пішов добровольцем до Червоної армії на початку радянсько-німецької війни, потрапив у полон, утримувався в таборах військовополонених біля Дніпропетровська, а згодом Кіровограду (нині Кропивницький), зумів втекти і повернутися в село, де знову влаштувався вчителем. У селі спільно з ще одним колишнім військовополоненим зумів створити партизанську групу, яка також встановила зв'язки з підпільними організаціями в німецькій зоні окупації [5, арк. 27].

До завдань поліції безпеки відносилося виявлення комуністів та комсомольців, що відмовилися від реєстрації, працівників НКВС, колишніх військовослужбовців, облік та контроль над військовополоненими, дезертирами, особами, які прибули до Трансністрії з німецької зони окупації, а також активістами Залізної гвардії (Легіону ім.Міхайла Архангела), праворадикальної опозиційної організації. Наприклад у відділі безпеки 2-ї поліцейської дільниці у січні 1944 р. знаходилося 414 комуністів, 121 комсомолець, 37 легіонерів (Залізна гвардія), 264 дезертири, 714 ув'язнених [2, арк. 27].

Говорячи про діяльність поліції безпеки в Одесі, не можна обминути таку важливу тему, як її участь у Голокості. Документи, які сьогодні є в розпорядженні, свідчать про те, що поліція безпеки разом з SSI несуть відповідальність за переслідування та знищення євреїв. Ця діяльність знайшла відображення в інформаційних повідомленнях поліції безпеки. Так, 26 жовтня 1941 року після масових репресій по відношенню до єврейського населення поліція безпеки в одному з інформаційних донесень повідомила, що «повернення евакуйованих євреїв викликало глибоке невдоволення християнського населення, яке зайняло покинуті житла; тим більше, що вони сподівалися, що після вибуху у військовому командуванні відбудеться радикальна чистка їх, а також терористів». Як відзначають дослідники Голокосту на території Трансністрії, немає сумнівів, що звіти Поліції безпеки вплинули на осіб, які приймали рішення, у їхньому рішучому прагненні «очистити» Одесу від євреїв [6].

Поліція безпеки рекомендувала уряду посилити спостереження, знаходити та ідентифікувати євреїв, незалежно від того, де вони знаходяться, а охоронцям та адміністраторам багатоквартирних будинків доносити на євреїв. Поліція безпеки також пропонувала, щоб «контроль та сортування населення проводилися частіше». суворо перевіряючи горища, підвали та всілякі схованки, якими користуються

євреї та особливо партизани» [6].

Служба безпеки також регулярно надсилала до військового кабінету Антонеску зведення «чуток та неправдивої інформації», звинувачуючи євреїв Одеси та євреїв загалом у поширенні неправдивих чуток та фрагментів інформації, які впливали на моральний дух народу та армії.

Румунська поліція безпеки також брала активну участь пошуку євреїв, яким вдалося втекти з таборів смерті у Доманівці, Богданівці, Голті та інших.

Окремим напрямком було стеження за настроями українців та українським націоналістичним підпіллям. Так Служба безпеки префектури поліції в своєму інформаційному повідомленні інформує про те, що в Одесі циркулюють наполегливі чутки, що в Канаді англійці сформували тимчасовий український уряд, який знаходиться на зв'язку з комітетом в Галичині, який формує армію для боротьби проти німців та більшовиків під назвою Українська повстанська армія за національну Україну, за демократичну республіку [2, арк. 126].

Крім вже згаданих завдань, поліція безпеки здійснювала стеження та виявлення підозрілих осіб.

Отже, поліція безпеки була важливою ланкою окупаційного режиму, яка забезпечувала його стабільність шляхом контролю та репресій.

Список використаних джерел

1. Бабіч А. Одесса 1941-1944 Пережить окупацію. Одесса : Черноморье. 2020. 592 С.
2. Державний архів Одеської області. Ф. Р-2353. Оп.1. Спр.326.
3. ДАОО. Ф. Р-2353. Оп.1. Спр.286.
4. ДАОО. ф.Р-2353. Оп.1. Спр. 314.
5. Там само.
6. Obidin Y. Fărădelegile săvîrșite de către administrația românească față de evrei la odessa (1941-1942). Războiul pentru trecut. 15.12.2015. URL:<https://razboiulpentrutrecut.wordpress.com/2015/12/15/faradelegelile-savirsite-de-catre-administratia-romaneasca-fata-de-evrei-la-odessa-1941-1942/> (дата звернення: 02.04.2026).

Artem Fylypenko

**ACTIVITIES OF THE ROMANIAN SECURITY POLICE IN ODESSA
DURING THE OCCUPATION (1941-1944)**

Abstract. *The article highlights the activities of the Romanian security police, which operated as part of the Romanian occupation administration of the Transnistria in 1941-1944. The security police countered crimes against the Romanian state, in particular, countered Soviet partisans and reconnaissance and sabotage units, and supervised prisoners of war, suspects, communists and Komsomol members.*

Keywords: Southern Ukraine, intelligence, Odesa, Romania, World War II, Transnistria, occupation, security police, SSI.

Євген Фісун, здобувач третього рівня вищої освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава

ПРОСТИТУЦІЯ ЯК ФОРМА ДЕВІАЦІЇ У ПОЛТАВСЬКОМУ ПОВСЯКДЕННІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1940-Х РОКІВ

Анотації: У статті досліджено проституцію на Полтавщині 1940-х років як соціальну девіацію та жіночу стратегію виживання у повоєнній кризі. Проаналізовано її соціально-економічні витоки, види (побутова, студентська, елітарна), географію та каральну реакцію радянської влади.

Ключові слова: проституція, соціальна девіація, Полтавщина, повоєнне повсякдення, репресивна політика.

Постановка проблеми. Дослідження повсякденного життя українського суспільства у повоєнний період неможливе без звернення до таких дражливих та довгий час замовчуваних тем, як соціальна девіація. Особливе місце серед проявів девіантної поведінки посідає проституція, яка у другій половині 1940-х років набула на Полтавщині специфічного забарвлення. У цей період сфера інтимних стосунків опинилася в епіцентрі ідеологічної боротьби за «нову радянську людину». Радянська влада, намагаючись створити вітрину ідеального соціалістичного суспільства, офіційно заперечувала існування проституції, оголошуючи її викоріненою разом із капіталістичним ладом. Проте реальні життєві умови, спричинені наслідками Другої світової війни, диктували зовсім інші правила гри. Голод, розруха, масова безпритульність та руйнація традиційних сімейних зв'язків змушували багатьох жінок шукати альтернативні способи виживання, серед яких надання сексуальних послуг за гроші або матеріальні блага було одним із найбільш поширених. Важливість вивчення цієї проблеми зумовлена необхідністю зрозуміти, як тоталітарна держава реагувала на природні людські потреби та соціальні кризи, коли

ідеологія стикалася з біологічним виживанням. Це дослідження дозволяє поглянути на Полтавщину 1940-х років не як на статичний об'єкт радянської пропаганди, а як на живий організм, що потерпав від глибоких соціальних травм і шукав шляхи адаптації до ворожій дійсності. Проституція у цьому контексті виступає не лише як девіація, а й як дзеркало соціальних патологій та провалів державної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до проблем девіантної поведінки в СРСР почав зростати лише після здобуття Україною незалежності. Фундаментальне значення для вивчення повоєнної Полтавщини мають праці В. Ревегука, який на основі унікальних архівних матеріалів полтавської міліції та обкому партії детально висвітлив криміногенну ситуацію в регіоні. Дослідник вперше звернув увагу на географію девіації у Полтаві, виділивши ключові райони та соціальні групи, залучені до секс-праці. Моральне обличчя студентської молоді Полтави стало об'єктом прискіпливого аналізу О. Лук'яненка, який через протоколи засідань партбюро та комсомольських організацій реконструював повсякдення педагогічних вишів. Гендерний аспект та специфіка жіночих стратегій виживання у складних історичних обставинах розкрито у працях О. Кісь та О. Стяжкіної, що дозволяють глибше зрозуміти мотивацію «побутової розпусти». Соціально-економічний контекст Полтавщини цього періоду ґрунтовно представлений В. Пашенком. Механізми державного терору та позасудових репресій проти маргіналізованих груп описані Т. Вронською. Для розширення наукових горизонтів залучені праці західних істориків: Шобан Гірон, яка дослідила секс-працю за соціалізму як форму бартеру та адаптації; Сергія Єкельчика, який аналізував повсякденну політику сталінських міст; та Франчески Гірш, яка розглядала медичний нагляд як засіб етнографічного та політичного контролю.

Мета статті полягає у комплексному аналізі проституції як форми соціальної девіації у Полтавському повсякденні другої половини 1940-х років, вивченні її соціально-економічних витоків, географічної локалізації, а також форм та методів державної реакції на це явище.

Виклад основного матеріалу. Перші повоєнні роки на Полтавщині характеризувалися надзвичайно важким матеріальним станом населення. Загальна розруха, дефіцит товарів першої необхідності та втрата житла створили умови, за яких питання моралі відступали перед потребою фізичного виживання. Володимир Пашенко у своєму історико-краєзнавчому нарисі підкреслює, що «після війни у

Полтаві та Кременчуці рівень дитячої безпритульності та жіночої самотності сягнув критичних меж» [1, с. 315]. Жінки, чії чоловіки не повернулися з фронту, залишалися на самоті з дітьми та старими батьками без жодної підтримки від держави. Ситуація катастрофічно погіршилася під час голоду 1946-1947 років. Для багатьох мешканок області єдиним шляхом отримати пайку хліба або кілька картоплин стало надання інтимних послуг. Як зазначає Оксана Кісь, «у цей період сформувався особливий феномен «побутової розпусти», який не був проституцією у класичному розумінні цього слова. Це не був професійний промисел з метою збагачення, а радше стихійна форма бартерного обміну: секс в обмін на їжу, паливо чи одяг» [2, с. 248]. Дослідниця наводить приклади з табірною життя українок, де «подібні стратегії були єдино можливими для збереження життя, і ці ж моделі поведінки переносилися у цивільне середовище повоєнної Полтави» [2, с. 256].

Важливим фактором поширення девіації стала демографічна диспропорція. Велика кількість самотніх жінок та молодих чоловіків, що поверталися з армії з розмитими моральними орієнтирами після років війни, сприяла легітимізації короткочасних інтимних зв'язків за винагороду. Сергій Єкельчик у праці «Сталінські громадяни» зазначає, що «залізничні вокзали та ринки радянських міст у цей час перетворилися на зони соціальної аномії. Вокзал Полтава-Південна став епіцентром «транзитної» проституції, де послугами жінок користувалися пасажери потягів та військові, що перебували у місті проїздом» [3, 164-167]. Шобан Гірон підтверджує, що саме залізничні вузли були найбільш прибутковими місцями для секс-праці, оскільки там була постійна циркуляція готівки та дефіцитних товарів, які військові везли з Європи [4, с. 112-115]. Полтавські ринки також були осередками девіації: жінки, що приїздили з навколишніх сіл продавати продукти, часто додавали інтимні послуги як «додатковий заробіток», щоб мати змогу купити у місті мануфактуру чи гас.

Локалізація проституції у Полтаві мала чітко виражений територіальний характер. Віктор Ревегук, аналізуючи матеріали міліцейської статистики, вказує на те, що крім вокзалів та ринків, девіантні прояви були сконцентровані у приватному секторі міста. «Особливою славою користувалися райони Павленки та Кобищани. Тут функціонували так звані «кубла» (притони), організовані у звичайних житлових будинках. Власники цих осель (часто літні жінки або особи з кримінальним минулим) за відсоток від заробітку або за

продукти надавали приміщення для побачень [5, с. 88-92]. Такі місця були під постійним наглядом дільничних інспекторів, проте корупція та можливість отримати від власників кубел дефіцитні товари або інформацію про злочинців змушували міліцію часто закривати очі на ці порушення. У звітах за 1945-1953 роки містяться численні згадки про «аморальну поведінку» мешканців цих районів, що свідчить про системність явища [5, с. 142].

Специфічною групою, залученою до девіантних практик, було полтавське студентство. Олександр Лук'яненко у своєму дослідженні повсякдення педагогічних інститутів наголошує на вкрай важких умовах життя майбутніх вчителів. Мізерні стипендії, переповнені гуртожитки, де на одну ліжко-місце претендувало по кілька осіб, та постійне недоїдання штовхали студенток на шлях надання інтимних послуг. Ретроспективний аналіз протоколів партійних та комсомольських засідань кінця 1940-х років показує, що «боротьба за моральне обличчя» була одним із пріоритетів адміністрації вишів [6, с. 112]. Фіксувалися випадки, коли дівчата вступали у зв'язки з викладачами за оцінки або з місцевими чиновниками за кращі умови проживання чи матеріальну допомогу. Виявлення таких фактів призводило до негайного виключення з інституту з тавром «поведінки, що не відповідає званню радянського студента» [6, с. 118]. Важливим індикатором прихованої проституції в молодіжному середовищі Полтави був стан здоров'я. Поширення венеричних хвороб у гуртожитках стало настільки масштабним, що влада була змушена проводити масові примусові медичні огляди [6, с. 204]. Радянська медицина того часу, як доводить Франческа Гірш, виконувала не стільки лікувальну, скільки поліцейську функцію: діагноз «сифіліс» або «гонорея» автоматично прирівнював жінку до повії та ставав підставою для взяття на облік у міліції [7, с. 283-285].

Окрему нішу займала так звана «елітарна» проституція, що обслуговувала верхівку партійного та радянського апарату. На відміну від вокзальних повій, ці жінки працювали у закритих закладах, престижних ресторанах або на конспіративних квартирах. Шобан Гірон зазначає, що в СРСР після війни сформувався ринок «елітних» секс-послуг, де розрахунок відбувався за бартерною схемою: надання прописки, доступ до продуктових розподільників «для обраних», кар'єрне протезування [4, р. 128]. Такі жінки часто були завербовані органами МДБ і використовувалися для збору компромату на посадовців або іноземних гостей. Це створювало парадоксальну

ситуацію: держава офіційно боролася з проституцією, але водночас сама виступала її організатором у політичних цілях.

Ще більш трагічним аспектом був сексуальний шантаж та примус до близькості з боку осіб, наділених владою. Олена Стяжкіна звертає увагу на особливу вразливість жінок, що перебували на окупованій території Полтавщини. Після звільнення регіону будь-яка жінка, що контактувала з німцями (навіть якщо це була робота прибиральницею), ставала об'єктом підозр у колабораціонізмі. Місцеві керівники установ та підприємств часто використовували це тавро для сексуальної експлуатації підлеглих, погрожуючи їм доносом до МДБ у разі відмови [8, с. 182-184]. Це явище було поширеним у повоєнній Полтаві, де владний ресурс давав можливість безкарно порушувати будь-які етичні норми. Жінки були змушені ставати коханками своїх начальників за право просто працювати та годувати сім'ю, що фактично було формою прихованої примусової проституції.

Державна машина боролася з цими проявами переважно каральними заходами. Тамара Вронська у дослідженні позасудових репресій в УРСР описує практику «вилучення» аморальних елементів з великих міст. Жінок, що вели «паразитичний спосіб життя» (під що підпадала і проституція), за рішенням Особливих нарад відправляли у заслання до віддалених районів СРСР [9, с. 214]. Це називалося «очищенням соціалістичного міста» від соціально-шкідливих елементів. Репресії мали класовий характер: дружинам та донькам партійних бонз девіантна поведінка пробачалася, тоді як прості жінки за один привід до міліції могли втратити волю на кілька років [9, с. 217]. Таким чином, проституція на Полтавщині у 1940-х роках була не лише способом виживання, а й інструментом політичного контролю та соціального відсіву.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що проституція у Полтавському повсякденні другої половини 1940-х років була глибоко детермінована трагічними наслідками війни та неспроможністю радянської економічної моделі забезпечити базові потреби населення. Ми встановили, що девіація мала декілька рівнів: стихійна «побутова розпуста» як стратегія порятунку від голоду; прихована секс-праця серед студентства як спосіб адаптації до злиднів; та номенклатурно-елітарна проституція, що перебувала під контролем спецслужб. Географія явища у Полтаві чітко локалізувалася у транспортних вузлах (вокзали) та приватному секторі (Павленки, Кобищани), що свідчить про неформальне визнання

цих зон «дозволеної девіації». Державна політика у цій сфері була суперечливою: за офіційним запереченням ховалися жорсткі репресії та медичний нагляд, що використовувалися для зміцнення тоталітарного контролю над особистістю. Дослідження доводить, що проституція у повоєнний час була не просто проявом аморальності, а складним соціальним механізмом, що висвітлив реальну ціну радянського експерименту над людською природою та гідністю.

Список використаних джерел

1. Пашенко В. О. *Полтавщина в долі України: історико-краєзнавчий нарис*. Полтава : АСМІ, 2005. 496 с.
2. Кісь О. Українки в ГУЛАГу: *Вижити значить перемогти*. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2017. 288 с.
3. Yekelchik S. *Stalin's Citizens: Everyday Politics in the Wake of Total War*. Oxford University Press, 2014. 288 p.
4. Hearne S. *Selling Sex under Socialism: Prostitution in the Postwar USSR*. Cornell University Press, 2021. 264 p.
5. Ревегук В. Я. *Полтавщина в роки післявоєнної відбудови (1945–1953)*. Полтава : ПНПУ, 2011. 244 с.
6. Лук'яненко О. В. *Повсякдення колективів педагогічних ВНЗ України (1953-1964 роки)*. Полтава : ПНПУ, 2012. 420 с.
7. Hirsch F. *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*. Cornell University Press, 2005. 392 p.
8. Стяжкіна О. В. *Стигма окупації: Радянські жінки у самосприйнятті 1940-х років*. Київ : Дух і Літера, 2019. 384 с.
9. Вронська Т. *Позасудові репресії в радянській Україні (1917–1953)*. Київ : Темпора, 2019. 544 с.

Yevhen Fysun

PROSTITUTION AS A FORM OF DEVIATION IN EVERYDAY LIFE IN POLTAVA IN THE SECOND HALF OF THE 1940s

Abstract: *This article examines prostitution in the Poltava region of the 1940s as a form of social deviance and a female survival strategy during the postwar crisis. It analyzes its socio-economic origins, types (domestic, student, elite), geography, and the punitive response of the Soviet authorities.*

Keywords: *prostitution, social deviance, Poltava region, postwar everyday life, repressive policies.*

УДК 633.88: 631.527

Данійл Холопов, здобувач другого рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Науковий керівник: **Віктор Савченко**, д. і. н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

СТАН ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ ОДЕСИ У ПЕРІОД РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ МІСТА У ЧАСИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація: Стан повсякденного життя в Одесі під час румунської окупації в період Другої світової війни причиною вибору об'єкта дослідження та аналізу зумовлений стратегічним значенням міста як найбільшого портового центру України та особливою актуальністю теми в контексті сучасних подій російсько-української війни. Дослідження досвіду мешканців великих міст у часи екстраординарних викликів дозволяє провести історичні паралелі щодо поведінки цивільного населення на окупованих територіях, стратегій окупаційних режимів та особливостей облаштування побуту в умовах зіткнення двох протилежних реалій.

Джерельну в літературну базу роботи складають спогади очевидців, зібрані у працях Олександра Бабіча та астронома Володимира Смирнова, мемуари окупаційного міського голови Германа Пинті, а також тогочасна періодика окупаційної адміністрації як «Одесская газета» та інші джерела та література по даній темі котра є в обширному обсязі.

Однак попри наявність значної кількості досліджень і джерел, є тривалий вплив радянської цензури та антирадянської пропаганди спричинило містифікацію окремих аспектів історію окупації Одеси. перешкоджає об'єктивній оцінці історичних подій, що

зумовлює необхідність комплексного аналізу для відтворення достовірної картини життя Одеси в окупаційний період.

Ключові слова: окупація, життя, Одеса, Румунія, Друга світова війна.

Повсякденне життя в Одесі в умовах румунської окупації являло собою контрастну форму співіснування місцевих жителів та румунських і німецьких окупаційних сил у роки руйнівної Другої світової війни, коли Україна перетворилася на окуповану територію, поділену між Німеччиною, Румунією та Угорщиною.

Одеса мала важливе стратегічне значення для окупантів завдяки своєму географічному розташуванню. Саме тому місто було захоплене лише після тривалої облоги. Безпосередньому перебігу бойових дій присвячено значну кількість наукових праць, як і загальному стану міста та повсякденності його мешканців в окупаційний період аж до 10 квітня 1944 року. Водночас пам'ять про окупацію виявилась обтяженою численними міфами, тому мета цієї статті – в стислому вигляді показати умови життя одеситів та з'ясувати, які чинники визначали побут місцевого населення після захоплення міста румунськими військами.

Одесу було окуповано внаслідок тривалих боїв між радянськими військами та силами Осі, що тривали з 5 серпня по 16 жовтня 1941 року, після чого місто повністю перейшло під контроль окупантів. Однак щоби зрозуміти стан міста після цих боїв та картину, яку застали загарбники, варто звернутися до спогадів призначеного румунами міського голови Германа Пинті. Він описує, що після вступу окупаційних військ, Одеса нагадувала фортецю, де кожен провулок і вулиця були заставлені барикадами та колонами кинутої техніки, залишеними радянськими військами [1]. У місті процвітало мародерство – як серед місцевих жителів, так і серед окупантів. Також частину будинків було зруйновано, пошкоджено або покинуто внаслідок евакуації та бойових дій. Радянська армія здійснила підрив Хаджибейської дамби, що спричинило затоплення значної частини Пересипу (історичного району Одеси). В свою чергу це спричинило те, що у місті були відсутні електроенергія та водопостачання, тому мешканці були змушені набирати воду з колодязів і моря. Загалом місто опинилося на межі гуманітарної катастрофи, яку додатково посилювала наступаюча зима 1941-1942 років [1].

За цих обставин особисто Іон Антонеску призначив Германа Пинтю міським головою Одеси, зважаючи на його значний досвід у сфері міського управління, зокрема тривале керівництво Кишиневом [1]. Одразу після вступу на посаду Пинтя розпочав послідовну роботу з подолання основних проблем.

Відновлення електропостачання виявилось особливо складним завданням, оскільки в ході бойових дій було виведено з ладу не лише дамбу, а й електростанцію. Румунська адміністрація поступово відновлювала виробництво електроенергії і у грудні 1941 року було запущено генератор потужністю 1 700 кВт, а згодом зведено нову станцію на 10 000 кВт. Попри це, перебої з електропостачанням залишалися систематичними – довоєнна станція виробляла 17 000 кВт [2]. Водопостачання було повністю відновлено лише в 1943 році, позаяк у ході боїв зазнав серйозних пошкоджень Біляївсько-Одеський водоканал. До того часу мешканці використовували колодязі та морську воду; паралельно тривали відновлювальні роботи – були відкриті нові артезіанські колодязі, ремонтувалися ключові об'єкти водопостачання та сам водоканал [3, с. 329-330].

Окремою масштабною проблемою стали наслідки підриву Хаджибейської дамби. Затоплення частини Пересипу спричинило вимушене переселення мешканців цього району до інших частин міста. Ліквідацію наслідків катастрофи розпочали практично одразу; до відновлювальних робіт були залучені місцеві жителі, зобов'язані виконувати їх у рамках примусової трудової повинності, запровадженої румунською адміністрацією. Завдяки цим зусиллям затоплений район було осушено, дамбу відремонтовано і на неї було прокладено нова залізнична та трамвайна дорога. Повністю подолати всі наслідки катастрофи до кінця окупації так і не вдалося, однак вже тоді розроблялися плани з реставрації цієї території, як висадження дерев та передача цих територій у приватну власність [3, с. 325].

Не менш гострою стала проблема житлового фонду та майнових відносин, що виникли внаслідок окупації. Частину житла було пошкоджено або покинуто, що породило явище стихійного внутрішнього переселення: у порожні квартири оселялися не лише жителі з Пересипу, а й сусіди по будинку. У відповідь адміністрація запровадила систему домових трійок і зобов'язала складати списки мешканців для обліку та перерозподілу майна [4]. Охорону та контроль над покинутими квартирами було покладено на двірників, значна частина яких, отримавши надзвичайні повноваження, опинялася в

центрі кримінальних справ [3, с. 396]. Навколо розподілу майна склалися цілі корупційні схеми: особи, пов'язані з міською адміністрацією, отримували додаткові площі у власних квартирах [5, с. 34].

Паралельно розгорнулася реставрація пошкоджених будівель. У центрі міста було відремонтовано Палац моряків, частини будівлі Оперного театру, Міської думи та інші споруди, пошкоджені 1941 року; відновлювальні роботи тривали переважно в 1942-1943 роках. Було відкрито готель «Бухарест» (на місті готелю «Велика Московська»), висаджено нові дерева та квіти, укладено новий асфальт. Показово, що така увага до відновлення міського середовища мала цілком конкретне політичне підґрунтя: Одесу було проголошено столицею новоствореної адміністративної одиниці – Губернаторства Трансністрія. Це утворення мало фактично автономний статус у складі Румунського королівства, оскільки за умовами домовленостей із Німеччиною Румунія отримувала право лише на економічне управління цією територією, а не на її повну анексію [6, с. 71]. Попри це, румунська сторона плекала надію на анексію, реалізуючи відповідну адміністративну та культурну політику. Саме губернаторство охоплювало терени Одеської, Миколаївської та Вінницької областей України, а також частину Правобережжя Дністра сучасної Республіки Молдова. Одесі було надано спеціальний статус муніципію з окремим самоврядуванням. Одеський муніципалітет поділявся на дирекції, відповідальні за різні напрями управління; до їх складу входили як місцеві колаборанти, так і кадри, відряджені з Румунії. Водночас керівні посади залишалися переважно за румунами, оскільки військова адміністрація не довіряла місцевим фахівцям, відводячи їм ролі радників або рядових співробітників – така практика була характерна для всієї Трансністрії [6, с. 65-74].

Слід також урахувати загальний контекст військової окупації: у місті постійно перебували підрозділи збройних сил Румунії та Німеччини, правоохоронні органи та служба внутрішньої розвідки «Сігуранца», яка діяла доволі активно, враховуючи значну кількість партизанів, нелояльних громадян до окупантів і просту не довіру до місцевих [6, с. 72].

Функціонувала подвійна судова система: військово-польові суди розглядали справи, пов'язані з військовими злочинами, тоді як цивільні справи перебували у веденні військових преторатів [6, с. 75]. Аналогічна подвійність спостерігалася й у грошовому обігу: офіційною

валютою Трансністрії була не румунська лея, а рейхсмарка кредитної каси (RKKS), яка обмінювалась за не вигідним курсом – 1 RKKS за 20 радянських рублів. Водночас це породжувало стійкий дефіцит, спекуляції, процвітання чорного ринку та стихійну торгівлю іншою валютою [7, с. 157-158]. Сукупність цих чинників безпосередньо визначала умови повсякденного життя одеситів.

Ключовою рисою окупаційного побуту міста була контрастність: дефіцит і репресії існували поруч із поступовим відновленням міського господарства; геноцид значної частини населення – паралельно з планами перетворення Одеси на взірцеве румунське місто. Реакція містян на нову реальність була неоднозначною, позаяк вони перебували під постійним тиском окупаційних сил. Попри це, економічна, культурна та релігійна динаміка міського життя демонструвала доволі складні форми адаптації.

В економічному відношенні однією з найгостріших залишалася проблема майнового розшарування та збідніння значних верств населення внаслідок війни. Отож, для вирішення цієї проблеми адміністрація вдавалася до різних заходів: зокрема, для бездомних і найбідніших верств організовувалися їдальні, де харчування видавалося за спеціальними талонами, отримати які можна було в муніципалітеті за умови пред'явлення паспорта та документа про матеріальну потребу, завіреного управителем будинку. Їдальні, працювали з 8-ї ранку до 12-ї вечора за свідченнями очевидців хоча якість їжі залишала бажати кращого – її порівнювали з «собачою юшкою» [3, с. 419]. Дефіцит товарів залишалася проблемою, оскільки значна частина підприємств працювала виключно на армійські потреби. Показовим прикладом є ситуація з милом, вся продукція спрямовувалася до армії, а цивільному населенню діставалися лише залишки, що стимулювало чорний ринок. У сфері торгівлі загалом відбувся перехід від планової до ринкової економіки: за даними періодичного видання «Одесской газеты», лише за період з 1 листопада 1941 по 1 серпня 1942 року було відкрито 5 282 підприємства, з яких реально функціонувало 2 777 [8]. Сформувалася нова соціальна верства підприємців і комерсантів, які завдяки зв'язкам із муніципалітетом та окупантами мали доступ до дефіцитних товарів і кращих умов для ведення бізнесу. Водночас рівень заробітної плати для більшості містян не відповідав реальному прожитковому мінімуму – наприклад, проїзд трамваєм від Люстдорфа до 16-ї станції Фонтана коштував 1 марку 50 пфенінгів, що було недоступно для частини населення [3, с. 369]. Така

ситуація підживлювала тіньову економіку та чорний ринок. Для найбільш вразливої та водночас найчисельнішої категорії населення – пенсіонерів – адміністрація запровадила пенсійне забезпечення: станом на вересень 1942 року в Одесі проживало понад 20 000 пенсіонерів, розміри пенсій бо варіювалися від 20 до 200 марок залежно від трудового стажу та інших критеріїв [9]. Крім того, в місті діяли гуманітарні організації, зокрема Червоний Хрест, штаб якого розташовувався біля залізничного вокзалу, на свята організовувалися безкоштовні ярмарки та інші заходи на підтримку незаможних верств населення.

У культурному та релігійному відношенні міське життя поступово набувало нових рис. З перших місяців окупації було відкрито театри та кінотеатри, де демонструвалися німецькі, румунські й італійські фільми; відроджувалося спортивне життя – засновувалися футбольні команди, відкривалися спортивні зали та іподром [10, с. 24-27]. З'явилися власні друковані видання – газети «Молва», «Одесса», «Одесская газета», «Бут» та інші. Центральним вулицям було повернуто дорадянські назви або присвоєно нові, ідеологічно забарвлені: Преображенська перейменована на «вулицю Короля Міхая І», Європейська – на «вулицю Адольфа Гітлера, вождя Великої Німеччини», Успенська – на «вулицю Маршала Іона Антонеску, вождя Румунії» [2]. Зовнішній вигляд міста поступово наближався до довоєнного: висаджувалися нові квітникові клумби, розроблявся новий план міського впорядкування; показово, що серед регуляторних актів того часу з'явилася заборона кидати соняшникове лушпиння на землю [11]. Окрім того, в 1942 році в Одесі було знято пропагандистський фільм «Одеса у вогні» італо-румунського виробництва [12]. Місто відвідували численні делегації – від короля Румунії до вищих офіцерів Вермахту. Серед перших важливих інституцій, що з'явилися в Одесі після окупації, – Румунська православна місія в Трансністрії, штаб-квартира якої розташовувалася саме тут. Загалом в окупаційний період серед місцевого населення спостерігався релігійний підйом, зумовлений цілком зрозумілими обставинами. Місія вела активну діяльність: реставрувала церкви котрі були зруйновані в радянський період, розгортала освітні програми, в яких богослов'я стало обов'язковим навчальним предметом [13, с. 81].

У сфері освіти відкривалися нові школи, гімназії, ліцеї та коледжі; було засновано Одеський університет (нині ОНУ імені І. І. Мечникова), де велися наукові дослідження та навчання на

різних факультетах [14, с. 56-64]. Однак загальна кількість навчальних закладів залишалася значно меншою, ніж до війни, насамперед через демографічні втрати внаслідок евакуації: за переписом 1942 року, населення у віці від 5 до 18 років становило лише 37 137 осіб [3, с. 474]. Крім того, значна частина молоді не відвідувала навчальних закладів, допомагаючи батькам вижити в умовах окупації. Змістовно освіта зазнала суттєвих трансформацій: ідеологізація та румунізацію навчального процесу виявлялися в обов'язковому викладанні румунської мови та Історії Румунії. Попри це, в класах зберігалось викладання і російської, і певною мірою української мови. Офіційно в Одесі офіційно признано три мови: румунська, російська та німецька; українська мова перебувала у вкрай скрутному становищі. Це підводить до ширшого питання про національно-етнічний вимір стосунків між окупантами та місцевим населенням, а також про вплив Голокосту й репресій на повсякденне життя міста.

В етнічному відношенні населення Губернаторства Трансністрія було переважно українським (понад 76,3% за переписом 1941 року), проте румунська адміністрація орієнтувалася на молдован як на більш прийнятну для асиміляції національну групу. Попри те, що молдовани були меншиною, їм надавалися певні привілеї – як частина стратегії румунізації регіону з перспективою його довгострокової інтеграції до складу Румунії [15, с. 133-143].

Населення Одеси налічувало близько 600 тисяч осіб, з яких понад 30% становили євреї. Вони зазнали систематичного переслідування та фізичного знищення; у районі Слобідки було створено гетто. Загальна кількість жертв на теренах усієї Трансністрії з жовтня 1941 по березень 1942 року оцінюється від 108 до 118 тисяч осіб [16, с. 135]. Знаковим епізодом Голокосту в Одесі стало знищення 22 жовтня 1941 року штабу командування румунських збройних сил на Маразліївській вулиці. Вона спровокувала масові каральні вбивства 24-25 жовтня, у яких загинуло понад 5 тисяч євреїв у концтаборі села Дальник.

Загалом за роки окупації в Одесі було знищено від 25 до 34 тисяч євреїв; 1942 року їх депортували до концтаборів Трансністрії – «Голта», «Вазідовка», «Богданівка», «Думанівка» та «Акмечетка». Репресії були невід'ємною частиною окупаційної повсякденності: румунська адміністрація вкрай підозріло ставилася до місцевого населення, а в одеських катакомбах активно діяли підпільні партизанські групи. Каральні функції покладалися на «Сігуранцу» румунську таємну поліцію, яка у взаємодії з жандармерією та поліцією вела систематичну

боротьбу з підпіллям. За загальними оцінками, в Одесі діяло понад 15 підпільних груп, усі вони були знищені до кінця окупації [17]. Вироки щодо учасників підпілля та диверсантів ухвалювалися військово-польовими судами і публікувалися в пресі з іменами, прізвищами та зазначенням підстав засудження.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що повсякденне життя одеситів в окупаційний період являло собою картину глибокої суперечності: відновлення та підприємницька активність існували поряд із дефіцитом і репресіями; відбудова міського середовища відбувалася на тлі геноциду значної частини його мешканців за етнічно-релігійною ознакою. Вивчення динаміки повсякденного існування населення на окупованих територіях зберігає актуальність і сьогодні – як для академічного осмислення цього досвіду, так і для розуміння ширших закономірностей, пов'язаних із функціонуванням суспільства в умовах військової окупації.

Список використаних джерел

1. Пынтя Г. Торжество справедливости. Мое досье. Одесса : Феникс, 2019. 264 с.
2. «Одесская газета» №232, 1941-1944. URL : <https://libraria.ua/all-titles/group/188/> (дата звернення 03.03.2026).
3. Бабіч О. *Одесса 1941-1944, пережить оккупацию*. Одеса : Типография «Черноморье», 2020. 591 с.
4. «Одесская газета». №2, 1941-1944. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/188/> (дата звернення 05.03.2026).
5. Смирнов В. *Реквием XX века. В 5-ти частях с эпилогом*. Ч.3. Издание второе, дополненное и исправленное. Одесса : Астропринт, 2016, 920 с.
6. Осипенко О. *Сільське населення та «трудові громади» півдня України в Губернаторстві «Транснїстрія» 1941-1944 рр.* 266 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Osypenko_Oleksandr/Silske_naseleння_ta_trudovi_hromady_Pivdnia_Ukrainy_v_hubernatorstv_i_Transnistriia_1941-1944_rr_sot/ (дата звернення 15.03.2026).
7. Клименко О.О «Грошовий обіг у Транснїстрії у роки німецької-румунської окупації (1941-1944)». URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/30906/14-Klymenko.pdf?sequence=1> (дата звернення 15.03.2026).
8. «Одесская газета» №158, 1941-1944. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/188/> (дата звернення 16.03.2026).

9. Одесская газета», 1941-1944. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/188/> (дата звернення 16.03.2026).
10. Кичка С. «Спорт на страницах одесской периодики в годы нацистской оккупации» (по материалам фондов Одесского историко-краеведческого музея). *Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею*. 2018. №16. С. 24-27
11. Одесская газета» №130, 1941-1944. URL: <https://libraria.ua/all-titles/group/188/> (дата звернення 17.03.2026).
12. Одеса у вогні 1942. URL: <https://m.imdb.com/title/tt0035143/> (дата звернення 17.03.2016).
13. Михайлуца М. Організація релігійного життя в губернаторстві Трансністрія (1941-1944 рр.). *Український історичний журнал*. 2011. № 2. С. 80-90.
14. Осіпенко О. Освіта в окупованих румунськими загарбниками селах Півдня України 1941-1944 рр. Емінак. 2016. №2. С. 56-64 .
15. Моторна І. Політика румунської адміністрації щодо молдован та українців в Трансністрії (1941-1944 рр.): процеси румунізації та асиміляції. *Записки історичного факультету*. 2015. Вип. 26. С. 133-143.
16. Новосьолов О. «Єврейство Бессарабії, Буковини і Трансністрії під румунською окупацією в 1941-1944 роках». *Юго-Запад. Одессика*. 2018. №24. С. 129-135.
17. Савченко В., Сапожников І., Русанов О. Між НКВС і Сигуранцою: про причини краху підпілля в окупованій Одесі у 1941-1942 роках. *Старожитності Лукомор'я*. 2023. 1. С. 58-73.

*Daniil Kholopov,
scientific supervisor Viktor Savchenko*

THE STATE OF DAILY LIFE OF ODESA RESIDENTS DURING THE ROMANIAN OCCUPATION OF THE CITY DURING THE SECOND WORLD WAR

***Abstract:** The state of everyday life in Odesa during the Romanian occupation during the Second World War, the reason for choosing the object of research and analysis is due to the strategic importance of the city as the largest port centre of Ukraine and the special relevance of the topic in the context of the current events of the Russian-Ukrainian war. The study of the*

experience of residents of large cities in times of extraordinary challenges allows us to draw historical parallels with the behaviour of the civilian population in the occupied territories, the strategies of occupation regimes and the peculiarities of the arrangement of life in the conditions of the clash of two opposing realities. The literary basis of the work consists of the memories of eyewitnesses collected in the works of Oleksandr Babich and astronomer Volodymyr Smirnov, the memoirs of the occupation mayor Gherman Pântea, as well as the periodicals of the occupation administration of the Odessa newspaper and other sources and literature on this topic, which are available in a large volume.

However, despite the presence of a significant number of research and sources, the long-term influence of Soviet censorship and anti-Soviet propaganda has caused the mystification of certain aspects of the history of the occupation of Odesa. hinders an objective assessment of historical events, which makes it necessary for a comprehensive analysis to recreate a reliable picture of the life of Odessa during the occupation period.

Keywords: *occupation, life, Odessa, Romania, the Second World War.*

Ганна Чернауцан, здобувач першого рівня вищої освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Віктор Савченко, д.і.н., професор кафедри історії України ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

МІФИ ОДЕСИ ЯК ЧАСТИНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Анотація. У статті досліджуються конкретні міські міфи та легенди Одеси як невід'ємна складова культурної спадщини міста. Детально розглядаються класичні міфи: легенди про заснування міста; міф про катакомби і підземний лабіринт; образ Соньки Золотої Ручки; образ Мішки Япончика. Показано, що кожен з цих міфів виконує специфічну соціокультурну функцію – від легітимації міського простору до підтримки колективної ідентичності. Аналізується динаміка трансформації одеських міфів у сучасному соціокультурному середовищі.

Ключові слова: міфи Одеси, міські легенди, культурна спадщина, Сонька Золота Ручка, Мішка Япончик, катакомби, міська ідентичність, «одеський міф».

Міфи та легенди будь-якого міста – це не просто художньо прикрашені оповіді про минуле. Це складний соціокультурний механізм, завдяки якому місто формує власну ідентичність, пояснює себе своїм мешканцям і зовнішньому світу, освячує простір і час. Одеса в цьому відношенні є унікальним феноменом, вона встигла накопичити виняткову за насиченістю міфологічну традицію.

Як зазначає В. Скорик, «Одеса – місто на північному узбережжі Чорного моря, великий порт України, а також є Одеса – місто містичної удачливості і героїзму, краси і блиску, гумору, і реального і

містичного міста – робить одеські міф предметом наукового аналізу.

Мета статті – систематизувати та проаналізувати ключові міфи і легенди Одеси як складові культурної спадщини міста, визначити їх походження, структуру та сучасні функції. Об'єктом дослідження є одеська міфологічна традиція; предметом – вісім міфологічних комплексів: легенда про середньовічне поселення 1415 року, легенди про заснування міста, міф про катакомби, образи Соньки Золотої Ручки і Мішки Япончика, легенди про Потьомкінські сходи, міф про одеський гумор, а також традиції міської містики.

Одним із найцікавіших і водночас найбільш дискусійних міфів Одеси є легенда про існування на місці сучасного міста середньовічного поселення, відомого ще задовго до офіційного заснування Одеси у 1794 році. Відповідно до цієї легенди, у 1415 році на місі поблизу Хаджибейського лиману існувало литовсько-татарське поселення, яке деякі дослідники ідентифікують як попередника сучасної Одеси.

В основі цього міфу лежить реальний історичний факт: у середньовічних хроніках і картах справді фіксується поселення Коцюбіїв (Качибей, Хаджибей) у районі сучасної Одеси. За однією з версій, у 1415 році литовський князь Вітовт заснував тут укріплений пункт, який контролював торгівлі шляхи вздовж Чорноморського узбережжя. Ця версія активно побутує в одеській краєзнавчій літературі та міській пам'яті, хоча більшість академічних істориків відносить її до категорії міфологізованої інтерпретації фрагментарних свідчень [1].

Міф про 1415 рік виконує в одеській культурній пам'яті особливу функцію: він подовжує історичну глибину міста на кілька століть, «вписуючи» відносно молоде місто у великий європейський середньовічний контекст. Одеса у цьому наративі постає не продуктом імперіальної волі Катерини II кінця XVIII ст., а спадкоємицею давнього торгового і стратегічного пункту на перетині цивілізацій. Саме тому цей міф набув особливої актуальності після 2014 року, коли питання глибини та автентичності українського коріння Одеси стало підкреслено важливим у суспільному дискурсі [1].

Характерно, що міф про середньовічне поселення органічно поєднується з іншими шарами одеської міфології. Якщо офіційна дата 1794 р. прив'язує Одесу до імперської Росії та Катерини II, то легенда про 1415 рік зміщує акцент на литовсько-українські і причорноморські коріння. Це робить даний міф не лише історичною гіпотезою, а й

інструментом формування альтернативної ідентичності міста – неалежної від імперського нарративу і більш укоріненої в українсько-європейській традиції [1].

Одним із найпотужніших і найстійкіших міфів Одеси є міф про катакомби – розгалужену мережу підземних тунелів, що пронизує місто і його передмістя. Протяжність одеських катакомб перевищує 3 000 км, що робить їх однією з найбільших підземних систем у Європі [2, с. 247]. Проте у міфологічній свідомості одеситів і гостей міста катакомби давно перестали бути просто геологічним або архітектурним феноменом і стали символом таємниці, свободи і небезпеки водночас. Історичне підґрунтя цього міфу цілком реальне.

Оскільки видобування вапняку-ракушняку велося стихійно, без будь-якого планування, «карти катакомб не склалися і на сьогодні вони являють собою величезний підземний лабіринт з безліччю ходів, заблукати в якому простіше простого. Ця первісна хаотичність підземного простору стала ідеальним підґрунтям для міфологізації .

У радянський період міф про катакомби набув нового виміру: підземелля стали уособленням партизанського спротиву. Реальна історія одеських партизанів, що переховувалися в катакомбах під час румунської і нацистської окупації 1941-1944 рр., перетворилася на міфологічний нарратив про місто, яке неможливо підкорити: ворог тримав Одесу в облозі зверху, тоді як під землею продовжувалося інше, непереможне місто.

Проте та сама підземна мережа слугувала притулком не лише для радянських партизанів. Скорик зазначає: «У свій час катакомби були притулком як радянських партизанів, так і одеських злодіїв». Ця амбівалентність міфу – герої і злочинці, що ділять одне підземне королівство, – глибоко характерна для «одеського міфу» в цілому, де межа між романтичним бандитом і народним героєм традиційно є вельми умовною [2, с. 247]. Міф про катакомби є живим і сьогодні. Туристичні маршрути підземними тунелями, легенди про людей, що заблукали і ніколи не вийшли на поверхню, оповіді про скарби і схованки - все це підтримує і відтворює міфологічний образ Одеси як міста з подвійним дном: парадним фасадом центральних бульварів і темним, непізнаним підземним «дзеркалом».

Серед персонажних міфів Одеси постать Соньки Золотої Ручки (Софії Іванівни Блювштейн) займає особливе місце. Це реальна постать -авантюристка, шахрайка, злодійка вищої кваліфікації – яка у міфологічній свідомості перетворилася на символ особливого

одеського духу: поєднання хитрості та чарівності, порушення правил і привабливої безкарності.

Скорик дає характерну міфологічну характеристику цієї постаті: «Всьому світу відома Сонька Золота ручка – авантюристка, злодійка, засновниця так званої одеської злодійської школи, свого роду актриса. Кожне її гучне діло було схоже на спектакль. В яких би країнах вона не була, але завжди поверталася у рідну Одесу» [2, с. 247]. Остання деталь є принципово важливою для міфологічного образу: незважаючи на всі злочини і переслідування, Одеса залишається єдиним справжнім домом – центром, до якого персонаж незмінно повертається.

Міф про Соньку Золоту Ручку має і виразний містичний вимір. За словами Скорика, «місцеві жителі стверджують, що її привид донині можна зустріти на узбережжі, на Катерининській вулиці, де жила любов усього її життя, в парку Шевченка, на дорозі, що веде у бік порту, звідки її відправили на Сахалін. Таким чином, реальна біографічна постать перетворюється на «мандруючий привид», чие міфологічне існування вписується в конкретний міський топос: певні вулиці, квартали, маршрути, що несуть у собі «слід» міфологічного персонажа [2, с. 247].

З точки зору гендер-студій міф про Соньку Золоту Ручку є показовим прикладом жіночого образу, що суперечить усім традиційним гендерним нормам: жінка-злочинниця, яка переверщує чоловіків у майстерності й зухвалості, водночас залишається чарівною і бажаною. Ярацька, аналізуючи образи одеських жінок у культурі, зазначає, що «складовою частиною «одеського міфу» є міф про принадність і освіченість одеських жінок» [3, с. 162]. Сонька Золота Ручка є найбільш екстремальним і водночас найбільш впізнаваним втіленням цього образу.

Актуальність цього міфу у сучасній культурі підтверджується численними художніми творами, фільмами і серіалами, присвяченими Соньці Золотій Ручці. Вона залишається одним із небагатьох «одеських міфів», що успішно функціонує на загальнокультурному, а не лише локальному рівні.

Другим великим персонажним міфом злочинного світу Одеси є міф про Мішку Япончика (Мойсея Винницького, 1891-1919 рр.) – реального одеського злочинного авторитета початку ХХ ст., що у міфологічній свідомості міста набув рис майже фольклорного героя-трікстера. Певним чином цей образ є чоловічим відповідником Соньки Золотої Ручки, хоча і з принципово іншим соціальним та ідеологічним забарвленням.

Скорик фіксує характерні міфологічні деталі цього образу: «Не менш відомий всьому світу авантюрист і злодій Мішка Япончик, який, як стверджують старожили його рідної Молдаванки, отримав це прізвисько ще в дитинстві. Будучи дитиною, він був пухким хлопчиком і коли його запитували про те, як його звати, він відповів: «Я – Пончик» [2, с. 247]. Ця «дитяча» версія походження прізвиська надає міфу характерного одеського гумористичного забарвлення.

Міф про Мішку Япончика включає виразний містичний елемент: «Кажуть, що ні на одну справу він не ходив, не побувавши у ворожки на Канатній вулиці. Вона йому наворожила загибель» [2, с. 247-248]. Долучення ворожіння і пророцтва до міфологічного нарративу виконує класичну функцію: надає життєву історію персонажа трагічної неминучості, перетворюючи звичайного злочинця на фігуру міфологічного масштабу, чия доля визначена наперед.

Принципово важливою є міфологізація Мішки Япончика як людини, глибоко відданої своєму місту і своєму народу. Скорик підкреслює: «Він любив мистецтво, красивих жінок, красиві речі. Але не менше він любив рідне місто, до якого був сильно прив'язаний» [2, с. 248]. Образ Мішки Япончика таким чином є втіленням специфічного одеського типу: «свій» бандит, що не є загрозою для містян, а навпаки – є органічною частиною міського організму.

Так само, як і Сонька, Мішка Япончик у міфологічній традиції «залишається» в місті після смерті: «І сьогодні його привид в костюмі в смужку і з тростиною з золотим наконечником у руці можна зустріти як в улюбленому ним Оперному театрі, так і на рідній Молдаванці» [2, с. 247-248].

Реальна постать Мішки Япончика стала прообразом Бені Крика-центрального героя «Одеських оповідань» І. Бабеля. Саме завдяки Бабелю міф про романтичного одеського бандита вийшов далеко за межі місцевого фольклору і став частиною світової літературної міфології. Тихомірова зазначає, що «яскрава література 20-40-х років» сприяла «створенню образу одесита, який не відповідав реальності», перетворивши «одеський міф» «на об'єкт культу» [4, с. 170].

Жоден перелік одеських міфів не буде повним без окремого розгляду, мабуть, найбільш живого і найбільш тиражованого з усіх – міф про одеський гумор. На відміну від легенд про катакомби чи привидів, цей міф не прив'язаний до конкретного місця або персонажа: він розлитий у самому повітрі міста, у способі говорити, думати й

сприймати світ, який одесити вважають своїм неперехідним надбанням.

В основі міфу про одеський гумор лежить уявлення про особливий тип мовлення – «одеську мову» як суміш російської, української, їдишу і всіх мов, що колись звучали у цьому портовому місті. Ця мова породила специфічну комічну традицію: іронічну, самоіронічну, побудовану на несподіваних логічних переходах і подвійних смислах. «Одеський анекдот» як жанр народної творчості давно вийшов за межі міста і став частиною загальнокультурного фольклору пострадянського простору.

Тихомірова зазначає, що гумор є одним із ключових «типових маркерів одеської ідентичності», поряд із морем, архітектурою та видатними іменами [4, с.170]. Примітно, що одеський гумор традиційно осмислюється самими одеситами не просто як риса характеру, а як особлива філософія – спосіб справлятися з труднощами, зберігати гідність у будь-яких обставинах і відмовлятися від надмірної серйозності щодо власних бід. Саме ця функція робить гумор міфологічним, а не просто культурним феноменом.

Міф про одеський гумор є живим і відтворюваним. В умовах повномасштабної війни з Росією після 2022 року одеський гумор набув нового, більш гострого і більш трагічного виміру – і водночас довів свою міфологічну живучість: місто, що сміється, не здається.

Розглянуті вище міфологічні комплекси не є розрізненими оповідями - вони утворюють єдину систему, що виконує комплекс соціокультурних функцій у житті міста і його мешканців. Перша функція – ідентифікаційна. Міфи Одеси формують те, що Ніколаєва, слідом за дослідниками міфів, називає «культурною плямою» («одеськістю») – системою маркерів, що дозволяють відрізнити «своїх» від «чужих» [5, с.5]. Знати одеські міфи, «впізнавати» їх у повсякденних ситуаціях і практиках – означає бути частиною одеської спільноти. Друга функція – легітимаційна. Міфи «освячують» простір міста, надаючи звичайним місцям (вулицям, мостам, сходам) міфологічного виміру і історичної глибини. Завдяки цій функції Одеса, попри свій молодий вік, сприймається як місто з «вічною» історією. Третя функція – туристична. Тихомірова зазначає, що міфологічна традиція є потужним ресурсом для конкурентного позиціонування міста: «міська ідентичність є інструментом, чисельні європейські міста та регіони успішно ним користуються» [4, с.165]. Одеські міфи є потужним туристичним магнітом – але, як попереджає дослідниця,

існує ризик перетворення автентичної спадщини на «туристичну підробку» [4, с. 170]. Четверта функція – психологічна. Міфи надають мешканцям міста відчуття причетності до чогось більшого за повсякденне існування – «тільки красивий міф вселяє творчий оптимізм!», – як висловлює цю думку одеський краєзнавець О. Губар [5, с. 6].

Сучасний стан одеської міфологічної традиції визначається впливом двох великих процесів: глобалізації і національно-культурного переосмислення. З одного боку, «одеський міф» стає об'єктом комерціалізації і спрощення. З іншого – в умовах російської агресії відбувається переосмислення міфологічних наративів, що раніше сприймалися крізь «імперську» оптику. Yarotska підкреслює, що сьогодні в Одесі активно «руйнуються» старі наративи і «заміщуються новими, в яких увагу сфокусовано на формуванні 'українськості' ідентичності» [3, с. 174]. Це означає, що одеські міфи переживають черговий етап трансформації – але не «смерті».

Принциповим є твердження Ніколаєвої: «незмінною властивістю «одеського міфу» є його здатність утримувати культурну «пляму». До тих пір поки він виконує цю функцію, говорити про його «смерть» безглуздо» [5, с. 5]. Міфи Одеси – про катакомби і привидів, про Соньку і Мішку, про Потьомкінські сходи і легендарних засновників – є живою частиною культурної спадщини міста саме тому, що вони продовжують виконувати свої функції: ідентифікують, легітимізують, надихають і об'єднують» [6].

Висновки. Проведений аналіз міфологічних комплексів Одеси дозволя етверджувати, що міфи Одеси утворюють цілісну і взаємопов'язану систему, яка охоплює різні виміри міського простору і часу. Кожен із розглянутих міфів має історичне підґрунтя, проте у міфології свідомості це підґрунтя трансформується: реальні постаті і події набувають автентичних рис, топографічно прив'язуються до конкретних міських просторів і включаються у систему символічних значень, що виходять за межі конкретного історичного факту.

Характерною рисою одеської міфологічної традиції є переплетення «героїчного» і «злочинного», трагічного і гумористичного, мистичного і повсякденного. Ця амбівалентність відображає реальну специфіку Одеси як портового космополітичного міста, що завжди існувало на перетині різних культур, соціальних верств і моральних систем. Міфи Одеси виконують комплекс соціокультурних функцій: ідентифікаційну, легітимаційну, туристичну

і психологічну. Збереження і осмислення цих міфів є важливим завданням культурної робітничої та наукової спільноти, особливо в контексті сучасних трансформацій одеської ідентичності.

Список використаних джерел

1. Одеса. Портал Історія UA. URL: <https://portalhistoryua.com/city/odessa/> (дата звернення 05.05.2026).
2. Скорик В. Місто міфічної удачливості. *Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання : матеріали X Всеукр. студент. наук.-техн. конф.* С. 247-248.
3. Яроцька Г. О. Українська ідентичність сучасних одеситок: міф чи реальність? *Bibliotekarz Podlaski*. 2024. № 3 (LXIV). С.159-176.
4. Тихомірова Ф. Ідентичність одеситів та образ міста в міждисциплінарних дослідженнях. *Дб́жа / Докса : зб. наук. пр. з філософії та філології*. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2017. Вип. 1 (27). С. 164-179.
5. Ніколаєва Г. О. «Одеський міф»: минуле та сьогодення. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту*. Рівне, 2013.
6. Одеса, якої ніколи не було: 12 міфів про Одесу. *Історична правда*. URL: <https://yuzhne.city/articles/327714/sonka-zolota-ruchka-odeska-legenda-chi-rosijskij-mif>

*Hanna Chernautsan,
scientific supervisor Viktor Savchenko*

MYTHS OF ODESSA AS PART OF CULTURAL HERITAGE

Abstract. This article examines specific urban myths and legends of Odessa as an integral part of the city's cultural heritage. It provides a detailed analysis of classic myths: legends about the city's founding; the myth of the catacombs and the underground labyrinth; the image of Sonka Zolotaya Ruchka; and the image of Mishka Yaponchik. It is shown that each of these myths fulfills a specific sociocultural function—ranging from legitimizing urban space to supporting collective identity. The dynamics of the transformation of Odessa's myths in the contemporary sociocultural environment are analyzed.

Keywords: *myths of Odessa, urban legends, cultural heritage, Sonka Zolotaya Ruchka, Mishka Yaponchik, catacombs, urban identity, «Odessa myth».*

Андрій Шульга, здобувач першого
рівня вищої Полтавського національного
педагогічного університету
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

Науковий керівник: **Лариса Шаповал**,
к. і. н., доцент кафедри історії
України Полтавського національного
педагогічного університету
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

ЦЕРКОВНА АРХІТЕКТУРА В ТВОРЧОСТІ ЕТНОГРАФА ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО

Анотація: статті висвітлено тематику наукових студій етнографа, мистецтвознавця, музейника, педагога Данила Щербаківського, методи етнографічних досліджень XIX - початку XX ст. духовної та матеріальної культури українського народу, етнічних груп, що проживали в Україні. Автори наголошують на вагомий внесок вченого у дослідженні дерев'яної церковної архітектури України, еволюції архітектурних форм церковних споруд, виокремлюючи український архітектурний стиль церков та релігійну символіку.

Ключові слова: етнограф, церква, церковна архітектура, храм, дзвіниця, народне мистецтво, культурна спадщина.

Постановка проблеми. Етнографія як наука, що вивчає культурні та соціальні аспекти життя народів, завжди привертала увагу дослідників до унікальних аспектів культури та традицій різних етнічних груп. Першим серед науковців, який вніс вагомий внесок у розвиток української етнографії, формування методологічних засад етнографічних досліджень в Україні XIX століття, музеєзнавства та збереження національної культурної спадщини був Д. М. Щербаківський – український археолог, історик, етнограф, мистецтвознавець, педагог. Данило Михайлович – автор понад 40 праць

з етнографії та археології. Його ґрунтовними працями є «Козак Мамай» (1913), «Символіка в українському мистецтві», «Українські дерев'яні церкви» (1921), «Оркестри, хори і капели за панщини на Україні» (1924), «Український портрет XVII-XX ст.» (1925), «Оправи книжок у київських золотарів XVII-XVIII ст.» (1926), «Український килим» (1927). Попри те, що з

30-х років XX століття ім'я вченого було заборонено радянською владою та викреслено з контексту української культури, жодна праця з народного мистецтва, етнографії не відбувається без використання його наукових розвідок, тому актуальність теми статті є беззаперечною. На честь видатних заслуг митця у 1993 році Спілка майстрів народного мистецтва України заснувала Премію імені Данила Щербаківського, якою щорічно відзначають талановитих дослідників народного мистецтва України [1, с. 91].

Історіографія теми дослідження. Життєвий і творчий шлях, тематику науково-організаційної діяльності етнографа, мистецтвознавця, археолога Данила Щербаківського вивчали дослідники А. Данилевич [2], Є. Котляр [3], Є. Спаська [4], О. Франко [5], О. Фрасинюк [6], І. Ходак [1], І. Шарафутдінова [7].

Постановка мети. Етнограф приділяв велику увагу збереженню культурної спадщини українського народу, був одним із ініціаторів створення етнографічних колекцій, які стали основою для створених музеїв України. Він сформував колекцію сакрального мистецтва у Київському художньо-промисловому музеї, приділяючи увагу іконографічним студіям та питанню символіки українського мистецтва. Мета дослідження полягає у виявленні напрямків етнографічних студій Данила Щербаківського, які містять аспекти народного мистецтва, духовної (звичаї, обряди, традиції) і матеріальної культури українського народу, зокрема церковної архітектури в Україні.

Народився Данило Щербаківський 29 (17) грудня 1877 року у селі Шпичинці Сквирського повіту Київської губернії (Бердичівський район Житомирської області) у родині вчителя парафіяльної школи, православного священика Михайла Щербаківського та матінки Феодосії Матушевської. У родині Щербаківських усі були набожними людьми. Дід Данила був дяком та дияконом у церкві Покрови Пресвятої Богородиці села Ярешки Бердичівського району Житомирської області. Його дружина (бабуся Данила) Тетяна Шеремецинська походила з родини священика села Верхівня Бердичівського району Житомирської області. По материнській лінії прадід Андрій та дід Флор

Матушевський були священиками церкви Різдва Пресвятої Богородиці села Шпичинці. Данило втратив матір у 7 років, тому виховання Данила і брата Вадима, сестер Зінаїди та Євгенії опікувався батько Михайло Щербаківський та бабуся Тетяна Шеремецинська. У 1887 році Данило Щербаківський розпочав навчання в Третій київській гімназії, яку закінчив із золотою медаллю. Захоплювався малюванням, природознавством та історією. У 1897 році вступає до історико-філологічного факультету Київського університету Святого Володимира. Отримавши у 1901 році диплом першого ступеня продовжує наукові студії. Процес становлення Данила Михайловича як науковця відбувся під впливом його вчителя Володимира Антоновича у системі формальної (Імператорський університет святого Володимира у Києві) та неформальної освіти (залучення до роботи підготовчого комітету XIII Археологічного з'їзду). Він був представником Київської історичної школи Володимира Антоновича. Це завідчує коло його наукових інтересів: історичні науки, концепція регіонального дослідження української історії періодів Київської Русі та Великого князівства Литовського. Першу статтю «Бібліотека Вишневецького замку» опублікав в часописі «Київська старина» 1902 року [6, с. 69].

З 1904 року Данило Щербаківський за дорученням Київського художньо-промислового музею проводить експедиції для збирання зразків українського побуту й мистецтва, зокрема для музею Полтавського губернського земства. 30 вересня 1904 року через мобілізацію до війська покидає свою роботу але не припиняв своїх наукових досліджень. Після демобілізації Данила Михайловича Попечитель Київського навчального округу в серпні 1906 року направив працювати вчителем історії та географії до жіночої і чоловічої гімназій міста Умань. Вчений займався не лише викладацькою роботою, а прилучав своїх учнів до етнографічних та мистецьких інтересів. Данилом Михайловичем було сформовано гурток гімназистів, які разом з ним записували пісні в навколишніх селах. Під час етнографічної експедиції в 1906 році до Полтавщини Данило Щербаківський зібрав 230 килимів та інших зразків декоративно-прикладного мистецтва, долучився до створення краєзнавчого музею у Полтаві [2, с. 52].

В 1910 році Д. Щербаківський очолив історичний та етнографічний віділли Київського художньо-промислового музею, працював у Київському товаристві охорони пам'яток старовини та

мистецтва та виконував доручення Імператорської археологічної комісії. Етнограф не користувався послугами місцевих кореспондентів, власноруч їздив від села до села, збираючи твори народного мистецтва. Після повернення до Києва в 1917 році, став професором Духовної академії наук та читав лекції з українського мистецтва [7, с. 140-142].

Данило Михайлович як учений зробив вагомий внесок в організацію наукових українознавчих досліджень з етнографії, мистецтвознавства, сприяв розвитку науково-дослідних інститутів, визначенні стратегії їх роботи та реалізації актуальних завдань (секція Українського наукового товариства у Києві (1918 р.), Етнографічно-фольклорна комісія Всеукраїнської Академії Наук, Секція мистецтв Всеукраїнського археологічного комітету). В 1925 році Данило Щербаківський як заступник голови Всеукраїнської академії наук організував мистецький відділ Комітету та займався розробкою програми його діяльності.

Частину свого життя Д. Щербаківський досліджував дерев'яну церковну архітектуру України, вивчав еволюцію архітектурних форм. Подорожуючи Волиню в 1910 році етнограф досліджував місцеві церкви. При огляді однієї з церков села Сутче досліднику довелося бути свідком українського обряду обперізування церкви намітками, щоб зберегти людей від холери. Питання генези українських дерев'яних церков було висвітлено ним у другому випуску «Українського мистецтва» 1926 року. Дослідник аналізував єврейські синагоги, українські церковні споруди, храми буковинського типу, виокремивши їхні риси: подібність загального силуету до селянської хати; трикамерний план; спільне для всіх трьох зрубів високе, крите гонтом перекриття із чотирма схилами; окреме для кожного зрубу пірамідальне внутрішнє перекриття; розміщення входу з південного боку бабинця.

Данилом Щербаківським було опубліковано 39 фотографій дзвіниць та їхніх фрагментів. Етнограф висловив своє бачення розвитку архітектурних форм дзвіниць за систематичним принципом. Також розкрив функціональне призначення церковних дзвіниць та їхню спорідненість із сторожовими вежами у замках. У праці «Українські дерев'яні церкви (1921 р.) Д. Щербаківський наголошував, що треба відмовитися від бажання споруджувати всі типи українських церков до одного джерела. На його думку, важливими були свідчення Ібн Русте проте, що церкви та зимові оселі русів мали ідентичні гостроверхі перекриття, а також літописну згадку про побудову 989 року у місті Новгороді тринадцятиверхої церкви. Етнограф припускав, що з

прийняттям християнства в Київській Русі будували як дерев'яні церкви хатного типу так і багатобанні церкви у візантійському архітектурному стилі. У результаті цих двох процесів, що відбувалися одночасно і утворився український архітектурний стиль церков. Науковцем було порушено питання, щодо необхідності створення загального огляду української дерев'яної церковної архітектури [3, с. 164].

Окрім дослідження української культури Данило Щербаківський досліджував культуру євреїв, які в XIX – XX столітті були найбільш чисельною національною меншиною на території України. Вчений мав зацікавленість у єврейській культурі, оскільки його рідне село Шпичинці було оточено єврейськими містечками. За 15 кілометрів від села розташовувався Ружин, а далі містечко Погребище у якому народився хасидський цадик Ізраїль (Израель) Фрідман (1797-1850), 35 кілометрів від села Шпичинці розташована Сквиря, де більше третини населення складала євреї. Знайомство Данила Михайловича з єврейською культурою почалося у роки його проживання у місті Умань. В архіві вченого збереглися фотографії Великої синагоги в Умані та унікальної дерев'яної синагоги у містечку Тальне, яка була збудована у XIX ст. за бароково-класицистичним стилем. Споруда тальненської синагоги мала два поверхи зі спадаючим чотирискатним дворівневим дахом і витонченою прибудовою з балконом – жіночою галереєю на стовпах з боку західного фасаду. Внутрішній простір фокусувався на восьмигранному куполі. Під цим куполом знаходилася біма – катедра для читання Сувою Тори. Багаторусний вівтарний арон кодеш розташований по центру східної стіни. Інтер'єр синагоги поєднував просте оздоблення і вишукану різьбу арон кодешу, амуда та оригінальний для синагогальної традиції розпис східної стіни, який відображав два протилежних простори світу: квітучий райський сад, уготований праведним людям і інший світ призначений для тих, кому доведеться тримати сувору відповідь перед Богом. Тальненська синагога була зруйнована в 1919 році, не зберігся будинок рабина, який розташовувався поруч. Наукові розвідки Д. Щербаківського є єдиним джерелом вивчення історії синагоги Тального та інших церковних споруд, які були втрачені. Це розвідки про синагогу у Базалії, Животові, Конелі, Кульчинах, Уланові, Острополі, Погребище, Полонному, Тернівцях, Янушполі, Яришеві. У Ратному етнограф досліджував будинок синагоги але не вдалося встановити рік побудови єврейської церковної споруди [3, с. 889]. Відомо, що синагога була перекрита та

перекроєна 1865 р. залізом, у розписі мала зооморфний орнамент. Відвідуючи єврейське кладовище у Турійську, Щербаківський дослідив надгробки, виконав замальовки сюжетів різьблення надгробків.

Досліджуючи українську дерев'яну церковну архітектуру Данило Михайлович зібрав цінні відомості про форми церков, написав розвідки про буковинський (хатній) тип православних церков, який сформувався у той час коли Буковина була частиною Османської імперії. Крім того, він простежив історіографію церковної архітектури, критично проаналізував погляди Федора Шмідта щодо специфіки української дерев'яної церковної архітектури, розробив комплексну програму дослідження церковних споруд в Україні.

Висновки дослідження Данило Михайлович Щербаківський заклав основи для наукових досліджень у галузі української етнографії, сформував систематичний підхід для комплексного вивчення явищ традиційно-побутової культури українського народу, їхньому співвідношенні з історичними процесами та взаємодією з іншими культурами. Етнограф використав комплексний метод дослідження, поєднуючи польові роботи, збирання етнографічних артефактів і їхню наукову обробку. Він розширив тематику етнографічних студій, досліджуючи не лише духовні аспекти культури (звичаї, обряди, традиції) але й матеріальну культуру, народне мистецтво та церковну архітектуру, запропонував розглядати матеріальну культуру як невід'ємну частину етнічної самобутності, що сприяє формуванню національної ідентичності. Наукові праці Данила Михайловича Щербаківського стали частиною загальноєвропейського етнографічного дискурсу, вони допомагають глибше розуміти українську національну культуру, зберігати її унікальні риси та інтегрувати їх у сучасний культурний контекст, а методологічні засади наукових досліджень вченого до сьогодні залишаються актуальними. Внесок в українську національну культуру, етнографію, мистецтвознавство і музейництво Данила Михайловича Щербаківського є вагомим.

Список використаної літератури

1. Ходак І. Науково-організаційна діяльність Данила Щербаківського. *Студії мистецтвознавчі*. 2008. № 1. С. 85-101.
2. Данилевич А. П. Данило Михайлович Щербаківський – відомий дослідник у галузі українознавства. *Вісник Київського національного університету. Сер.Історія*. 2001. Вип. 55. С. 51–55

3. Котляр Є. Данило Щербаківський: наукові розвідки та відкриття єврейського мистецтва. *Народознавчі зошити*. 2014. №5. С. 884-913

4. Спаська Є. Народознавчі та мистецтвознавчі праці Євгенії Спаської. Голов. ред. Г. Скрипник. Київ : ІМФЕ НАНУ, 2015. 600 с

5. Франко О. О. Аналіз документів та матеріалів особистого наукового архіву Данила Щербаківського. *Вісник інституту археології*. 2009. №4. С. 68-80.

6. Фрасинюк О. Н. Українські золотарі XVI-XVIII століть у дослідженнях Д. М. Щербаківського. *Архіви України*. 2017. №5-6. С. 336-347

7. Шарафутдінова І. Данило Щербаківський (1877-1927). *Археологія*. 1998. №3. С. 140-142.

*Andrii Shulha
scientific supervisor Larysa Shapoval*

CHURCH ARCHITECTURE IN THE SCHOLARLY LEGACY OF THE ETHNOGRAPHER DANYLO SHCHERBAKIVSKYI

Abstract. *The article examines the scholarly pursuits of Danylo Shcherbakivskiy, a distinguished Ukrainian ethnographer, art historian, museum specialist, and educator, with particular attention to his research on the spiritual and material culture of the Ukrainian people and ethnic communities residing within the territory of Ukraine. Special emphasis is placed on the methodological approaches employed in ethnographic studies of the nineteenth and early twentieth centuries, which formed the foundation for the systematic investigation of national cultural heritage. The authors highlight the scholar's substantial contribution to the study of Ukrainian wooden church architecture, the evolution of architectural forms of ecclesiastical structures, and the identification of distinctive features of the Ukrainian architectural tradition in sacred construction. Particular attention is devoted to the interpretation of religious symbolism embodied in church buildings, bell towers, and other elements of sacral architecture, which constitute an integral part of Ukraine's cultural and artistic heritage.*

Keywords: *ethnographer, church, church architecture, temple, bell tower, folk art, cultural heritage.*

Електронне наукове видання

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Секерської. Одеса, 2026. 258 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли дослідницькі нароби молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти першого – другого рівнів, які були оприлюднені на II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень». Конференція відбулася 29 квітня 2026 року у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Видання розраховане на дослідників-істориків, викладачів, здобувачів освіти і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Матеріали подано в авторській редакції

Макетування: Родіяд Д. О.

Дизайн обкладинки: Засоба К. І.

Одеса 2026